

BOETSEREN EN BIJEENPUZZELEN

Kinderen en ouders over de omgang
met hun gezinstijd

Johan Meire
2011

Nieuwelaan 63
1860 Meise

onderzoekscentrum kind & samenleving

BOETSEREN EN BIJEENPUZZELEN

Kinderen en ouders over de omgang met hun gezinstijd

Johan Meire

Onderzoekscentrum Kind & Samenleving

2011

Boetseren en bijeenpuzzelen

Kinderen en ouders over de omgang met hun gezinstijd

Johan Meire

Boetseren en bijeenpuzzelen gaat over de manier waarop kinderen en hun ouders hun gezinstijd vorm geven. Wat betekent gezinstijd voor hen en hoe geven ze die tijd samen een eigen kleur? Hoe ervaren zij de combinatie met andere tijdsordes: de balans met arbeid, de verhouding met de vrije tijd van de kinderen, de verschillen tussen schooljaar en vakantieperiodes?

Dit onderzoek over gezinstijd is deel van een breder belevingonderzoek dat meer inzicht wil verweven in **het temporele actorschap van kinderen**: hoe gaan kinderen om met de temporele ordening van hun leefwereld? Het gezin heeft daar, als meest dagelijkse, vertrouwde en omvattende leefomgeving, een specifieke plaats in. Daarbij komen ook ouders uitdrukkelijk op het voorplan. Halfgestructureerde **interviews met 30 kinderen en 30 ouders uit 20 gezinnen** trachten de beleving van gezinstijd bij kinderen en hun ouders in beeld te brengen.

In de manier waarop kinderen en hun ouders de gezinstijd dagelijks '**boetseren**', verschijnt tijd allereerst als een sociale bron: als interactietijd die om zichzelf belangrijk is. De dagelijkse gezinstijd kent verschillende modi: echte 'samentijd' zoals samen eten; de onopvallende tijd 'samen-apart', die kinderen autonomie geeft tegen een vertrouwde achtergrond; de 'één-op-één-tijd' tussen een ouder en een kind; en 'oudervrije tijd' tussen kinderen onderling. Er is ook de tijd alleen thuis, die zowel bij kinderen als bij ouders met veel bezorgdheden omgeven is.

Als dagelijkse leefomgeving maakt het gezin ook de relatie met de buitenwereld en bijvoorbeeld de vrije tijd. Hoe hebben de voorkeuren van kinderen (en ouders) over het al dan niet georganiseerd invullen van de vrije tijd, een plaats in de gezinstijd? Hoe worden kinderen in hun vrijetijdsinvulling al dan niet ondersteund door hun ouders, de gezinssituatie, de woonomgeving...?

De gezinstijd is noodzakelijkerwijs ingebed tussen andere tijdsordes, zoals het werk van de ouders en de school en de vrije tijd van kinderen. Die maken elk aanspraken op de tijd van de gezinsleden. Het zijn vooral de ouders die de taak hebben om deze diverse aanspraken met elkaar te combineren. Dit soms moeizame '**bijeenpuzzelen**' behelst niet alleen de praktische organisatie – vallen alle puzzelstukjes samen? Bezorgdheden gaan ook uit naar de vraag of het gepuzzel ook een mooi plaatje oplevert: is de bijeengepuzzelde tijd ook kwaliteitsvol? Het schuldgevoel waar veel ouders dan mee te kampen hebben, getuigt onder meer van een welhaast morele spanning tussen tijd als schaars goed, en tijd als een door en door sociale bron.

In de **vakantieperiodes** zetten vrijetijdsvoorkeuren zich door: voor sommige kinderen is de vakantie één groot, zelf in te vullen blok; voor anderen een aaneenschakeling van georganiseerde stukjes tijd – op reis, op kamp, naar het speelplein, weer op kamp... Het overbruggen van de lange zomervakantie stelt ouders daarbij voor veel gepuzzel, inspanningen en planning vooraf. Als interactietijd van het hele gezin krijgt de vakantie, en zeker de reis met het gezin, een speciale waarde toebedeeld, waardoor deze familietijd vaak extra beschermd wordt. Boetseren, bijeenpuzzelen en beschermen zijn in de vakantietijd als gezinstijd nauw met elkaar verweven.

Afsluitend wordt gewezen op de **waarde van gezinstijd** en de manieren waarop kinderen en ouders die tijd **beschermen**. Zo wordt waardevolle tijd soms geritualiseerd, en getroosten ouders zich grote inspanningen om gezinstijd en de kwaliteit ervan tegen andere tijdsordes te beschermen.

De kwaliteit van gezinstijd ligt niet noodzakelijk in wat we gewoonlijk als *quality time* beschouwen. Voor kinderen is de waarde van gezinstijd vooral de diversiteit ervan: elke soort gezinstijd heeft zijn eigen kwaliteiten, en de afwisseling ertussen maakt de waarde van gezinstijd uit. Het rapport wijst ook op de ruimte die bestaat voor verschillen tussen gezinnen, en voor de ruimte die het gezin laat voor de diversiteit tussen de gezinsleden onderling.

Inhoudstafel

1	Inleiding	7
1.1.	Het gezin als sociale en temporele context	7
1.2.	Onderzoeksbenadering	11
1.3.	Opzet van het onderzoek	15
2	De gezinstijd boetseren	19
2.1.	Modi van gezinstijd	19
2.2.	De interne tijdsorde van het gezin: temporele regels en verplichte tijd	42
2.3.	Het gezin in de samenleving: voorkeuren en keuzes in de vrije tijd	47
3	Tijd bijeenpuzzelen	61
3.1.	Werk van de ouders	63
3.2.	Vrije tijd van de kinderen	71
3.3.	Belasting door school: geeft de school ook in het gezin druk op kinderen en op ouders?	74
4	Tijd voor vakantie	77
4.1.	Vakantie als vrije tijd: stabiele voorkeuren	77
4.2.	Bijeenpuzzelen: hoe de vakantie overbruggen?	82
4.3.	“Gelijk een familie”: vakantie als pure gezinstijd?	87
5	Waardevolle tijd	91
5.1.	Kwaliteiten van gezinstijd	91
5.2.	Het beschermen van waardevolle tijd	96
	Referenties	99
	Bijlagen	103
1.	Onderzoeksmethodologie en verloop van de interviews	103
2.	Lijst met pseudoniemen	108

Het onderzoek *Boetseren en bijeenpuzzelen* is een onderdeel van een breder onderzoek naar de tijdsbeleving van kinderen, dat wil begrijpen hoe kinderen dagelijks omgaan met de temporele ordening van de omgevingen waarin zij leven. Het maakt deel uit van de beleidsplannen 2007-2009 en 2010-2012 van Kind & Samenleving en is aldus gefinancierd door de Vlaamse Overheid, waarvoor oprechte dank.

Wij willen de geïnterviewde kinderen en hun ouders van harte bedanken voor hun meer dan bereidwillige medewerking aan het onderzoek.

Dit rapport herneemt ten dele de bevindingen uit een eerste reeks interviews over gezinstijd, zoals die reeds werden beschreven in Deel 2 van het rapport *Kostbare kindertijd* (Meire 2010a).

1 INLEIDING

1.1. Het gezin als sociale en temporele context

De gezinscontext voor kinderen

Voor kinderen en ouders is het gezin een wezenlijk sociale omgeving: zonder relaties is de familie eenvoudigweg niets. In het gezin *is* tijd in wezen interactietijd: “social interaction is the purpose as well as the outcome of spending time and is not simply a means to an instrumental end” (Brannen 2005: 117). Gewoonlijk biedt het gezin voor kinderen een heel expliciete context van geborgenheid en is het een plek voor de beleving van fundamentele, relationele waarden als “genegenheid, vreugde, medeleven, tederheid, liefde, bezorgdheid, smart, berusting, opoffering, trouw en ootmoed” (Weyns 2006: 254).

Daarbij is het gezin een buitengewoon omvattende context: voor kinderen (maar ook voor hun ouders) is geen dagelijkse omgeving denkbaar dan de onmiddellijke familie. Dat maakt elk gezin ook volkomen uniek: het gezin is altijd ‘mijn’ gezin. Weyns (2006) noemt dit de indexicaliteit van het gezin: net zoals woorden als ‘ik’, ‘hier’ en ‘nu’ of ‘daar’ en ‘dit’ hun betekenis krijgen vanuit de concrete situatie waarover het gaat, is ook de waarde en de ervaring van ‘het gezin’ onvervreemdbaar ‘mijn gezin’.

Daly (2003) behandelt dezelfde problematiek vanuit een andere invalshoek: hij maakt de vaststelling dat de wetenschappelijke theorievorming over families ver af staat van de impliciete theorieën waarmee families hun dagelijkse leven leiden: de praktijken, codes, overtuigingen en tradities die dagelijks vorm geven aan wat families ‘zijn’ en ‘doen’. Alomtegenwoordig daarin zijn heel dagelijkse bezorgdheden over zorg en gezondheid, bekommernissen over al wat met relaties in de familie te maken heeft, en morele, materiële, temporele en ruimtelijke bezorgdheden. Toch gaat het meeste onderzoek en gaan de meeste theorieën in de *family studies* niet daarover, maar over kwesties als intrafamiliaal geweld, de rol van gender, vaderschap, de gevolgen van echtscheiding... De veel meer ongrijpbare dagelijkse manieren waarop een familie zich tot familie maakt, “the embeddedness of time in the normalcy of everyday life” (Daly 1996: 2), ontsnappen daarbij aan de aandacht.

Door die verwevenheid met het dagelijkse leven is de familie vaak een plek van ambivalentie. De familie is de thuis voor de meest uiteenlopende emoties (DeVault 1999) en van de notoir ambivalente relatie tussen broers en zussen (Punch 2008). Als plek waar dagelijks samenzijn en de heel persoonlijke aandacht en zorg van de leden voor elkaar samengaan, laat de familie, veel meer dan eender welke andere omgeving, ruimte voor de individualiteit van de kinderen. Hun karakter en hun eigen voorkeuren krijgen in het gezin vaak uitdrukkelijk plaats, ook al verschillen broers en zussen sterk van elkaar (Mayall 1996: 115-118; Tomanovich 2004). Maar het gezin is ook zeer complex in de verwevenheid van zorg als een ‘last’, een huishoudelijke taak, en zorg als een wederkerige en intieme sociale relatie. De familie is ook een intergenerationele omgeving, gekenmerkt door een asymmetrische verhouding tussen ouders en kinderen, die als autoriteits- en opvoedingsrelatie het kindzijn als (ondergeschikte) sociale categorie mee constitueert (Alanen 2001), maar waarin deze relaties wel van een heel persoonlijke en doorgaans ook uitgesproken affectieve aard zijn.

Het gezin en de tijd

Ook op temporeel vlak is enige ambivalentie en complexiteit niet vreemd aan het gezin. Als dagelijkse, vertrouwde leefomgeving verwerkelijkt het gezinsleven basisritmes zoals dag en nacht en de opeenvolging van maaltijden. Net zo goed wordt het gezin geritmeerd door het dagelijkse uiteengaan en samenkomen van de leden ervan, ingebed als die leden zijn in andere maatschappelijke ordes – het werk, de school, de vrijetijdsactiviteiten. Als uitvalsbasis om zich naar andere contexten te begeven,

heeft het gezin te kampen met de vraag hoe de diverse tijdsbestedingen van de leden van het gezin op elkaar afgestemd kunnen worden.

Het gezin als temporele omgeving roept onder meer vragen op over de *alledaagse sociale constructie* van tijd in het gezin; over de *waarden* en normen die met gezinstijd worden geassocieerd; en over de manier waarop tijd in het gezin *gecontroleerd* wordt en over de gender- en intergenerationele relaties die op die controle over tijd invloed hebben (Daly 1996). Daly (1996: 69) wijst op de noodzaak om die complexiteit altijd in rekening te brengen, gaande van de kansen die familietijd biedt op “togetherness” tot de manieren waarop tijd samen beperkend kan werken en gevuld is met botsende belangen.

Voor kinderen is het gezin ook altijd duidelijk een intergenerationele omgeving, en dat behelst dan zowel de tijd die genomen en gevrijwaard wordt voor zorgrelaties als de machtsrelatie die deze intergenerationaliteit inhoudt. De manier waarop kinderen tijd in en rond het gezin spenderen, wordt voor een belangrijk deel door de ouders geordend (Sarre 2010). Welke activiteiten kunnen en mogen kinderen doen, hoe lang, hoe vaak en in welke volgorde (‘eerst het huiswerk, dan pas televisie’)? Hoe liggen de regels anders voor schooldagen dan voor niet-schooldagen (weekend, vakantie)? En hoe veranderen ze met het opgroeien van de kinderen – hun leeftijd, hun capaciteiten?

Achter die regulering door ouders liggen waarden over welke tijd belangrijk is, onder meer in wat ‘gezinstijd’ zou moeten inhouden. Is samen zijn met het gezin belangrijk en worden daar bewust inspanningen voor gedaan? Krijgen bepaalde momenten in het gezin speciale aandacht? Gaan ‘nuttige’ tijdsbestedingen voor op onduidelijk bestemde tijd?

De inbedding van gezinstijd in andere tijdsordes

Het gezin is genesteld in andere sociale en temporele ordes die de gezinstijd sterk kunnen beïnvloeden, zoals de werktijd van de volwassenen en de schooltijd van de kinderen.

Tijdsordening is “de wijze waarop maatschappelijke praktijken worden georganiseerd in de tijd” (Glorieux e.a. 2007: 11). Tijd die aan één activiteit wordt besteed, is niet meer beschikbaar voor een andere activiteit; en anderzijds moeten mensen hun bezigheden doorgaans afstemmen op de activiteiten van anderen. Die tijdsbesteding en afstemming zijn dus “bij uitstek een sociale kwestie. Wat en wanneer we iets doen, hoe lang iets duurt, de volgorde waarin we de dingen doen en de regelmaat of het ritme van activiteiten zijn uitdrukkingen van sociale waarden, houdingen, opvattingen, normen, posities, rollenpatronen en maatschappelijke ongelijkheden” (ibid.: 8). De tijd reflecteert niet alleen normen, maar ze stelt er zelf ook. De nacht is de tijd om te slapen, en dat respecteren we ook. Normen geven aan wat maatschappelijk verwacht wordt of net ongepast wordt gevonden. Ze maken de tijdsordening dus makkelijker.

De combinatie van verschillende tijdsordes evenwel, brengt meestal problemen met zich mee. Als tijd een schaars goed is, is tijd die we voor één iets gebruiken, niet meer beschikbaar voor andere activiteiten. Maar het sociale aspect van tijd en haar ordening behelst ook macht over de tijd. Wie legt deze ordening op? Hoe sterk worden afspraken afgedwongen en normen doorgedrukt? Dat werk of school lastig kunnen zijn in het gezin, komt niet alleen omdat er zoveel tijd in gaat en ze dus in concurrentie staan met de gezinstijd, maar ook om andere redenen.

Vooreerst zijn arbeid en school geënt op de meetbare kloktijd, waarbij de klok efficiëntie, stiptheid en voorspelbaarheid representeert. De gezinstijd heeft meestal een heel andere ‘tijdsomgeving’ dan de doelgerichte en meetbare werk- en schooltijd: “Indeed, in informal care relations, to measure time goes against the very ethos of care” (Brannen 2005: 113). De vanzelfsprekendheid waarmee we ‘werk’ en ‘gezin’ in ons dagelijkse taalgebruik tegenover elkaar zetten, getuigt daarvan (Daly 1996).¹

Bovendien maakt met name het werk vaak een dominante claim op de gezinstijd. De werktijd bepaalt voor een groot deel de uren waarbinnen het gezin samen kan zijn, en breekt ook buiten die werkuren meer en meer in op de gezinstijd. In de industriële samenleving uitte de scheiding tussen werk en gezin

¹ Die spanning gaat uit van de idee dat gezinstijd min of meer ‘buiten’ de drukke efficiëntietijd staat die we met het werk associëren. Soms echter kan de werkplek beleefd worden als een plek van orde, rust, en ondersteuning – iets wat we gewoonlijk met gezinstijd associëren – terwijl die gezinstijd zelf een veeleisende plek van stress kan zijn (Hochschild 1997).

zich ook in gescheiden rollen voor (werkende) mannen en (thuisblijvende) vrouwen. Met de massale intrede van vrouwen op de arbeidsmarkt, waardoor gezinnen met twee werkende ouders de norm zijn geworden, is er in veel gezinnen niet langer iemand die in het gezin de rol van 'tijdsbuffer' (Elchardus 1996: 29-32) opneemt en de gezinstijd quasi voltijds van binnenuit kan regelen, los van (de sfeer van) de betaalde arbeid. Omdat de normen uit dat vroegere 'kostwinnersmodel' nog altijd blijken door te werken, betekent de arbeidsparticipatie van vrouwen onder meer dat van vrouwen (nu ook) verwacht wordt dat zij helemaal toegewijd zijn aan hun professionele leven, maar tegelijk dat zij (nog steeds) prioriteit geven aan het familieleven.²

Technologie, zoals computers, internet en gsm hebben de activiteit in de werksfeer versneld (maar ook in de vrije tijd en het privéleven), maar ook de grenzen tussen werk(tijd) en thuis(tijd) vervaagd. Mobiele telefoons die we op ons lichaam dragen, doorbreken grenzen van tijd en ruimte omdat we zo altijd en overal bereikbaar zijn; thuis kunnen we zonder problemen ook nog even de mails voor het werk nakijken, voor of na de 'eigenlijke' werkdag.

Als normen minder vanzelfsprekend worden en levenssferen in elkaar overlopen, wordt ook de ordening van de tijd minder vanzelfsprekend. Een van de uitingen daarvan is het gevoel van tijdsdruk.

Tijdsdruk

Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen objectieve en subjectieve tijdsdruk (Moens 2004). Objectief gezien kan een persoon een groot of minder groot deel van zijn tijd te besteden hebben aan 'verplichte' taken, zoals arbeid, huishoudelijk werk of de zorg voor kinderen. Wie daaraan meer tijd moet besteden, kent een objectief grotere tijdsdruk. Omdat tijd een schaars goed is, is er minder tijd over voor andere bestedingen van de tijd.

Anderzijds wordt tijd ook subjectief beleefd en sociaal geproduceerd: 'subjectieve tijdsdruk' is "het gevoel te weinig tijd te hebben om te doen wat we willen of moeten doen" (Moens 2004: 406). Die tijdsdruk zal groter zijn wanneer er meer verschillende soorten tijd ingevuld en gecombineerd moeten worden: wat gaat voor, en hoe maken we de overgang van de ene naar de andere tijdsbesteding?

De hoogste subjectieve tijdsdruk (zoals gemeten via stellingen in het tijdsbudgetonderzoek van de TOR-groep; zie Glorieux e.a. 2006) manifesteert zich in de leeftijdsgroep tussen 25 en 54 jaar: in de levensloop is dit een 'drukke levensfase' waarin werklast en gezinlast sterk samengebond zijn. De tijdsdruk ligt hoger bij tweeverdieners, bij vrouwen en bij wie kinderen heeft, en dan zeker als dat er meerdere zijn en als ze jonger dan 12 zijn. Dat komt enerzijds door de werklast die kinderen met zich meebrengen, en anderzijds door het moeten afstemmen van de verschillende (leef)werelden van ouders en kinderen. Daardoor wordt ook de vrije tijd van ouders telkens onderbroken (Moens 2004: 405). Wel blijft de (hoge) werklast de belangrijkste verklaring van het gevoel van tijdsdruk in deze groep.

Een paradox is dat de individuele officiële arbeidstijd sinds de industriële revolutie nog nooit zo kort was, maar dat we toch met het gevoel van een ongekende tijdsschaarste leven. Die samengebalde carrière, de toename van het aantal tweeverdieners en eenoudergezinnen, en een meer prestatiegerichte en georganiseerde invulling van de vrije tijd liggen daar onder meer aan de basis van (Geldof 2001: 46; Glorieux e.a. 2006: 165-166).

Dat is een in wezen maatschappelijk probleem, maar het zijn wel individuen die er de lastige gevolgen van dragen. "Deze privatisering van economische problemen naar het gezin betekent dat individuen de druk van de arbeidsmarkt in hun eigen levenssfeer en tijdsbudget moeten verwerken" (Geldof 2001: 21-22).

² De trend voor mannen ligt omgekeerd, in die zin dat van hen (nu ook) verwacht wordt dat zij zich volop inzetten voor het gezinsleven. Maar tijdsbestedingsonderzoek blijft zonder meer tonen dat dit in de feiten al bij al beperkt blijft en het zonder meer de moeders zijn die de grootste last van de combinatie tussen werk en gezin op zich nemen.

Terwijl sociologen erop hameren dat de tijdsordening een maatschappelijk probleem is (Breedveld e.a. 2002; Elchardus 1996; Geldof 2001; Glorieux e.a. 2006; Zerubavel 1985), blijken gewone burgers dat anders aan te voelen. Een druk leven wordt meestal gezien als een eigen, individuele keuze: “wie kiest voor een druk leven, moet dat zelf oplossen en anders maar op de blaren zitten, is de teneur” (van den Broek & Cloin 2010: 13); en ook de vervaging van de grenzen tussen werk en gezinsleven wordt meestal als dusdanig beschouwd (Brannen 2005: 127). Tijdsdruk en andere temporele knelpunten worden dus vooral gezien als een individueel, veeleer dan als een maatschappelijk probleem.

Deze bevinding lijkt te passen in een meer algemeen proces van individualisering: de norm dat individuen zelf verantwoordelijk zijn of moeten gemaakt worden voor (het plannen van) hun eigen levenstraject (Beck 1992). Wie daar erg zijn best voor doet, zal het dus wel drukker hebben. Als individuen meer keuzes hebben dan vroeger om hun eigen leven uit te stippelen, hebben ze tegelijk minder houvast (Geldof 2001). De verleiding is dan groot om eigenlijk “geen keuzes te maken en zo veel mogelijk doelen te realiseren” (Glorieux e.a. 2006: 185).

Wel zijn daarbij nuanceringen op hun plaats. Druk wordt niet altijd als negatief ervaren, en bovendien hoeven bijvoorbeeld werktijd en gezinstijd niet per se onverenigbare concurrenten te zijn of radicaal tegengestelde belangen te hebben (van der Lippe & Roeters 2010).

Plaats van kinderen in het maatschappelijk debat

Kinderen komen in het debat over maatschappelijke tijdsdruk vaak naar voor als een oorzaak van tijdsdruk, want wie kinderen heeft, heeft het drukker; maar anderzijds zijn kinderen ook mogelijke ‘slachtoffers’ van een hectische samenleving. De bezorgdheid is dat kinderen slachtoffer zullen worden van de tijdsdruk die door volwassenen wordt ervaren: van het feit dat hun ouders zo druk bezig zijn, en omdat kinderen mogelijk die ‘drukke’ levensstijl zullen overnemen, met een steeds vollere agenda vol georganiseerde, diverse en prestatiegerichte vrijetijdsbestedingen.

Eenzijds gaat het dan om een toegenomen structurering en fragmentering van de tijd, met inbegrip van de vrije tijd. Zijn de zeeën van tijd uit de kindertijd verworpen tot een gejaagd heen-en-weer tussen eilandjes voor kinderen, zoals de school, de kinderopvang, de sportclub, de jeugdbeweging?

Anderzijds, en ermee samenhangend, gaat het om de vrees dat de tijd voor kinderen steeds meer prestatietijd wordt waarbij niet het nu, maar een toekomstig ideaal voorop staat: ‘het kind als project’, zoals Halldén (1991) het noemt. In veel van die gestructureerde (vrije)tijdsbestedingen worden kinderen geacht hun tijd goed te gebruiken en te leren of te presteren, daartoe soms aangezet door ouders die hun kind als een planbaar en uitgekiend opvoedingsproject zien (cf. Chua 2011). Maar hoe ver gaat de draagkracht van kinderen? Zoals er voor volwassenen de roep is naar onthaasting, zo wordt er dus ook voor kinderen al eens gepleit voor voldoende ongestructureerde vrije tijd waarin kinderen geen druk opgelegd worden (Honoré 2009) en ‘luie ouders’ het gelijk aan hun kant krijgen (Hodgkinson 2009).

Onderzoek over kinderen en tijd

Nu is het lastig dat dit maatschappelijke debat over kinderen weinig wordt geschraagd door wetenschappelijk onderzoek, zoals dat bij volwassenen wel het geval is (zie Meire 2010a: 18-21). Terwijl tijdsbestedingsonderzoek bij volwassenen overal in de westerse wereld gelijkaardige trends laat zien over de tijdsdruk in de ‘drukke leeftijd’ en de band daarvan met kinderen, bestaat er een zeer groot gebrek aan tijdsbestedingsonderzoek bij kinderen zelf (zie Ben-Arieh & Ofir 2002; Manni 2004). Wel weten we dat de gestructureerde vrije tijd bij kinderen in de Verenigde Staten tussen 1981 en 1997 sterk is toegenomen, ten koste van informele tijdsbestedingen. Demografische factoren zoals kleinere gezinnen en een betere educatie lijken daar meer mee te maken te hebben dan de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen (Hofferth & Sandberg 2001).

Er is wel enig onderzoek, weliswaar grotendeels vanuit de sociologie van het kindzijn en nauwelijks vanuit de sociologie van de tijd zelf, over de tijdsbeleving van kinderen. Zo is er het doctoraat van Laura Wehr (2009) over de waardering en invulling van de dagelijkse tijd bij 11- tot 13-jarigen en over hun omgang met tijdsgrenzen, en het interessante werk van de Zeihers over de dagelijkse

tijdruimtelijke activiteiten van kinderen in de grootstad (Zeiber & Zeiber 1994; Zeiber 2003a, 2003b). Pia Christensen (2002) schreef een vaak geciteerd artikel over de kwaliteiten van tijd voor kinderen, en vermeldenswaard zijn onder meer nog de studies van Klenner e.a. (2002) over familietijd en de omgang van kinderen met de arbeidstijden van hun ouders, van Pocock & Clarke (2005) over de invloed van de arbeid van ouders op gezinstijd, van Forsberg & Strandell (2007) over de beeldvorming over en beleving van de naschoolse tijd thuis, en van Sarre (2010) over hoe ouders de tijd van hun tienerkinderen reguleren en controleren.

In Vlaanderen is sociaalwetenschappelijk onderzoek naar de tijdsbeleving van kinderen na het doctoraat van Van Gils (1992) over de tijdsbesteding, tijdsbeleving en opvoeding op woensdag nauwelijks opgevolgd. De interessante scriptie van Rijn Van den Bergh (2008) over de beleving van gezinstijd in vijf gezinnen is een absolute uitzondering.

Dit sociologisch (en pedagogisch) onderzoek over de kinderen en tijd heeft niet zozeer tijdsdruk als focus – de centrale volwassen bekommernis als het over tijd gaat. Tijdsdruk is wel degelijk een relevante problematiek voor kinderen (Pocock & Clarke 2005; Klenner e.a. 2002), maar zeker niet de meest centrale.

In haar onderzoek over de dagelijkse tijdsbeleving bij Zwitserse 11- tot 13-jarige kinderen toont Laura Wehr (2009) bijvoorbeeld dat kinderen de geïnstitutionaliseerde vrije tijd niet zien als een probleem dat hun vrije tijd zou opeten en hen een druk leven geeft. Kinderen spreken niet over een verlangen om het tempo van hun leven te drukken. Ook vragen ze niet om méér tijd met hun gezin; wel is er soms verdoken kritiek op de afwezige vader.

De door kinderen ervaren temporele problematiek die uit Wehrs onderzoek naar voor komt, is veeleer dat kinderen hun tijdsautonomie soms onvrijwillig moeten opofferen. Wanneer huiswerk of familiale verplichtingen inbreken op de eigen vrije tijd wordt dit als erg storend ervaren. De weekends of de woensdagnamiddag worden gewaardeerd omdat de tijd dan opener is dan op weekdays, want zelf in te vullen.

De kwestie van autonomie stelt ook de kwestie van het actorschap van kinderen aan de orde. Hoe gaan kinderen om met de tijdsordening van hun gezin, hun school, hun vrijetijdsactiviteiten? Hoe geven ze de tijd zelf mee vorm? Welke tijdswensen hebben zij, en welke kwaliteiten van tijd waarderen kinderen? Deze vragen werden opgenomen in het tijdsbelevingsonderzoek dat Kind & Samenleving sinds enige tijd voert in diverse contexten zoals het vakantiespeelplein (Meire 2008), de buitenschoolse kinderopvang (Meire 2009) en de sportclub (Willekens & Meire 2010).³ In het onderzoek over gezinstijd (zie ook Meire 2010a) komen daarbij de inbedding in andere tijdsordes en de rol van de ouders in de organisatie die deze inbedding vergt, meer uitdrukkelijk aan bod. Hier gaat het immers niet om een omgeving waarin kinderen zich bevinden (of zich moeten integreren) binnen een groep met andere kinderen, die door volwassenen of jongeren wordt begeleid. Dat maakt het gezin tot een veel meer complexe omgeving: het is minder helder af te lijnen hoe de tijd 'voor kinderen' geordend wordt en hoe 'de kinderen' daar dan mee omgaan. De persoonlijke relaties binnen het gezin brengen de ouders ook sterk op de voorgrond, zodat het in het hier voorgestelde onderzoek voor de hand lag om niet alleen kinderen maar ook hun ouders aan het woord te laten.

1.2. Onderzoeksbenadering

Actorschap

Dit onderzoek schrijft zich in in de kwalitatieve sociologie van het kindzijn (*sociology of childhood*) en aanverwante ontwikkelingen uit onder meer de antropologie en de sociale geografie, zoals die de laatste twee decennia de sociale studie van het kindzijn vorm hebben gegeven.

³ Ook een lopend onderzoek in brede scholen (2011) behoort tot deze onderzoeksreeks.

Zich afzettend tegen een eenzijdige ontwikkelingspsychologische visie op kinderen als ‘nog niet volwassen’ wezens ‘in wording’, legt deze benadering een sterke nadruk op het feit dat kinderen ook in het hier en het nu leven. In de sociologie van het kindzijn (Corsaro 2005) wordt actorschap meestal begrepen in de zin dat kinderen actief zijn in het vormgeven van hun eigen leven, en breder van de wereld rondom zich (Prout & James 1997: 8). Maar dit blijft een oningevulde claim zolang dit actorschap niet verder wordt geconceptualiseerd en empirisch onderbouwd.

Het tijdsbelevingsonderzoek van Kind & Samenleving wil inhoud geven aan die claim door een beter zicht te krijgen op het *temporele actorschap* van kinderen in diverse dagelijkse contexten. De hier voorliggende studie gaat via kwalitatief onderzoek na hoe kinderen – en hun ouders – omgaan met de manieren waarop hun dagelijkse gezinstijd is georganiseerd. Hoe ervaren ze die gezinstijd, wat vinden ze er waardevol in, welke beperkingen ervaren zij daarbij? Het gaat hier dus niet om tijdsbestedingsonderzoek (zie Roeters 2010 over werk- en familietijd): dat vereist een grote schaal en richt zich op hoe de tijd wordt *ingevuld* (met welke activiteiten?), veeleer dan op hoe de omgang met de tijd wordt *beleefd*. Evenmin gaat het over onderzoek naar de subjectieve tijdsbeleving, bijvoorbeeld over waarom de tijd nu eens snel en dan weer traag lijkt te gaan (Draaisma 2001).

Wel gaat het om belevingsonderzoek (Eggermont 1999; van Manen 1990) dat inzicht wil bieden in hoe kinderen op een eigen manier in de wereld staan en er betekenis aan geven. Het is dan met name de *relatie* tussen kinderen en hun wereld die aandacht verdient: sociale actoren – kinderen evenzeer als volwassenen – zijn altijd gesitueerd in een specifieke tijdruimtelijke context en handelen vanuit de mogelijkheden en beperkingen daarvan (Emirbayer 1997).

Zo opgevat is dit sociale actorschap (zie Meire 2010b: 9-14) geen attribuut of capaciteit die een individu (in meerdere of mindere mate) ‘bezit’. Veeleer gaat het om een kwaliteit van de *relatie* tussen het individu en de omgeving waarmee hij interageert. Actorschap (*agency*) is dan te begrijpen als de mogelijkheid om een eigen streven of intentie uit te voeren door iets te bewegen (Lat. *agere*) in de relatie met datgene ‘waarnaar’ men ageert. Actorschap heeft dus een richting: het is altijd actorschap ‘naar’ iets (Emirbayer 1997: 294). De actor treedt in relatie met personen, plaatsen, objecten, gebeurtenissen, betekenissen, ordeningen,... in zijn omgeving. Hij gaat ermee om, geeft er zin aan.

Daarbij kan de actor er naar streven om die wereld mee te ‘maken’ en er een stukje macht over te verwerven, maar net zo goed kan de bedoeling zijn om ‘op te gaan’ in de wereld, om er meer toe te ‘behoren’. Actorschap hoeft dus niet ‘tegenover’ structuur gezet te worden: ingebed in een heel specifieke en veranderlijke situatie behelst actorschap zowel het reproduceren als het veranderen van structuren (Emirbayer & Mische 1998: 970). Daarbij werkt niet alleen de actor ‘op’ de omgeving: diezelfde omgeving beïnvloedt ook altijd de wijze waarop mensen hun actorschap kunnen uitoefenen.

Temporele actorschap

Tot de wereld waarin mensen zich bevinden, behoort ook de tijd, en zo ook onder meer de manier waarop de omgeving in de tijd is geordend. Alle mogelijke contexten of omgevingen waarin mensen terecht komen, zijn niet alleen sociaal en materieel geordend, maar altijd ook temporeel. Zo kennen we school- en vakantieperiodes, wekdagen en weekends of uren waarop we wel en waarop we niet moeten werken. Ook de gebeurtenissen doorheen de dag hebben hun eigen opeenvolging, regelmaat, frequentie en timing. Die ordening is verschillend voor elke sociale omgeving: de tijd in het gezin, op school of in de sportclub is telkens op een heel eigen manier ingedeeld en die organisatie wordt al dan niet strikt afgedwongen. Een tijdsordening is handig, want ze vergemakkelijkt afspraken en geeft houvast. Tegelijk impliceert ordening een vorm van macht. Ze wordt opgelegd en er is niet zomaar aan te ontkomen.

De vraag is hier hoe kinderen omgaan met de tijdsordeningen waarin ze terechtkomen: een vraag dus naar de *relatie* tussen kinderen als actor, en de tijdsordeningen die hen in dat actorschap ondersteunen of net beperken. De beleving van kinderen wordt gevormd door die tijdsordening, maar ook door de eigen actieve inbreng van kinderen. De tijd ‘is’ er niet zomaar, hij wordt ‘gedaan’ en vraagt inspanningen.

Gebaseerd op empirisch onderzoek naar de tijdsbeleving van kinderen in diverse contexten, worden hier *drie modi of verschijningswijzen in het temporele actorschap van kinderen* onderscheiden:

temporele taken die door de temporele structuur worden uitgelokt; *keuzes en tactieken* die de mogelijkheden van de tijdsordening benutten en de beperkingen ervan trachten te omzeilen; en het mee opbouwen van de '*temporele esthetiek*' van de context waarin kinderen zich bevinden.

In een bepaalde temporele ordening terechtkomen, betekent ook: gesteld worden voor een aantal uitdagingen of taken. De omgang met de tijdsorde vraagt inspanningen. Zij worden hier *temporele taken* genoemd.

Flaherty (2003) gebruikt de notie 'time work' om de band tussen *agency* en temporaliteit te analyseren en meer specifiek om aan te geven dat mensen individuele of interpersoonlijke inspanningen doen om aspecten van hun tijdsbeleving te controleren of te manipuleren. We doen ons best om prompt te reageren als iemand ons iets vraagt, en we zoeken manieren om de tijd tijdens een saai hoorcollege toch door te komen en sneller te doen gaan. Dat zijn aangeleerde vaardigheden die wel mee zorgen voor zelfbeschikking, maar toch ook vooral voor culturele reproductie.

Maar er zijn ook andere, en wellicht meer fundamentele taken dan louter het proberen te controleren of manipuleren van de eigen subjectieve tijdsbeleving. Met 'temporele taken' bedoelen we de inspanningen die mensen doen om de uitdagingen het hoofd te bieden waar ze door de tijdsstructuur voor worden gesteld. 'Moeten wachten' of 'zich moeten haasten' zijn manifeste voorbeelden van dergelijke temporele taken.

Temporele taken worden relatief rechtstreeks gestuurd door de tijdsordening zelf. Omdat tijdsordeningen genesteld zijn in (en dus mee vorm gegeven worden door) andere tijdsordeningen (het gezin binnen de tijdsordeningen van arbeid en school, bijvoorbeeld), stellen ook die tijdsordeningen op een hoger niveau temporele taken. Kinderen hebben 's avonds niet alleen rekening te houden met de vaste tijdstippen van het avondmaal en de bedtijd, maar moeten tussendoor ook hun huiswerk zien te maken.

Een temporele structuur stelt ons niet alleen voor taken: ze zorgt ook voor welbepaalde mogelijkheden en beperkingen. Gebruik maken van die mogelijkheden behelst het maken van *keuzes*. Er ligt een hele vrije dag voor ons, en niemand maakt aanspraken op die tijd: dan bestaat onze handelingsmacht erin om te kiezen hoe we van de mogelijkheden van die open tijdsorde gebruik zullen maken. Anderzijds zullen geldende tijdsordes mensen ook vaak beperken in hun mogelijkheden. Alles heeft zijn eigen tijd en plaats: 'gedaan met spelen, nu is het bedtijd'. Daar hebben kinderen zich vaak aan te onderwerpen. Toch zijn beperkingen niet altijd absoluut: er kan getracht worden om ze wat te omzeilen, om er wat aan te morrelen, om toch nog wat manoeuvreerruimte te vinden. Hier komen *tactieken* in beeld. Michel de Certeau (1984) maakt het onderscheid tussen strategieën en tactieken. Strategieën worden uitgeoefend van op een 'eigen' plek die men onder controle heeft; ze komen dus van wie macht heeft en worden als 'dwingend' opgelegd. Tactieken daarentegen moeten noodgedwongen spelen op en met het door de machthebbers opgelegde terrein (1984: 37). Ze komen voort uit individuen die ruimte voor zichzelf willen scheppen; hun tactieken zorgen ervoor dat het dagelijks leven niet volledig wordt gedetermineerd door (machts)structuren. Tactieken manipuleren vaak gebeurtenissen om ze tot opportuniteiten te maken: 'ha, mama maakt nog een drankje, ik zal zeggen dat ik dorst heb, dan kan ik nog wat langer opblijven'.

Temporeel actorschap gaat nog breder dan het vervullen van temporele taken en het gebruik maken van keuzes en tactieken. Mensen geven de tijd ook betekenis door hem op hun eigen manieren in te vullen en kleur te geven.

Elke temporele context heeft zijn eigen specifieke sfeer of 'kleur': de tijd wordt er niet alleen geordend, gemanipuleerd en gebruikt, maar kent ook een *temporele esthetiek*, een 'chroaesthetics' (Nansen e.a. 2009). De term wordt door Nansen en collega's geïntroduceerd maar verder enkel omschreven als 'time-felt' en in hun artikel geïllustreerd als de gevoelens die (al dan niet botsende) ritmes in de dagelijkse tijd kunnen oproepen: verwachting, frustratie, verslaving, ordelijkheid...

Temporele esthetiek wordt echter niet alleen 'aangevoeld': zij wordt ook gemaakt. De typische sfeer of kleur van een omgeving zoals het gezin heeft te maken met haar heel eigen temporele, materiële en sociale organisatie, maar wordt ook mee vorm gegeven door de kinderen zelf.

De term ‘temporele esthetiek’ hoeft geen synoniem te zijn met ‘mooi’ of positief: ‘druk druk druk’ is de temporele esthetiek van sommige volwassenen – de manier waarop zijn hun leven ervaren (‘time felt’ zoals Nansen e.a. (2009) hun term *chroneaesthetics* omschrijven) en ook zelf vorm geven. Onthaast willen leven is streven naar een andere temporele esthetiek.

De temporele esthetiek van een tijdsorde toont het duidelijkst wat de tijdswensen van kinderen (of van volwassenen) zijn, maar soms ook wat tussen droom en daad staat, zoals wanneer kinderen zich vervelen.

Temporeel actorschap van ouders

In een onderzoek over gezinstijd komt, zelfs al gaat het in de eerste plaats over de kinderen, onvermijdelijk ook het temporele actorschap van de ouders aan bod. En daarbij ligt de focus hier juist op die aspecten in hun actorschap die rechtstreeks of onrechtstreeks gericht zijn op de tijd van hun kinderen. Want in het gezin ordenen de ouders voor een belangrijk deel de tijd van hun kinderen; ze geven er door diverse keuzes vorm aan, regelen deze tijd in zekere mate, en zetten de krijtlijnen uit voor wat kinderen met hun tijd kunnen doen. Die ordening is niet alleen ingegeven door kwesties van louter interne aard. Ouders moeten de gezinstijd ook altijd, en vaak heel uitdrukkelijk, afstemmen op hun eigen bezigheden – de eigen arbeidstijd, de eigen vrije tijd – en op de uithuizige bezigheden van hun kinderen zoals de school en de vrijetijdsactiviteiten. De inbedding van de gezinstijd in die heel diverse externe tijdsordes stelt ook ouders voor temporele taken, en wel in aanzienlijke mate: het organiseren van de gezinstijd komt voor het grootste deel neer op het verzoenen ervan met de aanspraken die al deze externe tijdsordes stellen – een taak die vaak haast exclusief op de schouders van de ouders terecht komt.

Ook al regelen ouders de gezinstijd in grote mate en zijn het zij zelf die voor de tijdsordering in het gezin zorgen, toch hebben zij in de manier waarop zij die ordening willen vorm geven, te maken met de mogelijkheden en de beperkingen van de andere tijdsordes waarin de gezinstijd onvermijdelijk genesteld is. Geconfronteerd met de tijdsordes maken ouders keuzes over hun gezinstijd, of gebruiken ze tactieken. Als de tijdsorde van de school kinderen de woensdagnamiddag vrij geeft, moeten ouders met dat gegeven zien om te gaan. Willen ze die tijd samen met de kinderen doorbrengen maar werken ze allebei voltijds en hebben ze geen flexibele uren, dan kunnen ze bijvoorbeeld hun vakantiedagen verdelen en afwisselend elk om de twee weken de woensdagnamiddag verlof nemen.

‘Gezinstijd’ is dus altijd te begrijpen als ‘ingebede gezinstijd’. Zowel ouders als kinderen hebben in het gezin temporele taken uit te voeren; zowel ouders als kinderen kunnen middels keuzes en tactieken gebruik maken van de mogelijkheden die de (ingebede) gezinstijd biedt en omgaan met de beperkingen die ze stelt; zowel kinderen als ouders geven mee vorm aan de esthetiek die eigen is aan ‘hun’ gezinstijd.

Boetseren en bijeenpuzzelen

De tijd gaat niet zomaar voorbij: ook de gezinstijd kent een zekere organisatie, en die wordt mee gevormd door het temporele actorschap van kinderen en van volwassenen dat op die ordening inspeelt. Daarbij verschijnt gezinstijd enerzijds als een waarde op zich, als een kwaliteit van tijd (die meer inhoudt dan *quality time*) waarin interactie en relaties een doel op zich zijn; en anderzijds als een schaars goed dat zich moet zien staande te houden tussen of te verzoenen met andere, concurrerende tijdsbestedingen en -ordes.

Omgaan met de gezinstijd behelst beide aspecten: de gezinstijd *boetseren* als interactietijd, als sociale bron die in zichzelf waardevol is, en het *bijeenpuzzelen* van gezinstijd, het omgaan met de tijd als schaars goed, waarin tijd bestemd wordt en afgestemd wordt op andere, buitenfamiliale tijdsbestedingen waaraan het gezin vaak ondergeschikt is.

Het actorschap van kinderen en van ouders gaat daarbij in een bepaalde richting: bepaalde vormen van tijd worden gewaardeerd – het creëren van veel open tijd, van veel tijd samen als gezin, van tijd voor zelfstandigheid... – en dat komt tot uiting in de tijd die kinderen en ouders tijdens dat ‘boetseren’ en tijdens dat ‘bijeenpuzzelen’ *beschermen*. Voor de ene soort tijd worden al meer inspanningen

geleverd (of meer alternatieve tijdsbestedingen opgeofferd) dan voor andere. Tegelijk is dat actorschap ook altijd structureel beperkt door onder meer de gezinssituatie (zijn er twee ouders? Zijn er ook broers of zussen?...) en door aanspraken van andere, externe tijdsordes waaraan niet altijd te ontkomen valt.

Het temporele actorschap van kinderen en van ouders houdt ook in het gezin temporele taken, keuzes en tactieken en het opbouwen van een temporele esthetiek in, maar die aspecten zullen er, meer dan elders, vaak sterk met elkaar verweven zijn, omdat het gezin een zo complexe want dagelijkse en omvattende context is. Wat is dat, het ritje van vader en zoon op weg naar de hobby? Een temporele taak waar de vader voor gesteld is omdat de zoon anders niet ter plekke kan geraken; maar ook een keuze die de vader samen met de zoon over de vrije tijd heeft gemaakt; misschien wel een heel eigen temporele esthetiek, dat momentje samen in de auto en de babbel die erbij hoort; of is het autoritje ook een tactiek van zoonlief die er ook wel met de bus had kunnen geraken, of die net dat moment heeft afgewacht om iets te vertellen wat op zijn lever lag?

Dit onderzoek gaat, vanuit een temporele invalshoek met de focus op kinderen-in-het-gezin, zowel in op het gezin als dagelijks en indexicaal (uniek en onvervreemdbaar eigen) 'nest' van interactie en zorg, als op het gezin zoals het ingebed is en verbindingen maakt met – of ondergeschikt is aan – andere maatschappelijke ordes. De fijnmazige manieren waarop het gezin en de gezinstijd dagelijks door de leden ervan worden vormgegeven krijgen aldus evenzeer aandacht als de wijze waarop gezinstijd zich probeert staande te houden tussen allerlei aanspraken van andere tijdsordes.

1.3. Opzet van het onderzoek

Dit onderzoek is gebaseerd op halfgestructureerde individuele interviews met kinderen en hun ouders. Het onderzoek gebeurde in twee fases.

In een eerste fase gingen de interviews na hoe kinderen en ouders betekenis geven aan 'gezinstijd' (met name in de thuiscontext), hoe zij die tijd samen en apart doorbrengen en welke waardering zij daaraan geven. Er werd gepraat over welke tijd zij als 'lastige tijd' beschouwen, en wat er in de gezinstijd verandert bij het opgroeien van de kinderen.

Een tweede fase ging (bij andere gezinnen) meer specifiek in op thema's die in de eerste interviewreeks onderbelicht waren gebleven maar misschien wel in de eerste plaats voor ouders essentieel zijn: hoe gebeurt de combinatie tussen gezinstijd en de vrijetijdsbestedingen van de kinderen – vanzelfsprekend ook altijd in relatie met de bezigheden van de ouders – en hoe verschillen schooljaar en vakantieperiode daarbij van elkaar?

De geïnterviewde families

In totaal werden 30 kinderen en 30 ouders uit 20 families geïnterviewd.

In de eerste fase werden 12 families geïnterviewd, en daarbij werd gesproken met 18 ouders en 19 kinderen. De tweede fase bereikte 8 families: interviews met 12 ouders en 11 kinderen. De eerste reeks interviews werd gehouden van november 2008 tot januari 2009; de tweede reeks in september en oktober 2010.

Zoals in ander familiegebonden onderzoek bleken vrouwen meer bereid om deel te nemen dan mannen. Er werden 19 moeders en 11 vaders geïnterviewd, en slechts één maal een vader als enige ouder in het gezin. Dit genderonevenwicht zette zich – dit keer wellicht toevallig – ook door in bij de geïnterviewde kinderen: 20 meisjes tegenover 10 jongens.

De 30 geïnterviewde kinderen waren tussen 7 en 16 jaar oud. Met vijf achtjarigen en telkens zes negenjarigen, tienjarigen en elfjarigen ligt het overwicht sterk bij de 8- tot 11-jarigen.

Van de twintig gezinnen waren er 12 met twee kinderen, 4 met drie kinderen, 3 met één kind en één met vier kinderen. 14 gezinnen waren traditionele kerngezinnen met vader en moeder, in drie gevallen ging het om nieuw-samengestelde gezinnen met kinderen die niet elkaars volle broer of zus zijn, en ook drie keer ging het om eenoudergezinnen (telkens met de moeder als ouder; daarbij gerekend ook één gezin waar de vader quasi afwezig was zodat dit gezin in de praktijk meestal een eenoudergezin was).

In alle gezinnen, op één na, werkten de (stief)vaders (quasi) voltijds; één vader werkte halftijds; een ander was enkele maanden werkzoekend op het ogenblik van het interview. In de 20 families werkten de helft van de moeders (quasi) voltijds (waarvan één thuis); vier vrouwen waren huisvrouw of op ziekteverlof, en de overigen werkten deeltijds (vooral 3/5 of 4/5).

8 gezinnen woonden in een dorp, 7 in een provinciestad of een verstedelijkt gebied, 5 in een grote stad.⁴

Hoe divers ze qua samenstelling ook zijn, de families behoren zonder onderscheid tot de 'autochtone middenklasse'. Dat maakt de onderzochte groep in sociaal-economisch opzicht relatief homogeen, ondanks zichtbare verschillen in levensstandaard of woonsituatie.

Ouders en kinderen apart geïnterviewd over dezelfde thema's

Om het verhaal over tijdsbeleving in het gezin vanuit diverse gezichtspunten te vatten, werd ervoor gekozen om ouders en kinderen apart te interviewen, en daarbij indien mogelijk eerst te spreken met de kinderen, om zo hun eigen perspectief centraal te houden. Het samen interviewen van ouders en kinderen zou het vrijuit spreken voor alle deelnemers wellicht wat hebben gehinderd (Bushin 2007: 246-247).

Er werd bewust voor gekozen om de interviews met ouders en met kinderen thematisch zo identiek mogelijk te houden.

In de eerste fase waren er vier grote thema's: tijd samen thuis, tijd thuis alleen (zonder volwassenen of helemaal alleen), lastige tijd, en groter worden. Kinderen spraken daarbij over zichzelf; ouders spraken zowel over hun eigen ervaringen en bekommelingen in het organiseren van de gezinstijd als over hoe hun kinderen hiermee omgingen.

De zeer ruwe structuur werd in het begin van het interview samen overlopen met de geïnterviewde. Bij de interviews met de volwassenen diende enkel een blad met de vier grote thema's als tastbaar houvast. Bij de kinderen waren er meer concrete vormen van houvast (zie hiervoor bijlage 1 op het einde van dit rapport).

In de tweede fase lag de structuur van de gesprekken bij kinderen en ouders iets verder uit elkaar, maar kregen zij opnieuw vragen over dezelfde thema's voorgelegd: welke invulling geven de kinderen aan hun vrije tijd en hoe wordt dat georganiseerd; en hoe verschillen de gezinstijd en het organiseren van de tijd van elkaar in de vakantie versus in het schooljaar. Deze thema's werden vooraf aan kinderen en ouders aangekondigd, maar er werd verder geen tastbaar houvast aangeboden, ook niet aan de kinderen. Weliswaar werd ook hier een interviewleidraad gevolgd, maar het gesprek haakte meer in op wat de geïnterviewden zelf aan de orde brachten. Hierdoor kenden de gesprekken in de praktijk soms een wat meer open, meanderende structuur.

De interviews gebeurden bij de mensen thuis, meestal in de woonkamer. De meeste interviews, zowel bij kinderen als bij ouders, duurden tussen de 25 en de 45 minuten (exclusief de tijd voor de uitleg over het waarom van het interview en over vertrouwelijkheid). De interviews in fase 2 waren iets korter dan de gesprekken in de eerste fase.

In **bijlage 1** is meer gedetailleerde informatie te vinden over de rekrutering, de onderzoeksprocedures en -methodes en het feitelijk verloop van de interviews.

⁴ Verdeling over Vlaanderen en Brussel: 8 interviews in Vlaams-Brabant, 3 in West-Vlaanderen, 3 in Oost-Vlaanderen, 3 in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 2 in Antwerpen, 1 in Limburg.

Verwerking

Alle interviews werden digitaal opgenomen en letterlijk uitgetikt ten behoeve van de analyse. De interviews leverde samen 30u20min opnames op (zonder de inleiding van het gesprek, over vertrouwelijkheid e.d.).

Een kwalitatieve analyse poogt greep te krijgen op deze grote hoeveelheid veelsoortige gegevens door ze op diverse betekenisvolle manieren te ordenen en stukjes tekst met elkaar in verband te brengen.

De uitgetikte teksten werden opgedeeld in betekenisvolle tekstblokken. Deze blokken werden gecodeerd via *open coding*; niet op basis van een vooraf gemaakte lijst trefwoorden, maar op basis van wat werd aangebracht door de geïnterviewde kinderen en ouders – waarbij de interviewer vanzelfsprekend ook een rol speelt. De codes lagen dus niet vooraf vast.

De meeste tekstblokken kregen meerdere codes mee. Kwalitatieve analyse vordert door deze codes gaandeweg te verfijnen en op elkaar af te stemmen en de codes geleidelijk aan abstracter te maken en met elkaar in verband te brengen. Zo wordt het materiaal volgens deze codes en volgens intensieve lezing per thema geordend, intensief herlezen en verder intern geordend. In dit onderzoek dienden de analyses zowel diverse thematische verbindingen te maken als aandacht te hebben voor de banden tussen de diverse leden van één gezin.

Pseudoniemen

De namen van de ouders en kinderen zoals die in dit rapport vermeld worden, zijn pseudoniemen. Pseudoniemen met een zelfde eerste letter, verwijzen naar de leden van een zelfde gezin; de pseudoniemen van de ouders worden, wanneer dit niet rechtstreeks uit de context blijkt, in KLEIN KAPITAAL gezet. Zo kan de lezer afleiden dat JOKE en JOOST de ouders zijn van Jasmijn en Jade. Omwille van de vertrouwelijkheid zijn een aantal details weggelaten en wordt de leeftijd van de kinderen zelden genoemd.

Er wordt in het rapport geen onderscheid gemaakt tussen de citaten uit de eerste en de tweede interviewfase. In **bijlage 2** is evenwel een lijst te vinden met de pseudoniemen van de geïnterviewden per fase.

2 DE GEZINSTIJD BOETSEREN

In dit hoofdstuk verschijnt gezinstijd als sociale bron, als interactietijd die om zichzelf waardevol is en daarom ook bescherming verdient. In het (samen) vormgeven van hun tijd in het gezin, constitueren kinderen en ouders zichzelf als gezin, en leggen ze banden met de bredere wereld. De gezinstijd verschijnt hier als een kwaliteit van de manier waarop 'ik' tussen 'anderen' sta. Ben ik veel met hen samen, of zoek ik ook wat tijd voor mezelf apart? 'Doen' wij veel dingen 'als gezin'? Hoe geef ik de tijd waarop geen aanspraken worden gemaakt vorm? Ouders en kinderen bouwen hier samen op heel diverse, minder en meer bewuste manieren aan de temporele esthetiek van hun gezin: de heel eigen sfeer die in *hun* gezin hangt, de heel eigen kleur die de tijd daar heeft.

Voor een belangrijk deel gaat het dan over de gezinstijd *binnen* het gezin: het vaak weinig uitgesproken, dagelijkse constitueren van het leven als gezin, doordat de gezinsleden op diverse manieren samen of minder samen zijn (2.1). Tot de dagelijkse tijd in het gezin, en tot het 'deel uitmaken van een gezin', behoort ook de interne ordening van de gezinstijd, zoals wanneer kinderen huishoudelijke taken te vervullen hebben of op een bepaald tijdstip naar bed moeten gaan (2.2). Een derde onderdeel van dit hoofdstuk gaat over het boetseren van gezinstijd als vrije tijd in relatie met de samenleving. Welke voorkeuren hebben kinderen en ouders en welke keuzes maken ze over de manier waarop zij hun vrije tijd invullen: op een veeleer gestructureerde dan wel een meer informele manier? (2.3)

2.1. Modi van gezinstijd

Het gezin is voor kinderen zonder meer de belangrijkste sociale leefomgeving. Ze zijn dagelijks verschillende periodes samen met het hele gezin of een deel ervan, al dan niet terwijl de gezinsleden echt iets samen doen.

Tijdsbestedingsonderzoek bij volwassenen geeft aan dat het gezin een belangrijke context is voor sociale contacten (Glorieux e.a. 2006: 117-140). 23% van de tijd dat ze wakker zijn brengen mensen met kinderen door terwijl ze partner of kind(eren) als gesprekspartner hebben. Telkens één vijfde van de 'samen'-tijd gaat naar eten en tv-kijken. Dat is ook zo wanneer de hele familie samen is (Vandeweyer 2001). Die samentijd van het hele gezin is wel beperkt: bijna een uur op weekdays (iets meer voor gezinnen met één kind), en een uur meer op zaterdag en op zondag, waarbij opvallend genoeg iets meer tijd samen wordt doorgebracht op zaterdag dan op zondag (ibid.: 19).

Er lijkt geen afname te zijn in activiteiten die in het teken staan van sociale contacten, en in 2004 werd juist wat méér tijd doorgebracht met het gezin dan in 1999 (Glorieux e.a. 2006: 133).

Maar hoe krijgt de familie vorm in de alledaagse tijd, en dus doorheen alledaagse praktijken?

Een eerste reeks interviews waarop dit onderzoek is gebaseerd, ging vooral na wat 'gezinstijd' voor kinderen en ouders betekent en hoe zij die tijd dagelijks vorm geven (Meire 2010a). Ouders en kinderen denken bij 'gezinstijd' vooral aan tijd samen, maar die kan heel diverse verschijningswijzen hebben, die doorheen de dag vaak zullen wisselen en elk op hun manier vorm geven aan gezinstijd als 'interactietijd'. Vier soorten of modi van 'socialitijd' werden aldus onderscheiden:

- met het hele gezin samen iets doen
- 'samen-apart' in huis zijn: de gezinsleden zijn thuis, zonder dat ze ook echt samen iets doen
- een ouder en een kind zijn samen
- de interacties gebeuren tussen kinderen onderling, los van de ouders

Heel wat kinderen zijn ook, vaak voor beperkte periodes, nu en dan alleen thuis: helemaal alleen of samen met broer of zus maar zonder volwassenen. Dit tijd wordt, anders dan de sociale modi van gezinstijd, vaak ambivalent gewaardeerd, met grote verschillen tussen individuele kinderen.

2.1.1. 'Samentijd' met het hele gezin

Gezinstijd kan zonder meer routineus van karakter zijn. Gezellig samen thuis zijn valt voor sommige ouders samen met gezinstijd. Voor SOFIE is 'gezinstijd' een dagelijks moment samen: "Elke dag hebben wij dat wel, als ik ze ga halen aan school. Het eerste uurtje, voor ik aan het eten begin en zij aan hun huiswerk, dan zitten we hier een beetje samen en eten we iets en beginnen ze te babbelen."

Ook voor CAROLINE betekent gezinstijd allereerst "dat de kinderen thuiskomen één voor één, en dat we dan samen zijn. Ja, niets specifiek eigenlijk." Dat hoeft ook niet meer te zijn, want omdat Caroline niet uit gaat werken, zijn zij en haar kinderen sowieso vaak samen. "Wij *zijn* hier ook heel veel samen hé. Dus die gaan niet zo rap vragen van 'wanneer doen we eens iets samen': wij zijn veel samen."

Maar als het gaat over gezinstijd, spreken de meeste ouders en kinderen toch vooral over meer gemarkeerde samentijd met het gezin, samentijd die vaak ook bescherming vraagt en verdient. Samen eten is daar zonder meer de 'gezinstijd' bij uitstek.

'Aan tafel!': samen eten als iconische gezinstijd

De 'samen-activiteit' voor het gezin bij uitstek is, voor ouders en voor kinderen, het samen eten. Ook al komt het er in de praktijk niet altijd van, samen eten wordt door bijna alle ouders en kinderen heel belangrijk gevonden. Eten is een dagelijkse routine die de tijd in het gezin structureert, maar tegelijk is het een geritualiseerde activiteit waar erg veel belang aan wordt gehecht, zeker door de ouders. Familiemaaltijden zijn verdichte momenten in het dagelijkse gezinsleven. Er wordt niet alleen gegeten, maar de maaltijd is tegelijk een moment van samenhorigheid, van lichamelijke en emotionele zorg, van opvoeding en leren.

Inderdaad wordt samen eten door de geïnterviewde ouders en kinderen veruit het vaakst genoemd als moment van samen-tijd, en ook heel vaak als spontaan genoemd voorbeeld van gezinstijd.⁵ Zo noemen JOOST en JOKE allebei samen eten meteen als het eerste waaraan ze dan denken. Ze benadrukken het belang ervan, en koppelen het eten ook aan het praten en overleggen met elkaar.

Het eerste waar ik aan denk, tijd met de familie, dat is altijd samen eten. We eten bijna nooit niet samen. Dat vind ik heel belangrijk. En dan wordt er een keer overlegd of dingen samen besproken. (JOOST)

Het gaat allemaal over gezinstijd, wat is dan het eerste waar je aan denkt?

Goh ja, ik weet niet. Allemaal samen aan tafel zitten en de ene vertelt hoe zijn dag geweest is aan de andere. Of allemaal aan tafel zitten en een keer bespreken van wat we gaan doen op reis, samen plannen maken. (...) Ik heb graag dat ze allemaal tezamen aan tafel zitten en 's avonds is het echt wel eens luisteren naar elkaar, wat heb jij vandaag gedaan in school, wat is er gebeurd bij u op het werk. Dat is wel een uitlaatklep voor iedereen. (JOKE)

Ook dochter Jasmijn denkt allereerst aan samen eten als gezinstijd, en wijst uitdrukkelijk op het sociale en bindende karakter daarvan:

Dan denk ik direct dat wij altijd samen eten, want dat vind ik wel wreed tof. Want als je naar vriendinnen gaat, dan is dat soms dat de ouders eerst eten, als zij willen dan mogen zij eten, en... zo niet samen. En ik moet zeggen, het is veel gezelliger als je allemaal samen eet. Babbelen, over van alles eigenlijk hé. Dat is gezellig.

⁵ Dit was ook het geval in het onderzoek van Van den Bergh (2008) naar gezinstijd. De maaltijd, in de praktijk vooral het avondeten, is voor ouders het belangrijkste moment van de dag en de waarde ervan ligt zowel voor kinderen als voor ouders zonder meer in het samen kunnen praten (Van den Bergh 2008: 63-67).

'Samen dingen doen' roept bij Siebe meteen 'samen eten' en 'samen tv kijken' op. Samen eten is leuk:

Een beetje praten en zo, wat we gedaan hebben op school, en papa vertelt wat hij gedaan heeft op het werk en mama ook.

Die wederkerigheid in de interactie wordt door wel meer kinderen genoemd: het is prettig om van elkaar te weten wat iedereen heeft meegemaakt. "We weten meer over elkaars dag", zegt Thibaut.

Voor hen is de maaltijd vooral een leuk, tof, gezellig moment. Eten en praten lijken onlosmakelijk met elkaar verbonden te zijn.

Wij eten vaak samen. Als we met z'n drieën zijn, dan is dat echt wel zo het praatmomentje van de dag, dat ge zo echt kunt vertellen wat je gedaan hebt in de dag. (Gina)

Het is soms vechten op het woord te krijgen aan tafel 's avonds. Echt een moment waar we heel veel plezier maken, we plagen elkaar een keer. Er wordt ook wel gezegd wat er gebeurd is die dag, en dan worden ook de plannen gezegd van wat we samen in het weekend gaan doen. Het is echt wel een moment samen om dingen te bespreken. (RAF)

Ook zoon Ruben en dochter Renske geven dat aan: "Ja, dat is leuk, soms praten we dan over wat er die dag precies is gebeurd en zo. Dat is eigenlijk altijd leuk" (Ruben). "Ja, leuk. Want ge zit dan met uw hele gezin samen, en je eet iets lekkers, en het is leuk als je kan praten met iemand" (Renske).

Het is dan ook jammer als gezinsleden er niet bij kunnen zijn. De maaltijd verdient bescherming.

"Eten, dat is een beetje heilig": de maaltijd beschermen als interactietijd

Het belang van dat samen-moment verdient tijd: er wordt in het gezin van Joost en Joke door de gezinsleden op elkaar gewacht om te eten, en afspraken worden zo geregeld dat het eten niet te haastig moet gebeuren. ALEXANDRA geeft aan dat andere activiteiten voor het samen eten moeten wijken.

Het avondeten is altijd samen en in het weekend zijn alle maaltijden samen. Iedereen is ook altijd thuis om te eten. (...) Als we [op zaterdag] boodschappen moeten doen, dan zorgen we ervoor dat we om 9 uur weg zijn zodanig dat we zeker om half twaalf thuis zijn, zodat we om twaalf uur kunnen eten. Dus wij regelen eigenlijk onze taken naar die maaltijden. Dat is iets wat we altijd samen doen.

Raf vertrekt in de week vroeg naar het werk, maar één dag per week zorgt hij ervoor dat er toch met de hele familie samen kan ontbeten worden. Hij begint dan later op het werk en brengt dan ook de kinderen naar school. "Dat is echt wel bewust gekozen, om eens met z'n vieren los van de weekends ook eens samen te ontbijten. En wat dingen te vertellen."

Samen (kunnen) eten kan dus inspanningen kosten: het vrijwaren van de gezinsmaaltijd stelt de gezinsleden voor een temporele taak, die vooral door ouders wordt waargenomen. Die bescherming is ook nodig, want uit tijdsbestedingsonderzoek blijken de gezamenlijke maaltijden in de familie onder druk te staan: terwijl in 1966 gemiddeld drie gezinsmaaltijden per dag werden genomen, is dat in 1999 minder dan één gezinsmaaltijd op een werkdag en twee maaltijden op weekenddagen (Mestdag & Vandeweyer 2005).⁶

Niettemin blijft het symbolische belang van de maaltijd als gezinstijd onaangetast en er is niet echt sprake van een dramatische ontmanteling van het Vlaamse eetpatroon (Mestdag 2005). Wanneer kinderen en ouders aangeven dat ze bepaalde maaltijden "altijd" samen gebruiken, geldt dat in elk

⁶ Ook volgens de enquêtes – dus geen tijdsbestedingsonderzoek – van het CGBS uit 1994-1995 en 2000 wordt er, zelfs over die korte tijdsspanne, steeds minder samen gegeten. Het avondmaal blijft voor 65% van de gezinnen een dagelijkse gezamenlijke maaltijd, maar het ontbijt gebeurt in minder gezinnen dagelijks (van één op drie naar één op vier) en het middagmaal is als dagelijkse gezamenlijke maaltijd helemaal verdwenen (Van den Bergh 1997; Van den Bergh e.a. 2003).

geval wanneer dat praktisch gezien enigszins mogelijk is. Voor die gezamenlijke tijd worden nog steeds inspanningen gedaan.

Ge leest dat dan in de boekskes hé, dat dat zo weinig nog gebeurt, maar bij ons kan ik mij niet voorstellen dat we dat niet doen. (...) Over het algemeen eten we samen. Dat is een bewuste keuze. (ROZANNE)

Behalve het afstemmen van tijdsbestedingen om het gezamenlijke karakter van de maaltijd te garanderen, zijn er ook regels en normen die de maaltijd zijn specifieke status geven (en die bijvoorbeeld nooit rond 'televisie kijken' zouden bestaan). De maaltijd is gericht op het eten zelf, op het samenzijn, en op de onderlinge interactie. "De kinderen moeten ook aan tafel blijven zitten tot iedereen gedaan heeft met eten. We hebben hen dat zo geleerd. Dat is een afspraak" (Alexandra). "Er wordt ook niet gelezen aan tafel, zelfs wij mogen dat niet als we samen zitten", zegt ROZANNE.

SVEN en SOFIE wijzen ook op de speciale status van het eten en op de regels die het gezamenlijke en het interactionele karakter van de maaltijd bevestigen.

Eten, dat is een beetje heilig. Wij eten tezamen en zolang als wij niet gegeten hebben blijven wij aan tafel zitten ook. Dat kan niet zijn dat een van de twee gaat rondlopen. Nee, wij eten tezamen en wij hebben tezamen gedaan met eten. Dat is het enige moment dat we echt misschien een kwartier of een half uur samen zitten. (Sven)

Ook Svens vrouw Sofie vindt het avondeten en de maaltijden heel belangrijk, "dat we dan zeker allemaal samen aan tafel zitten. Een beetje bijbabbelen." Op zondagmorgen mogen de kinderen tv kijken, "en dan vragen ze: mogen we voor tv eten? Maar dat heb ik dan liever niet, dan heb ik liever dat we samen aan tafel zitten."

De ambivalentie van de televisie

De televisie is in wel meer gezinnen een concurrent van het samen eten, maar het grote symbolische en sociale belang van de maaltijd haalt het doorgaans op de meer ambivalentie status van de televisietijd. Van de geïnterviewde kinderen geeft alleen Mirte aan dat ze samen eten eigenlijk niet zo leuk vindt. "Niet echt. Want wij willen dan liever tv kijken of spelen." Dit tot grote ergernis van moeder Marjan:

Daar sta ik wel op, dat we samen kunnen eten. Je moet daar dan werk van maken. De tv is verschrikkelijk met kinderen. Soms blijven ze daaraan plakken. Papa heeft zo geen ontbijtcultuur. Middagmaal ook niet zo in het weekend, dus 's avonds is dat zo wel van: "komaan, samen aan tafel".

Een enkel gezin combineert etenstijd en tv-tijd. Caroline en haar kinderen "eten wel altijd samen 's avonds." Maar een echt belangrijk moment is het niet.

Belangrijk... Wij eten op een moment dat er iets op televisie is dat zij graag zien [een dochter zegt dat het programma eigenlijk iets is waar Caroline zelf naar kijkt]. Maar dat is niet dat er hier rap rap gegeten wordt.

De combinatie van eten en tv kijken diende zich nu eenmaal zo aan, zegt Caroline:

Ze maken dan hun huiswerk terwijl ik begin te koken. Dat duurt drie kwartier of zo, en dat is normaal de periode dat ze hun huiswerk kunnen maken. En dan begint hun programmaatje. In het begin was ik daar allemaal tegen, van tv kijken aan tafel en zo maar... Ik ben daar ook allemaal van af gestapt, uiteindelijk waarom niet?

Samen televisie kijken neemt in gezinnen even veel tijd in beslag als samen eten (Glorieux e.a. 2006: 133). Sommige kinderen en ouders noemen televisietijd ook spontaan als gezinstijd, maar ouders noemen televisiekijken veel minder vaak als samen-moment en zien televisie kijken soms als sterk tegengesteld aan het sociale moment van het samen eten. De twee gaan niet samen. "Voor tv eten, dat is niet samen zijn" (SVEN). Die weinig waardevolle status van televisietijd wordt door veel ouders

gedeeld – hij vereist daarom ook een aparte regeling, met name in de verhouding met schooltaken –, zelfs al vinden diezelfde ouders het zelf moeilijk om van het scherm weg te blijven. Ook al zegt LEEN dat ze “zowat verslaafd” is aan televisie kijken, ze vindt het sociaal gezien een weinig betekenisvolle activiteit: “dat is ook wel een samen-moment, maar samen tv kijken dat is toch eigenlijk niet met elkaar bezig zijn. Dat is toch eigenlijk tv-kijken.” Daarom zou ze zelf minder tv willen kijken, om zo ook haar dochter Lente van het scherm weg te houden. Toch is het net het routineuze en slechts onnadrukkelijk sociale dat Lente in dat tv-kijken aantrekt. In het gezin zijn er vaak conflicten als Lente, Leen en haar man Lieven samen zijn, maar die zijn er minder tijdens het samen televisie kijken:

Dat zijn zeer leuke momenten omdat we dan allemaal gefocust zijn op de televisie. Dan is het kalm. Ik denk dat Lente daar ook wel van geniet, van dat samen zijn, kalm en gefocust op de televisie. Ze kijkt graag naar televisie, maar niet zo zotgraag. Natuurlijk wel die programma’s voor haar leeftijd, maar zelfs programma’s waar ze geen bal van snapt of die eigenlijk niet voor haar zijn. Zij geniet gewoon van het feit van tussen ons te zitten in alle rust en in alle focus op de televisie (Lieven).

Gemarkeerde en markerende tijd

Eten – een functionele, noodzakelijke taak – heeft in het gezin een belangrijke, zeer gemarkeerde status: ook al is het een dagelijkse routine, die dagelijkse kost heeft toch een speciale en dus te beschermen status die berust op zijn sociale waarde. Etenstijd is interactietijd. Maar ook bij andere samenmomenten kan die interactietijd een speciale status krijgen. Jasmijn denkt bij de gezinstijd thuis allereerst aan samen eten, maar ook aan tv kijken.

De zaterdagavond is het De Kampioenen, en dat is dan: geen chipjes tijdens de week, maar als het dan zaterdagavond is, iedereen een drankje, iedereen een chipje, en dan kijken we allemaal naar De Kampioenen. Dat is wel gezellig.

Dergelijke, in wezen routineuze samenmomenten worden in zekere zin geritualiseerd. Ze worden sterker gemarkeerd dan andere momenten en gaan zelf de tijd markeren. “De zaterdagavond zitten we voor televisie”, zegt Jasmijns moeder Joke daarover. Ook TINE vertelt over een soortgelijk wekelijks moment:

In het weekend vind ik het, door hun buitenhuisactiviteiten, soms wat moeilijk om echt tijd te hebben samen thuis. Maar er zijn bepaalde momenten die toch wel heel belangrijk zijn voor ons. Bijvoorbeeld de vrijdagavond, want het is dan echt de gewoonte dat de kinderen de aperitief voorbereiden en dan zitten we allemaal zo gezellig samen. De vrijdagavond, eigenlijk het afsluiten van de week. (...)

Dan proberen we bewust niets te plannen. Het is het einde van de week, voor allebei is het een drukke week geweest en voor de kinderen ook, dan is het even tijd om op adem te komen. Dat is echt zo een traditie geworden.

Die geritualiseerde tijd samen is eigen aan het specifieke gezin en helpt door zijn gemarkeerde en gedeelde karakter dus zowel de gezinsidentiteit te constitueren en te reproduceren, als het begin van het weekend (of het einde van de werk- en schoolweek) te markeren.

Ook ‘de zondag’ kan een dergelijke functie hebben. In de weekcyclus is de zondag een gemarkeerde en markerende tijd: hij staat wat buiten de gewone tijdsvoortgang van de rest van de week, en samen met zijn sociale karakter maakt dat de zondag ook tot een specifiek ankerpunt in de week (zie McCrossen 2005).

“In de week is er al veel stress en dingen die op korte tijd moeten gedaan worden”, zegt HELEEN, en op zaterdag “gaan ze spelen en houden ze zichzelf bezig, want intussen zijn wij aan het winkelen. Op zondag proberen we samen iets te doen. ’s Zondags hebben we tijd hé. Dan gaan we naar familie of we gaan zwemmen.”

Zondag blijft in veel gezinnen inderdaad een speciale dag die in het teken van het gezin zelf staat. Renske zegt dat ze altijd veel te doen heeft. “Maar zondag niet. Dan ben ik altijd vrij. Dat is een leuke dag. Omdat het weekend is en dan doen de families altijd leuke dingen.”

De zondag heeft misschien van zijn rustkarakter ingeboet, maar tijdsbudgetonderzoek toont wel dat de dag zijn speciale, ontspannende en sociale karakter niet verloren heeft (Glorieux e.a. 2006: 205-209). Het onthaaste karakter van de (ideale) zondag blijft voor ouders toch een speciale waarde hebben. Sommige ouders huldigen een 'luie zondag' als ideaal. Een dag niets 'moeten' doen markeert de zondag sterk van andere dagen en ritmeert zo mee de weekcyclus. Ook sommige kinderen kunnen daarvan genieten, lopen graag de hele dag in pyjama of blijven gewoon het liefste thuis. "In het weekend is het wel leuk om samen thuis te blijven en leuke dingen te doen en samen hier een beetje in de zetel te zitten" (Jade).

Maar aanspraken allerhande maken dat dat totaal vrije karakter in de praktijk toch niet volgehouden kan worden. Het is (enkel) de zondagmorgen die voor JOKE 'heilig' is: "In het weekend heb je wel dat je 's morgens niet onder druk staat hé. De zondagmorgen is bij ons heilig, iedereen zit in zijn pyjama tot zolang hij wil, als we niet weg moeten."

Omdat de zondag ook nog altijd de dag voor familiebezoeken blijft, roept hij bij kinderen soms gemengde gevoelens op. Wanneer die bezoeken als verplichting worden aanzien, is het de zaterdag en niet de zondag die kinderen het meest als 'vrij' beleven: de tijd kan dan meer autonoom worden ingevuld (Wehr 2009: 107-114). Familiebezoek is soms lastig, zegt Thais, al uit zij dat nog niet zo openlijk als haar oudere broer Thibaut:

Ja, eigenlijk wel. Dat vind ik ook wel lastig, ergens naartoe gaan. Soms toch. Soms wil ik niet naar oma gaan, maar dat valt dan niet zoveel op, maar bij mijn broer wel. (Thais)

Ergens mee naartoe moeten gaan, ja, dat is wel lastig. Ja. Dat wel. Bijvoorbeeld als ik geen goesting heb en ik wil thuis blijven, dan is het meestal zo dat ik lastig doe en dan begint mama weer kwaad te worden. Dat vind ik niet zo tof. Dan moet ik altijd meekomen. Het is niet zo, als ik zeg 'ik wil niet mee, ik wil alleen thuis blijven'... - dat is nog nooit gebeurd, eigenlijk. (Thibaut)

Samentijd op vraag van de kinderen

Kinderen vragen niet alleen naar (zondagse) rust, maar ook om "samen iets te doen" of "om iets leuks te doen". Dat kan dan vaak gaan om een uitstapje, gaan zwemmen of schaatsen, naar de bowling, of een pretpark. Soms leunen de tijdswensen van kinderen dan dicht aan bij het idee van *quality time* als een activiteit met de familie die vooral op de interesses van kinderen is gericht. Zo gaat Patrick kastelen bezoeken met zoon Pepijn, die "nogal een kastelenfreak" is, en vraagt Eve aan haar mama om samen te koken, kleren te pimpen of te knutselen. Terwijl hun ouders graag gaan wandelen, stellen dochters Jade en Jasmijn, die eigenlijk liefst thuis blijven, zwemmen voor als alternatief: wel actief, maar meer op hun maat gesneden dan op die van de ouders:

Bijvoorbeeld 's middags aan tafel, 'wat gaan we een keer doen?' En dan mijn ouders meestal van 'gaan we een keer gaan wandelen, naar zee, een keer uitwaaien', en dan mijn zus en ik: 'nee, please, ah!'. Wij doen dat echt niet graag, wij zijn meer huismussen. Maar wat we dan meer eens voorstellen is om eens te gaan zwemmen of zo, want dat doen we wel heel graag, mijn zus en ik zo samen. Mama en papa gaan dan wel mee, of oma en opa gaan mee, zij zitten dan in de cafetaria, mijn zus en ik amuseren ons dan... (Jasmijn)

Het spelen van gezelschapsspelletjes is voor kinderen een typisch voorbeeld van samentijd (vgl. Van den Bergh 2008: 68). Spelletjes spelen gebeurt vooral ongepland en op vraag van de kinderen, die het vaak noemen als voorbeeld van gezinstijd en het ook erg waarderen. Het is samentijd die zich afspeelt op het terrein van de kinderen zelf.

Kinderen spelen vaak onderling spelletjes maar vragen heel vaak dat hun ouders dan meedoen: "want dat is keileuk als ge dat allemaal samen doet" (Cleo). Jade: "Dat is zo 'ah, spelen we een spelletje?' Oh ja, ja, ja. Dat is dan leuk, en dan komen ze erbij. Dat is wel leuk." Moeder Joke bevestigt: "En het is dan niet geestig als ik wel meedoe en Joost niet: ze hebben dan graag dat we alle vier samen kunnen spelen." Wanneer de ouders zelf vragen om een spelletje te spelen, is dat extra fijn. "Soms gebeurt dat ook wel ineens, dat we samen zitten en dan... dat die vragen of dat ik wil meespelen" (Gina).

Toch is het ook een broze activiteit: het gebeurt minder vaak dan de kinderen zouden willen, en ouders erkennen dat het vroeger frequenter gebeurde of dat het er alleen van komt in de vakanties: “Arend vraagt soms wel om een gezelschapsspel te doen. (...) Maar eigenlijk, met heel het gezin samen een gezelschapsspel doen, dat is op vakantie. Op vakantie doen we dat wel, maar anders in het jaar vinden we daar eigenlijk de tijd niet voor.” (ALEXANDRA)

Sommige kinderen, zoals Alexandra's zoon Arend, hebben dan ook het idee dat ze niet zoveel samen doen als familie. Thaïs weet weinig te verzinnen als het over tijd thuis samen gaat:

Samen thuis: het kan zijn dat je echt allemaal aan het zelfde bezig bent...

Dat doen wij eigenlijk niet zo veel. Ik heb dat wel ook liever, maar wij doen dat eigenlijk bijna niet.

Wanneer ze mag aangeven welke tijd ze de leukste tijd vindt, kiest Thaïs ‘tijd met vrienden’ boven tijd met ouders, en tijd alleen:

Dan kan ik daarmee spelen en zo. En mijn ouders, daar doe ik niet zo vaak iets mee. En als ik alleen thuis ben heb ik niemand om mee te spelen. Dus kies ik dat er maar uit.

Samentijd is niet altijd vanzelfsprekend

Terwijl de echte samentijd in de meeste gezinnen, hoe schaars ze ook is, sterk wordt gewaardeerd en zowel ouders als kinderen manieren zoeken om die tijd te creëren of te vrijwaren, kan het ook gebeuren dat net die tijd voor problemen zorgt. Dat voortdurend samen zijn ook moeilijkheden met zich kan meebrengen, bleek duidelijk in de geïnterviewde nieuw samengestelde gezinnen. Zo is er het gezin van Fons en Fien: Fien is de moeder van Femke, Fons is de vader van de acht jaar jongere Ferre, en dan is er nog de driejarige Fran, die het kind is van Fons en Fien samen. Ferre verblijft de ene week in het gezin, en de andere week bij zijn moeder. Dat het gezin dus samenhangt, is niet zo vanzelfsprekend, zegt dochter Femke:

Fran, die houdt ons.... Allee, ik weet niet of...

Zeg maar hoor.

Die houdt ons zo een beetje samen. Euh, als gezin, bedoel ik. Die is de zus of de dochter van iedereen. En ze is hier geboren, bij wijze van spreken. Terwijl, eigenlijk zijn wij allemaal een beetje enig kind, niemand van ons is zo echt elkaars echte volle broer of zus, maar allee, Fran, die zie ik echt wel als mijn zus. En die trekt ook alle aandacht natuurlijk, ja, dat is logisch, die is dan de kleinste.

Zelf heeft Femke niet zoveel behoefte om volop in het gezin mee te draaien. Ze heeft niet zo'n sterke band met Fons, en ook niet echt met Ferre, over wie ze zich soms wel wat zorgen maakt:

Maar ik denk, gelijk Ferre, die zit natuurlijk nog wat meer gewrongen ook omdat die elke week bij zijn moeder is. Die heeft zo niet honderd procent zijn plek in het gezin, eigenlijk. (...) Ik kan mij indenken dat dat niet zo ideaal is allemaal.

Ja. Die valt daar een beetje tussenuit bijna.

Ja, ik heb gelezen dat dat ook typisch is voor de middelste kinderen hé. Plus, ik ben dubbel zo oud als hij, en Fran is ook weer vijf jaar jonger, ja, dat is niet zo geweldig natuurlijk. (...) Wij, de kinderen, verschillen zo eigenlijk allemaal wel hé. Dat is niet zo één blij familie. Allee, dat klinkt nu misschien een beetje slechter dan het is, maar dat is toch... Er zijn veel dingen die niet zo vanzelf gaan bij ons. Ook door dat leeftijdsverschil en zo.

Ook omdat Ferre elke week weer zijn plek moet innemen in het gezin, “loopt die daar dan zo'n beetje tussendoor”, geeft ook Fons toe. De regels bij zijn moeder zijn anders en Ferre is daar ook alleen met zijn moeder, zodat de komst naar het gezin van Fien en Fons telkens weer een aanpassing vergt.

Voorals als hij naar hier komt, omdat hij hier toch meer moet meedraaien in het gezin. Er wonen hier nog andere mensen, iedereen moet een beetje zijn ding kunnen doen, een keer aandacht krijgen enzovoort. Terwijl, bij zijn moeder is natuurlijk alles op hem gericht. (Fien)

Omdat het dagelijkse leven voor kinderen in een situatie van co-ouderschap in twee families wordt gedeeld, hebben zij vaak het gevoel dat er geen duidelijk “mijn gezin” meer is: geen eigen thuis, geen “bij mij/bij ons”. Dat maakt het verbinden van het kind met de ouders en de nieuwe personen in het gezin moeilijker. Kinderen in een nieuw samengesteld gezin voelen zich ook vaak in een eenzame positie, als enig kind uit de oude of als enig kind uit de nieuwe relatie.⁷

Bovendien hebben nieuw samengestelde gezinnen door hun veranderende gezinssituatie vaak te kampen met een beperkte woonruimte (zie Koning Boudewijnstichting 2008: 11-13). In het gezin van Fons en Fien wordt een achterbouw bijgebouwd, en het probleem wordt ook sterk aanvoeld in het gezin van LIEVEN, LEEN en Lente, waar ook enkele veel oudere kinderen wonen (waarvan de meesten in de week op kot zitten). De beperkte binnenruimte biedt weinig valabele mogelijkheden tot afzondering. In de zomer breidt de leefruimte zich uit tot de tuin; zeker Lieven, de vader van Lente, is dan veel buiten bezig.

Dat zijn de leukste momenten samen, als die deur openkan, als we niet in die ruimte zitten. Uiteindelijk is het wel een kleine ruimte om met vier, vijf mensen in te wonen, 't is maar een kleine woonkamer, iedereen heeft wel zijn eigen kamer, maar ge loopt elkaar wel vaak tegen het lijf.

Niettemin denkt Lieven bij het begrip gezinstijd allereerst aan “ambras, echt waar. Als Leen thuis is en ik ben thuis en Lente is thuis, dan is het gegarandeerd ambras.” Het gaat dan vaak over de opvoeding van Lente, waarover Lieven en Leen vaak geen overeenstemming vinden. Lieven heeft de indruk dat dochter Lente die moeilijke situatie soms ontvlucht in de vele buitenhuisactiviteiten die ze heeft – net zoals Femke dat ook voorzichtig suggereert voor Ferre.

Leen kloeg over het feit dat Lente altijd zo vroeg opstapt als zij een activiteit heeft. Als zij om tien uur 's morgens moet beginnen, om half tien staat die al klaar. Die staat daar dan twintig minuten te schilderen voordat de juf daar is. Leen was al verschillende keren zo een beetje lastig: ‘we moeten nu nog niet vertrekken, het is nu nog geen tijd’. Toen zei Laila [Lentes veel oudere zus] daarop: ‘ik weet waarom Lente zo vroeg weg wil, gewoon omdat ze hier weg wil’. Ik vond dat schrijnend dat zij dat zei, maar uiteindelijk bevestigde dat wat ik al een beetje denk van die buitenschoolse activiteiten.

Zoals Lente tracht te ontsnappen aan gezinstijd die al te zeer ‘samentijd’ is, zo zoekt ook Lieven zelf manieren daarvoor:

Ik heb ook een bijberoep. Ik zeg dat soms een beetje al lachend, ik heb dat bijberoep gelijk iemand anders gaat vissen: eigenlijk om hier een beetje weg te zijn. Niet alleen dat hoor, maar dat speelt ook wel mee.

Gezinstijd hoeft met andere woorden niet altijd de geborgenheid, rust en ondersteuning te bieden waar we die tijd gewoonlijk mee associëren. Die kwaliteiten van de tijd worden soms juist elders gevonden – bijvoorbeeld op het werk – terwijl de tijd in het gezin vol onrust en stress kan zijn (cf. Hochschild 1997).

2.1.2. Tijd ‘samen-apart’

Gezinstijd, tijd die samen met andere gezinsleden wordt doorgebracht, is niet alleen expliciete samen-tijd waarbij de gezinsleden dezelfde activiteit delen, zoals het samen eten. Ook wanneer de verschillende leden van de familie samen thuis zijn, maar ieder is bezig met zijn eigen activiteiten, wordt gezinstijd geconstrueerd (vgl. De Vault 2003).

Het ‘samen-apart’ thuis zijn drijft op de aanwezigheid van vertrouwde, vanzelfsprekende relaties binnen het gezin, en geeft tegelijk de kans om binnen die veilige en vertrouwde context tijd voor

⁷ Diane Drory, lezing op de studiedag ‘Leven in een nieuw samengesteld gezin’, 6 november 2008, Brussel.

zichzelf te vinden. Het nu eens apart en dan weer samen zijn zorgt voor een afwisseling van zelfstandigheid en 'socialitijd' en is belangrijk om een gevoel van samenhang te creëren (Christensen, James & Jenks 2000).

“Zo doen wij dat eigenlijk”: herkenbare tijd

Het samen thuis zijn waarbij iedereen evenwel apart bezig is, is voor de geïnterviewden een bijzonder herkenbare situatie die veel voorkomt. Bijna alle kinderen geven daarbij spontaan concrete voorbeelden.

Dat ik op de computer zit, en dan zitten zij drie voor tv. Of dat papa aan het werken is op de computer, mama aan het koken, ik tv aan het kijken, mijn zus boven aan het spelen. (Thibaut)

Ja, dat is wel vaak zo eigenlijk. Mama is heel vaak in de keuken om te koken; papa zit als hij thuis is vaak op zolder of in de living; ik zit toch redelijk vaak op mijn kamer om een boek te lezen; en mijn broer zit dan in de living bij mijn papa, ofwel te kijken, ofwel te spelen. (Bas)

Sommigen denken bij de term gezinstijd meteen aan die tijd samen-apart, en niet zozeer aan echt samen dingen doen: “Ja, zo doen wij dat eigenlijk”, zegt Arend. Charlotte weet niet meteen wat voor haar onder gezinstijd kan vallen. “Ik weet niet. Maar normaal zitten wij zo altijd ergens apart, mama in de keuken of zo. Ik denk dat we bijna nooit iets samen doen, alleen als we ergens naartoe gaan, dan doen we wel iets samen.”

“Een beetje vrij zijn:” tijd samen-apart als achtergrond voor eigen tijd

De tijd thuis 'samen-apart' is een ideale context voor kinderen om wat tijd voor zichzelf te creëren: kinderen die met hun hobby bezig zijn op hun kamer, die op de pc in de living bezig zijn en de wereld rond zich vergeten... De andere gezinsleden fungeren hier als achtergrond die eigenlijk nauwelijks in beeld komt, maar toch erg belangrijk is: het intense bezig zijn met de hobby of de pc kan net omdat de vertrouwde aanwezigheid van anderen geborgenheid geeft. “Je hoort meestal muziek zo van boven naar beneden, anders is dat maar stil.” (Arend) Het is de onopvallende aanwezigheid van anderen die de tijd samen-apart toch heel anders maakt dan alleen thuis zijn. “Ge wéét dat uw ouders er zijn. Maar ge ziet ze gewoon niet” (Gina).

Bovendien kunnen momenten apart afgewisseld worden met momenten van contact. Jade vindt “alleen thuis zijn niet echt gezellig”. Maar de tussendoorcontacten vindt ze “wel leuk, ja. Je kan dan soms eens babbelen tussendoor, eens passeren, dat is wel leuk.”

Andere kinderen zijn wel eens graag alleen bezig, maar dan wel tegen die achtergrond. Vooral voor deze kinderen heeft de tijd samen-apart een bijzondere waarde. Arend vindt zijn stukjes eigen tijd vooral in het samen-apart thuis zijn. Hij is niet graag alleen en heeft graag mensen in de buurt, maar in die geborgen situatie vindt hij wel de gelegenheid om apart bezig te zijn. “Ik zit dan boven met mijn Revell, dat is modelbouw. Dat doe ik dan. Op mijn kamer bezig zijn, ja. (...) Zo die dingen. Een beetje vrij zijn.”

Dat gaat samen met ouder worden, zegt moeder Alexandra: “Het feit dat hij met die modelbouw bezig is, dat echt alleen bezig zijn, dat is iets wat hij een paar jaar geleden nooit zou gedaan hebben. Nu, als hij iets gemaakt of geschilderd heeft, komt hij er wel direct mee naar beneden. Hij komt heel veel tonen, dus hij betreft ons daar echt wel in, maar dat alleen eraan bezig zijn, dat is wel met ouder worden dat hij dat doet en kan.”

Ook Ruben heeft graag mensen rond zich en zegt dat in het interview ook herhaaldelijk. Hij vindt dat tijd samen-apart dicht ligt bij echte samentijd: hij zit zelden alleen op zijn kamer, maar gaat er bijvoorbeeld eerder gewoon een boek halen om dat dan beneden te lezen. “Meestal zijn we allemaal dicht bij elkaar in de buurt. Het is nog nooit geweest dat we bijvoorbeeld allemaal op een verschillende verdieping zitten.”

De weinig gemarkeerde tijd samen-apart biedt Ruben de mogelijkheid om zijn boek te lezen in de buurt van zijn zus of ouders, maar biedt aan zijn jongere zus Renske evenzeer kansen om zich, in een veilige omgeving, af te zonderen wanneer ze dat wil. “Renske moesten we al van kleinsaf heel regelmatig gaan zoeken,” zegt vader Raf. “Zij is daar een stuk anders in, dat heeft te maken met de persoon.”

Renske slaagde erin om een kamer voor zichzelf af te dwingen: gewoon als een extra eigen plek, zonder dat ze daar ook hoeft te slapen.

Renske heeft op een bepaald moment gezegd dat ze een eigen kamer wou. Ze heeft daar ook drie maanden geslapen. Ze was nog maar zes. Dat is op de tweede verdieping, en wij en Ruben slapen op het eerste, dat was heel dapper. Op een bepaald moment was die kamer af, echt een meisjeskamer, met een heel mooi hemelbed, ze was af – en Renske is terug naar Ruben gegaan. Dus ze heeft dat heel slim gespeeld, ik denk dat ze een eigen plek wou voor haar. Maar ze slààpt het liefst bij Ruben. En hij wil ook liefst dat ze bij hem blijft. (ROZANNE)

Ruben heeft die eigen plek veel minder nodig, hij “is iemand die altijd in de buurt van iemand zit. Als ik zit te werken, dan gaat hij hier zitten lezen”. Pas recent zoekt Ruben iets meer wat afzondering op om bijvoorbeeld te lezen.

Ook Thibaut vindt die combinatie prettig: “Dat is ook leuk. Soms, qua afzondering, allee, je bent niet altijd te samen.” En dat terwijl ook hij, net als Arend en Ruben, zelden echt alleen wil zijn, zoals zijn moeder Tine bedenkt.

Dat is het rare. Nu dat je dat zegt. Hij is iemand die wat meer op zichzelf kan zitten, maar we mogen niet te ver weg zijn. Hij heeft zijn eigen kamer waar hij zijn zitzak heeft, hij heeft zijn bureau daar enzovoort. Hij zou daar perfect een boek kunnen lezen of computerspelletjes spelen of naar muziek luisteren. En toch komt hij liever ergens dicht bij ons zitten. De dochter heeft dat ook wel graag, maar die gaat dan al rapper eens naar haar kamer trekken. Als er echt geen vriendinnetjes zijn, dan trekt die naar haar kamer. Zij heeft eigenlijk veel meer behoefte aan sociaal contact, dus zij zal rapper naar buiten gaan om te gaan spelen. Terwijl dat hij dat niet nodig vindt en hij wat meer naar de geborgenheid van thuis naartoe gaat.

Het typische aan de thuisomgeving is dat ze doorgaans volop plaats biedt – en, zoals Tine zegt, de nodige geborgenheid verzekert – voor dat eigen karakter en die eigen voorkeuren van individuele kinderen, ook als broers en zussen daarin erg verschillen, zoals ook bij Ruben en Renske het geval is. De openheid van het samen-apart zijn speelt daar een belangrijke rol in. Dat wordt ook duidelijk in het al dan niet wensen of gebruiken van een eigen kamer.

Ouders proberen soms te stimuleren dat hun kind wat meer eigen tijd verwerft: bijvoorbeeld door hen met hun vrienden wat alleen te laten (zie verder), maar ook door het spelen en het huiswerk te willen verhuizen van de gedeelde woonkamer naar de aparte eigen kamer. Maar dat gaat soms tegen de wensen van de kinderen in. Cleo moet meer in haar eigen kamer studeren, “maar dat heeft ze wel echt als straf gezien,” zegt CAROLINE: “dat was haar bureautje [in de woonkamer] en ze vond dat heel erg dat ze daar niet mocht blijven studeren; de andere twee [kinderen] mochten daar wel blijven, en ze snapte dat echt niet.”

Marjan probeerde een tijd het speelgoed van de kinderen op hun kamer te houden, en een tijd in de ingerichte kelder. “Maar dat pakt precies niet, ze blijven altijd in de buurt. Ze slepen van alles aan en ze blijven in de buurt.”

Andere kinderen waarderen wel heel erg de eigen ruimte en tijd die een eigen kamer biedt, of verlangen daar sterk naar. De kamer geeft de gelegenheid om, weliswaar in de vertrouwde huiselijke omgeving, momenten voor jezelf te vinden. Die eigen tijd wordt dan beschermd tegen anderen. Het is die betekenis en die symbolische waarde die de kamer belangrijk maakt, niet de hoeveelheid tijd die er wordt doorbracht, want die is voor de meeste kinderen nog heel beperkt.

Voor Charlotte is de woonkamer de plek bij uitstek om met haar zussen te spelen. “En als ik iets alleen doe, dan zit ik vaak in mijn kamer, een spelleke voor alleen te doen. Of ga ik een brief schrijven naar

mijn beste vriendin. (...) En als ik boos ben wil ik wel alleen zijn, want anders, als er dan nog iemand komt, dan heb ik zin om die te slaan of zo.”

De eigen kamer is ook de plek waar je je kan terugtrekken “als ik kwaad ben, of triest, of blij... Of als ik zin heb in lezen”, zegt Bas. Voor Thibaut is de eigen kamer niet erg belangrijk. “Vooral om te slapen. En soms, als ik kwaad ben, dan ga ik naar boven, dan lees ik altijd een boek en dan ben ik weer rustiger.”

Het is ook de plek om alleen na te denken, zegt Gina: “Dat is wel toffer als ge wat meer tijd hebt voor uzelf, dan kunt ge meer doen en zo, en kunt ge meer denken wat ge later gaat doen. Want volgend jaar ga ik naar het middelbaar; dan vind ik het wel tof dat ge alléén kunt nadenken over welke vakken en zo dat je gaat volgen.”

Hoe weinig Cleo (12) ook op haar kamer zit, het is voor haar wel een belangrijke plek, die ze liever wat meer afgeschermd zou zien.

Alleen moet daar wel een deur komen. Ik heb alleen een gordijn, dus... Maar dan sluit ik me op in de badkamer. [lacht] Als er op mijn kamer iemand binnenkomt, dan begin ik altijd mijn preek uit te zeggen, dus ja. Dan maak ik Charlotte keibang, en bij Camille begin ik agressief te worden want anders begint die mij ook te stampen.

Paulien is even oud en is in haar vrije tijd vooral met haar vaste hobby's bezig.

Wat doe je zo nog, behalve die hobby's?

Euhm, op mijn kamer zitten (lacht).

Daar luistert ze naar muziek (“dat doe ik wel veel de laatste tijd”) of zit ze op de sociale netwerksite Skyrock, waar ook veel van haar nieuwe klasgenoten uit het eerste middelbaar te vinden zijn. Ze is meestal alleen op haar kamer: “Pepijn mag daar niet binnen. Allee, jawel hé, maar alleen als ik het wil. Als ik muziek zit te luisteren, dan wil ik alleen zijn”.

Ademruimte

Door tegelijk samen en apart bezig te zijn, vinden de oudere kinderen, leef je ook niet al teveel op elkaars lip: “Dan doet iedereen zijn zin en heb je niet veel problemen met elkaar en zo” (Cleo). Dagmar wijst op het wisselende karakter van het samen/apart zijn, wat ook maakt dat het anders is dan echt alleen zijn, terwijl het toch niet betekent dat je elkaar voor de voeten loopt.

Ik zit meestal op mijn kamer, en mama hier beneden aan het werken. Maar af en toe kom ik wel naar beneden en dan praten wij.

Jullie zijn dan vaak elk elders bezig. Is dat anders dan als je helemaal alleen zou zijn thuis?

Ja, ik denk dat wel. Gewoon als je naar beneden gaat, dan vertel ik iets aan mama of dan heeft zij iets te vertellen. Terwijl dan dit weekend was ik alleen thuis, dan zit ge hier alleen te eten, dan is dat echt zo... Het is wel leuk dat ge af en toe over dingen kunt spreken. Je merkt toch wel, als mama beneden zit, dat er iemand thuis is.

Maar we hebben een redelijk groot huis, dus het is ook niet dat je mekaar zo constant ziet. De gemeenschappelijke ruimten zijn vooral de keuken en de televisie dan.

In haar gezin is er zelden ruzie over regels of taken, zegt Dagmar nog: “Ik denk dat dat allemaal wel vrij vlot gaat, en dat dat ook te maken heeft met dat we niet altijd bij mekaar zitten.”

Sven is één van de weinige ouders die expliciet het belang van samen-aparte tijd verantwoorden.

Op een zeker moment moet je dat al een keer aan elkaar gunnen. Bijvoorbeeld de zondagmorgen als er naar de bib gegaan wordt, als we terug thuiskomen, dan kan dat zijn dat ik in de keuken bezig ben, Sofie die is dan een boekje aan het lezen, onze Siebe is dan ook ergens een boekje aan het lezen, op zijn kamer bijvoorbeeld. Ge hebt dat soms eens nodig dat ge zo op u zelf kunt zijn op 't

gemakke, of een keer buiten gaan alleen. Dat zijn van die rustperiodes die je moet inlassen, voor uzelf en voor hen ook.

2.1.3. Eén-op-één tijd: een ouder en een kind

De tijd samen-apart valt meestal weinig op en lijkt zomaar te gebeuren. Voor de tijd waarin een ouder en een kind met z'n tweeën samen zijn, ligt dat meestal anders. Die tijd is meer gemarkeerd en vooral ouders vinden dat een speciale tijd omdat ze dan alle aandacht aan één kind kunnen geven. Daarbij kan het bijvoorbeeld gaan om bedrituelen, maar ook om minder gemarkeerde activiteiten zoals onderweg zijn of winkelen. Ouders geven die betekenisvolle een-op-een-tijd soms extra zin als opvoedingstijd of als echte kwaliteitstijd met dat ene kind. Kinderen genieten van dingen ze zelf in gang zetten: grapjes uithalen, maar ook dingen samen doen, zoals vragen om af te wassen.

En ik vind het ook leuk om voor hen een wachtwoord te hebben. Want dat heb ik nu. Dan vraag ik 'wachtwoord alsjeblieft' en anders mogen ze niet binnen. En als ze zich niet aan de regeltjes houden dan ga ik een nieuw wachtwoord verzinnen. (Mirte)

Opstaan, dat gaat redelijk goed, ja. Maar af en toe haal ik ook grapjes uit, bijvoorbeeld vanmorgen, vijf minuutjes voordat ik weet dat ze gaan komen, dan heb ik mijn hoofd aan mijn voeteinde gelegd en mijn voeten aan mijn kussen. Dan het deken erover, zo verstopt. En mama kwam bij mij en ik zei zo: 'kiekeboe!' en dan zag ze juist maar mijn voeten. (Ruben)

Aandacht voor elkaar

Net als in het onderzoek naar gezinstijd van Van den Bergh (2008: 49, 57) blijkt de tijd onderweg voor de geïnterviewde gezinnen niet enkel een functionele waarde te hebben, maar ook kwalitatief van belang te zijn. In de gezinstijd gaan functionele en interactiegerichte tijd heel vaak samen; ook tijdens huishoudelijke taken wordt er gebabbeld of worden er grapjes gemaakt (Van den Bergh 2008: 77; Kremer-Sadlik & Paugh 2007).

RAF verwijst er spontaan naar wanneer hij praat over wat gezinstijd kan inhouden:

Familietijd is bijvoorbeeld ook als ik mijn zoon naar de ijshockey voer: de tijd dat ik met hem in de wagen zit, dat is ook familietijd. 't Is niet dat er dan zoveel gebabbeld wordt, maar dat is toch een moment dat ik bij mijn zoon ben.

Het gezin van RAF en ROZANNE woonde een jaar in het buitenland, waar de kinderen elk twee keer per week naar hun hobby's moesten worden gebracht met de auto. Terug in België zette zoon Ruben zijn hobby voort, zodat het autovervoer vereist blijft.

En ik dacht, oké, dan worden wij ook zo van die taxi-ouders. Maar ik heb ontdekt dat dat ook wel zijn charmes heeft, want als ik naar de hockey rij – Raf gaat de ene week, ik de andere – dan zit ik met mijn zoon alleen in de auto, soms babbelt ge, soms niet. De andere avond ben ik met mijn dochter alleen. Dat heeft ook iets, het geeft een bepaald soort quality-time die wij niet zoveel hebben. (...) Soms gebeurt het, als Ruben naar de hockey is, dat ik met Renske alleen in bad ga. Onlangs wou Renske afwassen (we hebben een afwasmachine) en ik moest afdrogen. Toen hebben wij dat gedaan. (ROZANNE)

Eén ouder die met een kind apart weg is, creëert dus de mogelijkheid tot een samentijd van de andere ouder met het andere kind. Daarbij vinden de kinderen het belangrijk dat voor iedereen tijd apart wordt vrijgemaakt: ook deze één-op-één tijd verdient bescherming.

Ik heb nu ook geleerd dat ik dat ook af en toe met elk apart moet doen, af en toe tijd uittrekken om met elk apart te zijn. (...) Met [de jongste dochter] Dana heb ik dat wel meer: ik breng haar naar school en dan zitten we op de metro een half uur, en dan hebben we zo van die gesprekjes. En dat miste [de veel oudere dochter] Dagmar, heb ik gemerkt. (Denise)

Dagmar zelf verwijst naar het samen ontbijten dat ze daardoor dan mist:

Dat vind ik wel spijtig: sinds Dana in A. naar school gaat, brengt ze Dana naar school. Dan vertrekt mijn mama al om acht uur, maar ik moet pas om acht uur dertig op school zijn, dus ontbijten we meestal niet samen. En vroeger was dat elke ochtend samen.

Maar toch zorgt ze er ook voor dat ze tijd met haar mama alleen kan beschermen, zegt Denise:

Dagmar geeft dat soms ook wel aan. Als ze 's middags naar huis komt [om te eten], dan weet ze dat ze alleen met mij is.(...) Dagmar heeft nu ook wel gevraagd om zo af en toe eens een weekend met haar ergens alleen naartoe te gaan.

Ouders en kinderen vermelden ook het met z'n tweetjes winkelen of iets samen eten als gelijkaardige leuke momenten. Bovendien kunnen deze momenten voor ouders extra waarde krijgen als moment van opvoeding:

Een keer iets proberen buiten te doen, spelen met hem, een boomhut maken, zoiets. Vorig hebben we proberen een tuintje te maken samen, dat is gelukt. Hem proberen te betrekken dat hij weet wat werken is, dat hij zijn mannetje leert staan in de samenleving. Ik probeer dat aan te brengen, op een speelse manier wel. (SVEN)

Toch is dergelijke tijd niet altijd zomaar te vrijwaren, bijvoorbeeld in gezinnen waar er een kleiner kind aanwezig is dat om veel aandacht en zorg vraagt. Vader Fons probeert wel af en toe tijd met zijn zoon Ferre apart te creëren, “maar dat is dan eerder zo eens gaan zwemmen of zo”.

Niet zo een heel weekend of een hele week, dat gaat gewoon niet, want Fran is er altijd. Dat was bijvoorbeeld ook zo op reis, dan zijn Femke en Fien er zo een paar keer uit getrokken, onder hun tweeën, ik vind dat prima, dat maakt het allemaal wat makkelijker, dan zijn die content als ze terugkomen. Maar dan bleven Ferre en Fran bij mij. Dus dan ben je ook wat beperkter, dat is bij het zwembad, in het klein badje bij Fran blijven. En dat is goed, maar dat is inderdaad zo niet met Ferre alleen, of dat je je aandacht echt op hem kan richten hé. Zelfs, Fran sliep dan een uurtje in de namiddag, maar ja, daar zit je ook weer aan vast, ge kunt dan ook niet weg. Dan hebben we wel eens een spelletje gespeeld, een gezelschapsspelletje dat we mee hadden, dat vond hij wel tof. Dat was dan wel zo'n momentje. Maar nee, dat ligt eigenlijk niet zo voor de hand. [De oudere dochter] Femke verwijt mij soms een beetje dat ik dat te weinig doe, met Ferre bezig zijn, maar dan is ze een beetje blind voor het feit dat ik er ook voor Fran moet zijn en dat je daar enorm door beperkt bent hé. Dat is gewoon zo als ze zo klein zijn.

Bedrituelen

Bedtijd is een moment waarop de tijdsorde van het gezin zich voor kinderen sterk laat voelen: een overgangsmoment dat voor hen vaak lastig is omdat het hun eigen greep op de tijd beëindigt (zie 2.2). Maar behalve met regels, conflicten en tactieken is dit overgangsmoment ook omgeven met rituelen van geborgenheid. Ook hier wordt de tijd tussen ouder en kind dus expliciet beschermd als belangrijke tijd. In sommige gezinnen wordt ruim tijd voor gemaakt voor de bedrituelen, zoals bij Lente en haar ouders.

Ja, dat hebben we wel. Dat is al heel lang en dat is ook al lange tijd ongewijzigd gebleven. Wat nu wel al een paar jaar zo is, dat ik met haar naar boven ga en dat de mama na komt. Ik stop ze onder, dan hebben we zo'n spreukje zo van ' 's avonds als ik slapen ga, kijken veertien engelen me na...'. In de vakantie hadden we daar nog wat tafels van vermenigvuldiging bij gedaan.

En dan, sinds een jaar of zo – ik heb dat nog van televisie gepikt – vraag ik ook nog naar het beste en het slechtste moment van de dag. En dat vindt ze leuk, dat vind ik een meevaller. Want als ge dat vergeet, of ge vraagt er eens bewust niet achter, dan vraagt ze er zelf achter, zo van 'hé, ge hebt mij mijn beste moment nog niet gevraagd'. Het is zo een rustpunt, en dan een kusje en slapen en onderdekken, dan laat ik een waaklichtje en dan kom ik naar beneden en komt de mama naar boven. Gaat zij ook een kusje geven en zegt ze nog eens hetzelfde, dat beste moment en het slechtste moment, en dan krijgt zij ook een zoen en dan is het gedaan. Dat is wel zo een beetje het ritueel en daar heeft Lente ook wat aan, dat vindt ze leuk. (LIEVEN)

Ook bij Gina is het bedritueel al jaren ongewijzigd. “Dan praat ik nog wat met mijn papa, allee, dan stoei ik soms nog wat met mijn papa” (Gina). “Dat is echt altijd hetzelfde, ongeveer hetzelfde als van toen ze klein was,” zegt GUY. “Een soort ritueel. Dat is gewoon leuk, dan liggen we op het bed wat te babbelen of dan liggen we samen te kaarten. (...) Dat zal nog wel een tijdje blijven. Dat is echt leuk, vanaf toen ze heel klein was al. Dan lazen we verhaaltjes. Of we vechten gewoon in bed, of turnen.”

Soms is Guy 's avonds pas laat (terug) thuis, en dan vindt Gina het fijn dat ze op hem mag wachten.

Soms mag ik daarop wachten. Soms komt hij om tien uur thuis of zo en dan mag ik wachten. En soms moet ik gaan slapen en dan komt hij me een kusje geven, 's avonds. (...) Ik vind dat toffer dat uw ouders u komen instoppen. Dat vind ik veel toffer. Want een vriendin van mij, die haar papa is er niet meer, die is dood, en die mama die werkt in een café, dus die moet heel laat opblijven. Dus die moet alleen voor eten zorgen, die moet alleen gaan slapen en zo.

Voorlezen is een bedritueel in veel gezinnen, maar met de leeftijd verdwijnt het vaak en wordt het soms vervangen door zelf lezen. Toch blijft het bedmoment belangrijk voor veel kinderen. “Ik probeer wel elke avond een apart moment voor alle twee vrij te maken,” zegt BIRGIT. “Met Bas praat ik over zijn dag of lees ik een gedicht uit zijn bundel. Met Benjamin lees ik een verhaal voor.”

Thaïs heeft dat een hele tijd graag gehad dat ik voorlas, maar dat is nu toch wel verdwenen, dat is nu toch al een jaar of twee jaar weg. Heel belangrijk dat is dat ik hen boven kom slaapwel wensen, dat is heel belangrijk. Papa mag dat beneden, maar ik moet naar boven en ze roepen als ik niet kom. Ze willen echt dat ik kom. (TINE)

2.1.4. Oudervrije tijd

Terwijl ouders daar zelden op wijzen, denken kinderen bij ‘gezinstijd’ soms ook spontaan aan de ‘oudervrije tijd’ (Klenner e.a. 2002) van interacties tussen kinderen onderling. Ook in huis delen kinderen tijd, plaats en activiteiten met elkaar, vaak los van de ouders (zie o.m. Punch 2008; McIntosh & Punch 2009). Bij het woord gezinstijd denkt Bas aan “spelen met mijn broer, met mijn neven en zo. Thuis, dat is van alles voor mij, er gebeurt van alles.”

Broer of zus: speelkameraad, medeplichtige, lastpost

Broers en zussen zijn de logische deelgenoten van oudervrije tijd. Daarbij speelt hun onderlinge verhouding natuurlijk een cruciale rol. Sommigen zijn twee handen op één buik en doen heel veel samen, waardoor ze die onderlinge tijd veel waarde geven.

Isa en Iris zijn, zeker in de vakanties, “echt heel veel samen”, zegt Iris. “Ja, wij zijn héél dikwijls samen. Wij doen ook veel samen, mijn zus en ik. We slapen ook op één slaapkamer en we zitten ook nog samen in de scouts” (Isa). Isa heeft wel haar eigen kamer, maar ze slaapt op de kamer van Iris. Isa's kamer “is dan zo'n beetje ‘onze’ kamer geworden, waar we babbelen of kunnen doen wat we willen” (Iris).

Iris zegt dat ze vaak denkt dat ze “eigenlijk tweelingzussen hadden moeten zijn, wij denken over veel dingen hetzelfde, wij vinden dezelfde dingen leuk, en we weten, dat is echt, we kunnen dikwijls mekaars gedachten lezen hé, dat is echt... Dus ja, wij hangen echt wel enorm aaneen.” Ook al verlangt Iris wel eens naar wat tijd alleen – ze is dertien en haar zus elf –, toch maakt het leeftijdsverschil voor haar eigenlijk niet uit. Haar zus is ook altijd een remedie tegen verveling:

Allee, zo, als ge enig kind zijt, dat moet soms... Ik heb daar al eens over nagedacht. Dan moet je zo altijd zorgen dat er iemand voor je is of dat je met je vriendinnen leuke dingen kunt doen of zo, maar ja, als die dan op reis zijn en zo. En elke dag iets vinden, pff. Terwijl, als je een zus hebt. Of een broer waar je mee overeenkomt (lacht). Dan ben je sowieso eigenlijk niet alleen hé. En, ge kunt ook vanalles altijd delen. Allee, ge kunt dat ook met uw beste vriendin en zo, maar toch.

Een zus is nog anders.

Een zus is nog anders, ja.

De aanwezigheid van broer of zus is een heel vertrouwde, vanzelfsprekende aanwezigheid. Over alleen thuis zijn zegt Mirte:

Dan is het soms niet leuk omdat je niet samen kan spelen. Of als je iets grappigs ziet op tv, dan kan je dat niet doorvertellen. Soms denk ik zo van '[broer] Maarten zit naast mij' en dan vertel ik dat gewoon alsof Maarten naast mij zit.

Door die voortdurende aanwezigheid kennen de interacties tussen kinderen onderling een spontaan verloop waarin tijd alleen en tijd samen heel makkelijk afwisselt: "soms komt mijn zus binnen en..."

We doen de domste dingen samen, samen zingen, samen... [ze lacht; haar zus Jade, die aan de andere kant van de woonkamer in de zetel zit, lacht ook]. Mijn zus herkent dat al. Van die leuke dingen samen met mijn zus. (...) Wat ik ook wel graag doe is alleen in mijn kamer, een beetje lezen, een beetje tekenen, een beetje opruimen, en dan mijn muziek luid zetten en... Ja, dan komt mijn zus binnen en dan is het van 'Jasmijn, gaan we iets doen', 'ah ja, leuk goed idee', dan doen we iets samen. Dat is wel tof. (Jasmijn)

Soms komt mijn zus binnen en dan doen we samen iets. Zoals we soms een toneeltje organiseren voor mama en papa. (...) (Siebe)

Als Renske thuis is, hebben ze momenten dat ze apart zijn, dat duurt dan een uur of een uur en een half, maar dan komen ze weer samen en dan spelen ze soms heel lang samen. Ik heb het nog geweten, een hele zondag hebben ze samen zitten spelen en dat was dan een fantasiespel, een hele dag. Ze kunnen mekaar niet missen eigenlijk. (RAF)

In het huis van CAROLINE hebben de vier kinderen de woonkamer tot een samenspeelruimte gemaakt.

En nu hebben ze er sinds dit weekend dat tafeltje daar bij gesleurd... Dus die zitten altijd hoekskes te maken om te spelen en te knutselen... Hun kamers worden heel weinig gebruikt, eigenlijk alleen maar om te slapen. Ze hebben daar allemaal wel een bureautje staan, maar die gebruiken hun kamer echt niet.

Haar oudste dochter Cleo denkt bij de term gezinstijd aan dat samen spelen, én aan ruzie maken: "samen een spelke spelen of samen iets doen met de zussen. Of ruzie maken [lacht]."

De keerzijde van de voortdurende aanwezigheid van een broer of zus is inderdaad dat de kinderen soms te dicht op elkaar leven en daarom conflicten hebben. Cleo, Charlotte en Camille spraken met een soort vijandigheid over of (buiten het interview zelf) tegen elkaar, terwijl wel duidelijk was dat ze eigenlijk heel vaak samen speelden. En zussen Hanne en Hella beschuldigden elkaar in hun interviews elk dat ze de hopen rommel die de ander in hun gedeelde kamer maakte, altijd zelf moesten opruimen. Ook zonder dat er ruzie hoeft te zijn, kan de aanwezigheid van de ander er soms teveel aan zijn. "Soms wil ik op mijn kamer gaan zitten maar dan achtervolgt mijn zus mij altijd omdat die met mij wil spelen, en dan heb ik zo iets van 'geeft mij nu efkes zo, zo mijn... tijd'" (Hanne).

Ook Bas zou zijn jongere broertje Benjamin soms liever wat minder rond zich hebben, want Benjamin komt hem vaak achternagelopen, "alleen niet als ik hem zeg 'Benjamin nu efkes niet'"

Op je negen jaar, dat is toch zo de leeftijd dat je moet beslissingen gaan maken, dat je met jezelf moet kunnen omgaan, dat je een beetje jezelf moet kunnen bezighouden. Ik wil een beetje meer tijd voor mezelf, ja, omdat... Ik heb al heel veel tijd voor mezelf alleen, maar vaak met Benjamin erbij.

Anderen delen weinig tijd met elkaar omdat ze vaak ruzie hebben, of omdat ze eerder naast elkaar leven. Thibaut en Thaïs hebben vaak ruzie, zeker als ze samen alleen thuis zijn, dan "vechten we meestal, allee, ja, niet echt mekaar verrot slaan, maar gewoon ruzie maken" (Thibaut). Dat geldt ook voor Paulien en Pepijn als ze bij hun oma en opa zijn: "wij komen niet zo heel goed overeen (lacht). Die is, allee, we verschillen nogal van karakter. En hij is jonger dan ik." Pepijn is eigenlijk maar een jaar jonger, maar nu Paulien in het middelbaar zit vindt ze dat een groot verschil. Soms gaat Paulien niet mee naar de grootouders – "die vindt dat niet meer leuk" zegt Pepijn – maar gaat ze naar een vriendin. Pepijn heeft dat veel liever, want anders "maken wij altijd ruzie. En voor oma en opa is dat ook niet zo

leuk. Dus dan speel ik op mijn nintendo en zij doet haar MP3 op, of ze zit te sms'en (lacht). Dan laten we mekaar met rust."

Andere kinderen leven dan weer vooral 'naast' elkaar, onder meer door hun grote leeftijdsverschil. Dat is zo in de nieuw samengestelde gezinnen van Femke en stiefbroer Ferre, en van Dagmar en halfzus Dana. Vroeger was de band met Dagmar beter, zegt Dana:

Vroeger keken we altijd samen naar Spring. Dat was 'Dagmar, Spring begint!!' En dan kwam die zo keihard aangelopen.

Maar nu is dat niet meer.

Nee. (...) Vroeger was dat wel leuk, dus nu vind ik het wel een beetje spijtig dat ik en mijn zus niet meer zo vaak... Want dan gingen we toch wel vaak met nog een vriendin van haar, toen woonden we nog dicht bij de kermis, om daar te gaan wandelen. En nu doen we dat echt niet meer zo. Dat vind ik wel spijtig.

Een broer of zus kan ook een knooppunt zijn van andere relaties, zoals Renske aangeeft:

Ik had het daarnet over lastig hé, wel er is nog iets wat ik lastig vind. Want volgend jaar gaat hij [broer Ruben] naar een andere school. Nu zitten wij samen in school. Nu zit Ruben in het zesde, het laatste jaar dat hij daar zit, en dat vind ik heel lastig.

Dat hij volgend jaar weg zal zijn.

Ja. En ik heb vrienden en vriendinnen van het zesde. Ruben zijn vriend, die vind ik grappig, ik pest hem altijd, en dan komt hij terug en pakt mij op en draait mij rond; dat vind ik leuk. En dan heb ik nog meisjes als vriendinnen die ik al ken van toen mijn broer in het vierde zat. Volgend jaar ga ik ze missen.

Vrienden in het gezin

Tijd thuis kunnen doorbrengen met vrienden is een uitdrukkelijke wens van veel kinderen. Gevraagd naar de 'fijnste tijd' kozen evenveel kinderen voor 'tijd thuis met vrienden' als voor tijd met de ouders. De meeste kinderen vragen vaak om naar vrienden te gaan of om vrienden bij hen thuis uit te nodigen. Dat gebeurt bij velen ook regelmatig, al vergt het vaak enige planning van de ouders, niet zelden nadat kinderen zelf al eerst het initiatief genomen hebben.

De vakantie is nog maar gestart en het was al zagen gisterenavond, dat ze elk iemand mochten uitnodigen om te komen slapen. Nu, dat ging niet gisteren, maar ik had wel gezegd, probeer een andere dag. En vrijdag gaan er dan komen slapen. Wij zijn daar helemaal niet tegen, ik vond dat zelf ook altijd plezant als ik klein was.

Zijn zij dat die dat organiseren of is dat meer via jullie?

Nee, zij organiseren. Want wij moeten dikwijls zeggen, het gaat niet, en dan moeten we bellen. Vooral de jongste is daar heel sterk in, die probeert ons altijd wel voor een voldongen feit te zetten. (TINE)

Kinderen proberen zich dus van die waardevolle tijd te verzekeren.

Renske komt dan thuis en 'ja, zegt ze, de mama van die gaat bellen om te komen spelen morgen' en dan krijgen we 's avonds telefoon. Dus die hebben dat onder mekaar zitten afspreken. (RAF)

Kinderen nemen daar meer en meer zelf initiatief in als ze ouder worden, en dat geeft meer mogelijkheden.

Als ik vriendinnen uitnodig dan gaat dat vrij simpel, en [de jongere zus Dana] moet dat toch wel plannen, en mama moet met die ouders bellen en zo. En dan is het telkens van 'hoe, en Dagmar mag wel zomaar vriendinnen meenemen'. (Dagmar)

Wij bellen nu. Vroeger was dat de ouders die naar elkaar belden, maar nu is dat meer, bijvoorbeeld ik bel naar mijn vriendin en dan spreken we af en dan zeg ik 'geef uw mama eens' en dan praat ik met die mama of dan geef ik mijn mama eens. Soms is dat wel dat mijn ouders dat afspreken, maar soms is het dat ik dat met die mama afsprek of de mama met mij. (Gina)

Overigens zorgen ook de ouders van Gina, die enig kind is en door haar moeder als ‘oversociaal’ wordt getypeerd, bewust dat er heel vaak vriendinnetjes komen spelen. “Ze is kind alleen hé. Ze heeft vaak vriendinnetjes die naar hier meekomen. Dat wisselt wel ook, dat is een vrij grote groep, dat is niet altijd dezelfde” (GUY). Als Gina geen andere kinderen in de buurt heeft, verveelt ze zich gauw.

In de vakantie komt ook altijd mijn nichtje, bijna heel de vakantie bij mij slapen. En dan verveel ik me ook nooit. Omdat ik alleen ben, dus.

Verveel je jou dikwijls?

Als ik alleen ben soms wel, want dat tv-programma of de computer wordt dan afgezaagd, dan weet ge niet wat doen, want ik lees niet echt zo graag in een echt boek. Dus dan zit ik vaak gewoon niets te doen voor de tv, en dan zeg ik zo altijd tegen mijn mama, ‘ja, ik verveel mij, ik verveel mij’, en dan wordt mijn ma ook een beetje lastig daarvan omdat ik dat altijd zeg. En ik zit ook altijd te zagen waarom ik geen zusje krijg of een broertje of zo, maar dat gaat gewoon niet meer. Dus. (Gina)

Moeder Greet probeert dat bewust op te vangen:

Ik zorg wel altijd dat haar weekends gevuld zijn. Omdat ze inderdaad enig kind is, zij vindt dat een probleem omdat ze denkt dat ze dat probleem van verveling niet zou hebben als ze een broer of zus zou hebben, maar dat is ook omdat ze dat niet kent. Ze kent dat gevoel niet om een broer of zus te hebben die je helemaal niet leuk vindt.

De tijd thuis met vrienden wordt vrij vaak op de eigen kamer doorgebracht, ook als kinderen die kamer anders niet zo vaak gebruiken.

Dat is belangrijk om naar haar vriendinnen toe te zeggen, ‘dit is mijn kamer’, en te klagen dat die te klein is, maar eigenlijk is ze er nooit. (...) Dat is meer een statussymbool, naar haar vriendinnen toe, die kamer, niet omdat ze het nodig heeft om zich erin terug te trekken. Ze heeft daar dan wel van die papieren ophangen dat je niet mag binnenkomen, maar als je binnen gaat is dat geen enkel probleem, als je maar een uitleg kunt geven. (GREET)

De wil om wat autonoom te zijn die daaruit spreekt, wordt door de meeste ouders beantwoord door hun kinderen de nodige vrijheid te gunnen wanneer er vrienden zijn. De slaapkamer wordt dan het eigen terrein van de vrienden. Siebe brengt iedere dinsdag na school een vriend mee naar huis, en dan zitten ze op Siebes kamer:

Playmobil spelen of met de lego, of iets tekenen. Of een toneeltje maken voor mijn zus (lacht). Zo in den donkeren, dan hadden we het licht uitgedaan en dan hadden we zo een doek gespannen naar mijn bed, want ik had een stapelbed, en dan hadden we daar zo een licht achter gezet en maakten we zo figuren met onze handen. Dan mocht mijn zus er niet bij zijn van mama. Ze moest ons gerust laten. (Siebe)

SOFIE houdt Siebes zus Soetkin bewust uit de buurt als de twee vrienden samen zijn:

Dan zeg ik aan haar dat ze een beetje bij mij moet blijven. De jongens, die laat ik dan een beetje hun ding doen. En dan vind ik het wel belangrijk dat zij daar niet tussen zit (lacht).

2.1.5. Tijd thuis alleen

Het alleen thuis zijn van kinderen, al dan niet samen met andere kinderen, is een modus van gezinstijd die normatief veel minder vanzelfsprekend is dan de modi waarin kinderen en ouders samen thuis zijn. De toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen en de wat korter geworden schooldagen hebben ervoor gezorgd dat kinderen na schooltijd ofwel enige tijd doorbrengen in een formele of informele opvangomgeving, ofwel een tijdje thuis zijn zonder volwassenen in huis. “What has happened is that children and mothers have changed places”, schrijft Solberg (1997) over Noorwegen: “the children have invaded the home as the mothers have invaded the labour market”. In Vlaanderen is de kinderopvang, zowel het formele als het informele circuit, sterk ontwikkeld, zodat ‘alleen thuis zijn’ minder vaak voorkomt dan bijvoorbeeld in Noorwegen of in Finland (Forsberg & Strandell 2007); en

anders dan in bijvoorbeeld Duitsland (Zeiber & Zeiber 1994) blijft het verschil tussen school- en arbeidsuren nog relatief beperkt. Kinderen zijn dus niet zo vaak of zo lang alleen thuis. Al gebeurt dit niet alleen na schooltijd, maar bijvoorbeeld ook wanneer ouders boodschappen zijn gaan doen of andere kinderen ergens heen moeten brengen of gaan halen.

Hoewel het alleen thuis laten van kinderen maatschappelijk gezien vooral weerstand oproept, wordt er in de sociologie van het kindzijn op gewezen dat kinderen die ongesuperviseerde tijd thuis vaak waardevol vinden en dat ze zich dan eigenaar voelen van het hele huis, niet alleen meer van hun eigen kamer. Die mogelijke *positieve* waardering nuanceert het debat over werkende tweeverdieners die niet thuis zijn voor hun kinderen (Solberg 1997; James, Jenks & Prout 1998: 78-79; Forsberg & Strandell 2007). Hoe dan ook bestaat over de tijd die kinderen alleen thuis doorbrengen, relatief weinig onderzoek.

Een laatste oplossing; een zeldzame keuze

De tijd alleen thuis roept zowel bij ouders als bij kinderen veel gevoelens op; de temporele esthetiek (of 'time felt' zoals Nansen e.a. (2009) het noemen) is heel eigen, ambivalent en heel anders dan de gewone samentijd.

Dat de kinderen alleen thuis zijn, gebeurt maar zelden zomaar. Er is een reden voor, en wel meestal omdat ouders geen andere oplossing zien. "Ik zou ze geen hele dag alleen laten," zegt JOKE. "Als ik kan een oplossing vinden voor hen, dan ga ik dat zeker doen." Na school zijn de kinderen soms even alleen thuis – "maar goed, er is geen andere oplossing" (ANTON). Of er moeten andere kinderen opgehaald worden zodat het kind even alleen thuis blijft, zoals Charlotte en Cleo aangeven.

Als mijn zus naar een sport is en dan moet mijn broer mee om mijn andere zus af te zetten, dan zit ik wel alleen. (Charlotte)

Heel soms. Als mijn zussen een hobby aan het doen zijn en mijn mama moet die gaan halen en mijn papa is nog op zijn werk. Maar dat is nooit voor lang, maximum een kwartier, een halfuur, driekwart. (Cleo)

"Dus het is niet dat wij die niet vertrouwen," zegt hun moeder Caroline, "maar ik voel mij toch ook niet echt... Ik laat die wel overdag alleen, bijvoorbeeld de woensdag als ik ergens naartoe moet. Maar dat is nooit langer dan een halfuur – ik ga niet gaan shoppen en die hier alleen laten, dat doe ik nooit. Maar ik doe dat eigenlijk niet zo vaak, want ik voel met daar toch niet altijd goed bij."

Ouders kiezen er inderdaad zelden voor om hun kinderen alleen thuis te laten en velen vermijden dat waar mogelijk. Leen doet haar boodschappen bewust als Lente op school is. "Ze is wel groot genoeg om eens even alleen te zijn als, en ik denk niet dat ze het erg vindt om eens vijf minuten alleen te zijn als ik naar de bakker ga. Maar dat moet toch niet elke dag of elke keer gebeuren hé."

Zeker 's avonds is de bezorgdheid van ouders groot:

Gisteravond was het nu wel ouderavond. Dat zijn een beetje de moeilijke momenten. Ik vind dan ook wel dat ik op die ouderavond moet zijn, maar dan zit ik toch zo met mijn hoofd thuis. Maar dat is allemaal goed gegaan. (...) Maar voor de rest gebeurt dat nooit, ik doe dat eigenlijk nooit. (...) Het gebeurt wel eens dat ik overdag nog even naar de winkel moet en dat ze niet mee wil – maar dat is ook uitzonderlijk – maar dan weet ik dat het overdag is, en dan vind ik het minder moeilijk dan gisteren. (DENISE)

Alexandra is bang voor brand, Sven verwijst naar "de samenleving, wat er allemaal kan gebeuren", en Marjan laat haar beide kinderen nooit samen alleen thuis: "Het conflict tussen hen kan zo snel oplopen en dat vind ik gevaarlijk." Maar de meeste ouders drukken hun bezorgdheid eerder in algemene termen uit: ze doen het niet graag en zijn ongerust.

Hoe dan ook is het alleen thuis zijn van kinderen zonder volwassenen niet normatief neutraal. Gina legt uit dat haar mama haar en haar vriendinnen soms alleen thuis laat.

Maar het is nooit dat mijn vriendinnen aankomen en dat er niemand is: mijn mama blijft altijd tot mijn vriendinnen er zijn en dan pas gaat die weg. Want anders wil die mama van die kinderen dat niet meer omdat die denkt dat wij heel de dag alleen zijn... Dan vinden die dat een beetje gevaarlijk of zo [lacht].

GREET geeft aan dat ze soms juist boodschappen gaat doen op een ogenblik dat haar elfjarige dochter op haar eentje thuis is, terwijl ze dat ook tijdens de schooluren zou kunnen doen. Maar dat geeft de dochter de kans om ook eens alleen thuis te zijn. Dochter Gina heeft alleen oog voor de bezorgdheid van haar moeder: “Mijn mama kan dat ook niet echt, lang wegblijven, want die is nogal, die is echt heel bezorgd altijd, denkt dat er dan iets gaat gebeuren en zo.”

Vaker dan de ouders zijn het de kinderen die er soms voor kiezen om alleen thuis te zijn. Dat gebeurt meest door aan te geven dat ze geen zin hebben om met een ouder mee te gaan als die gaat winkelen. Dat gaat dat om beperkte periodes die bovendien overdag vallen, wat het alleen laten/zijn voor ouders en voor kinderen heel wat makkelijker maakt.

Als mijn mama en mijn zus gaan winkelen en ik heb echt geen zin om mee te gaan of zo. En dan geeft mijn mama het telefoonnummer en dan zit ik naar tv te kijken en dan voel ik me gerust [lacht]. Of ik zit te tekenen. (Dana)

Soms is mama naar de winkel, en dan wil ik niet naar de winkel. En dan vraag ik of ik thuis mag blijven. (...) Het is nooit donker: het is altijd in de dag zo, de voormiddag, de namiddag. (Siebe)

Sommige kinderen hebben de mogelijkheid om daar zelf keuzes in te maken. Eve is tien en is na school soms een tijdje alleen thuis.

Op maandag en dinsdag, dan kom ik naar huis en dan ben ik een tijdje alleen thuis. Dat is nog maar sinds dit jaar, dat ik alleen thuis ben. Vroeger kwamen opa en oma naar hier en dan pasten die op mij. Maar nu ben ik al groot genoeg om alleen thuis te blijven tot papa en mama terugkomen van hun werk. Maar ik mag ook altijd naar Nele, dat is, de mama van Joren, die jongen die in mijn klas zit. Ik mag ook altijd met hem mee naar zijn mama.

Ha, dat is leuk, dat je kunt kiezen.

Ja, want ik ben dat nog niet zo gewoon om alleen thuis te zijn. Ik vind dat niet zo erg, maar nu... Volgend weekend verandert zo het uur en dan is het vroeger donker. En dat is wel nog niet donker als de school gedaan is maar dat vind ik toch niet zo leuk. En ook ga ik soms mee met Joren als ik daar gewoon zin in heb. Soms maken wij daar ook ons huiswerk samen, dat is wel leuk.

Die nieuwe situatie “komt nu wel goed uit”, zegt mama Esther, “maar ze heeft daar nu wel de leeftijd voor”, zodat de opvang door oma en opa niet meer hoeft.

Waardering door kinderen

In de eerste reeks interviews met de kinderen werd gevraagd naar welke tijd zij het fijnste en het belangrijkste vonden: tijd thuis met de ouders, tijd thuis met vrienden, of tijd thuis alleen. Die laatste soort tijd werd door de kinderen duidelijk als minder leuk en minder belangrijk beschouwd. De tijd met ouders en de tijd met vrienden werd telkens door elf kinderen als fijnste genoemd (kinderen konden ook meerdere mogelijkheden kiezen), en tijd alleen slechts drie keer, maar nooit als enige soort tijd. Iedereen vond tijd met de ouders de belangrijkste tijd; tijd alleen werd maar een keer als belangrijkste gekozen, maar dan wel omdat ze “alledrie” het belangrijkste waren.

Alleen thuis zijn wordt echt maar door een minderheid van de kinderen als heel fijn beschouwd, al is het zeker zo dat *momenten* alleen een heel eigen kwaliteitstijd kunnen zijn voor kinderen. Hoe dan ook gaat het bijna altijd om een zeer tijdelijke, kort durende situatie, en zowel kinderen als ouders willen dat ook graag zo. De wensen van ouders en kinderen lopen dus grotendeels gelijk.

Tijdelijk alleen

Voor alle kinderen is het duidelijk belangrijk dat zij slechts tijdelijk alleen thuis zijn. De waardering van het alleen-zijn gebeurt altijd in contrast met de gewone tijd samen. Veel kinderen zijn niet graag echt alleen.

Bas vindt alleen thuis zijn niet zo erg, maar ook niet speciaal: het maakt hem niet zoveel uit, maar dat is voornamelijk omdat hij nooit lang alleen thuis is. “Als ze ergens ver zou gaan, naar de Colruyt, dan zou ik me toch eens beginnen afvragen ‘waar blijft ze nu’”.

Ruben, die eigenlijk altijd wel graag mensen rond zich heeft, maakt dezelfde bedenking:

Ik vind het leuk om ze rond mij te hebben. Maar ik vind het ook niet zo erg als ik alleen thuis ben, want dat duurt meestal niet zo lang, het langste is twee uur, en dat viel dan wel nog mee. (...) Eigenlijk lees ik dan altijd. (...) Ik vind dat wel leuk, alleen thuis zijn, maar eigenlijk heb ik liever dat er mensen zijn.

Alleen thuis is soms tof, maar nooit lang. Bijvoorbeeld maximum drie uurtjes alleen thuis zijn is tof, maar daarna begint dat zo saai te worden, omdat ge dan, dan kunt ge niet echt veel doen, ge kunt niet bellen van ‘komt eens af’ of zo, want dan moogt ge niet bellen omdat ge dan alleen zijt. Dan moet ge alleen iets doen en dat is ook niet tof. (Gina)

Autonomie

Alleen zijn geeft alle tijd en ruimte om te doen wat je graag doet. Terwijl haar moeder haar noodgedwongen alleen liet om naar het oudercontact te gaan, maakte Dana een strip. “Ik was gisteren naar tv aan het kijken en figuurtjes aan het tekenen, want een paar dagen geleden had ik zin om een strip te maken. En gisteren ben ik daaraan begonnen. Maar dan zei ik: eerst moet ik mijn figuurtjes tekenen. Dan heb ik een elfje getekend, en nog een elfje, en dan twee diertjes, en twee slechtjes.” Dat alleen-zijn zoekt Dana soms op voor dat soort bezigheden, zegt DENISE:

Ik denk dat ze dat af en toe wel echt wil. Ze zit dan soms zo liedjes te bedenken dat ik denk dat ze dat toch wel op haar eentje zou doen. Ook zo met de poppen, zo dat ze zit te fantaseren, ik denk wel dat ze dat heel graag alleen doet. Ik denk dat het goed is dat ze haar eigen kamer heeft, dat ze ook wat tijd heeft voor zichzelf.

In die zin vallen de tijd alleen en de tijd samen-apart soms wat samen. De meeste kinderen genieten echter vooral van wat je écht alleen kan doen met niemand anders in huis, of toch geen ouders. De vrijheid om te doen wat je wil, is plots veel groter. “Dan heb je de tv voor u alleen, en ook een paar spelletjes” (Charlotte). “Soms is dat wel tof, omdat... Mama kijkt 's avonds vaak naar tv, naar programma's die ik niet leuk vind. En als zij er niet zijn, dan kan ik kijken naar wat ik wil” (Hanne). Alleen thuis zijn is soms tof, vindt Thibaut, want dan kan hij op de computer. Anders “zit papa daar altijd veel op, en dan kan ik er niet op”.

Zo is er ook de gelegenheid om stiekem iets te doen. “Soms ga ik stiekem in mijn zus haar kamer kijken of zo” (Dana). “Maar soms is dat ook wel tof om alleen te zijn. Ge moogt bijvoorbeeld niet snoepen of zo, en dan kunt ge dat stiekem doen (Gina). “Soms zo eens een snoepje pakken (lacht).” (Thibaut)

Kinderen kunnen ook de onafhankelijkheid op zich waarderen: “Ja, dat is wel eens tof om zonder uw ouders te zijn,” vindt Gina, “dan voelt ge u ook groter en zo.” ROZANNES kinderen komen samen met de bus van school. “Dat is eigenlijk belachelijk, die school is vlakbij, ze kunnen ook te voet komen. Maar ja, 't is gratis. Voor Ruben, dat verantwoordelijkheidsgevoel met die sleutel, ik denk dat hij daarvan geniet.”

Oudere kinderen waarderen de gelegenheid om aan controle te ontsnappen en te doen wat je wil (cf. Sarre 2010), zonder daarom speciaal naar die alleen-tijd te vragen.

Ja, dan kan ik helemaal doen wat ik wil! Dus [lacht]. Ja, dan kan ik doen wat ik wil zonder dat iemand een opmerking maakt over dat ik dat niet mag doen of zo. (Cleo)

Alleen thuis, dat is vaker sinds een jaar of twee, nu ik wat ouder begin te worden. Dat is ook zo van, 'let eens op je zus, wij zijn eens weg'. Wat vroeger minder gebeurde en nu wel meer. En ja, als ik alleen thuis ben... Tijdens het school[jaar] leer je dan een beetje of... Ik zit graag op de computer, of ik ben met de poesjes bezig. (...) Het is niet dat ik dat heel graag heb of niet graag doe, het is zo tussen de twee. Het is een keer een momentje voor jezelf, zo relax, dat doe ik dan zo graag, je verzorgt jezelf een beetje, je kijkt wat televisie... (Jasmijn)

“Soms wel een beetje eng”

Renske is nooit helemaal alleen thuis, maar wel samen met haar broer. Ze maakt zich dan zorgen en heeft graag duidelijkheid:

Ik vind dat niet zo leuk. Soms ben ik dan bang dat er brand gaat komen. Ik heb dat niet graag dat ze weg zijn, maar dan vinden we wel altijd iets leuks om te doen. Maar soms duurt dat lang en ben ik bezorgd. Ze zeggen wel, ik ben efkes daar, maar ze zeggen niet hoe lang ze weg gaan zijn.

De meeste kinderen vinden het vooral 's avonds eng. Hanne: “Soms vind ik dat wel leuk, maar 's avonds is dat soms wel een beetje eng.”

Alleen zijn, dat is een beetje *benauwd* zo. Een beetje raar. Als ge naar boven gaat en ge hoort een lawaai en ge weet dat er niemand thuis is, dan is dat een beetje akelig. (Arend)

Een babysitter maakt Arend dan meer gerust: “meestal komt dan de oppasser, van de buren. Dat maakt mij meer gerust. Als ik hier alleen ben, dan ben ik altijd bang als het huis in brand gaat staan of zo.”

De meeste kinderen doen dan veel lichten aan om de omgeving vertrouwder te maken. Dana is zelden alleen thuis 's avonds, maar als dat gebeurt vindt ze het wel eng.

Als het 's avonds is, bijvoorbeeld gisteren was het 's avonds [dat ze alleen thuis was], want ons mama moest dan naar de ouderavond en mijn zus moest naar dictie, dus dan was ik alleen thuis. Dat vind ik wel een beetje eng, ik doe dan alle lichten aan.

Jade vindt het overdag niet eng: “Overdag niet, dan spelen we. Maar als het 's nachts is, dan is het nog vlug een lichtje aansteken, of zo nu met de kerstboom, dan steken we nog een lampje aan in de keuken en hier. Maar alleen thuis zijn vind ik dan wel redelijk eng, zeker om naar boven te gaan.”

Alleen thuis zijn haalbaarder maken

Ouders laten hun kinderen niet zomaar alleen thuis. Het gebeurt met de nodige omzichtigheid: het kind met het aankunnen, de duur of 'afstand' van de afwezigheid wordt beperkt, het kind krijgt een aantal regels mee, en wordt omgeven door een veiligheidsnetwerk. Dit is een ondersteuning van de wat heikele temporele taak waar de kinderen voor staan wanneer ze alleen thuis (moeten) blijven.

Dat heeft ook te maken met de onderlinge verhouding tussen de kinderen. Zoals Thibaut en Thaïs ook zelf aangeven, maken ze dan veel ruzie, en ook moeder Tine weet dat.

Dat [alleen thuis blijven] is sinds vorig jaar gestart en ik merk dat ze veel ruzie maken in die periode. Ze zitten natuurlijk wel in die leeftijd, negen en elf jaar, dat het nogal eens botst. Of dat Thaïs naar mijn werk belt, van 'hij is weeral niet te doen'. Maar ik ga niet zeggen dat dat veel is en dat is maximaal twee uur, dan is [vader] Toon weer thuis. Als Thaïs er niet is en Thibaut is alleen en ik ga weg en hij heeft geen zin, dan kan ik hem al gemakkelijker eens thuislaten, die is daar niet bang van, die doet ook echt helemaal niks verkeerd.

Of een kind alleen gelaten wordt, hangt niet zozeer samen met de leeftijd op zich, maar met het feit of het kind verantwoordelijk genoeg is.

Arend is wel heel verantwoordelijk. Amber is wel iets anders. Moest Amber hier echt alleen zijn, dat is niet verantwoord gewoon. Maar Arend let daar heel goed op, tot nu toe. Want als wij aan Arend

zeggen, ge moogt de tv niet aan zetten en de computer niet aanzetten dan gaat hij dat ook niet doen, dat is een hele brave. (ALEXANDRA)

Dat gebeurt, dit jaar ook meer en meer. Dat is opvoeden hé, een stuk loslaten ook. Renske gaan we nooit alleen thuis laten. Maar Ruben durven we al eens alleen thuis laten, maar dat is dan maximum een uur en een half, twee uur. En dat is bijvoorbeeld als Rozanne met Renske ergens naartoe moet en ik moet ook ergens naartoe. Vroeger namen we dan Ruben mee, maar nu vragen we aan Ruben “wil je mee” en dan zegt hij nee, ik wil niet mee, ik blijf liever thuis. En dan heeft hij wel meestal iets te doen. We kunnen hem daar ook volledig in vertrouwen. Hij is daar echt heel betrouwbaar in, hij zal ervoor zorgen dat hetgeen dat hij gezegd had te doen dat hij dat ook effectief doet. We moeten hem ook geen klus geven of zo, we weten dat hij zich gaat kunnen bezighouden. (RAF)

Omdat die zin voor verantwoordelijkheid toch vaak wat heikel is, zorgen andere ouders wel voor een bezigheid voor hun alleen thuis blijvende kinderen. Als Bas' ouders in de buurt gaan winkelen en hij heeft geen zin om mee te gaan, “dan zet mama de tv aan, en dan wacht ik gewoon tot ze terug is” (Bas). Omdat Bas graag tv kijkt als hij alleen thuis is, doet BIRGIT inderdaad zelf de tv aan om hem een bezigheid te geven: “dan weten we dat hij niets anders gaat doen”. Ze liet Bas al een paar keer alleen, “maar wel zelden en ook voor een heel korte periode altijd, daar maak ik mij vaak zorgen over. Ik geef altijd aan waar hij op moet letten, want hij doet wel altijd iets wat ik niet voorzien had. Hij had bananenmilkshake gemaakt met een mixer! Ik doe dat alleen als ik een snelle boodschap moet doen.”

Ouders én kinderen geven, wanneer het gaat over alleen thuis blijven, bijna voortdurend spontaan aan dat het maar voor even was en dat de ouders niet ver weg waren – des te meer als het gaat over ‘voor het eerst (’s avonds) alleen thuis blijven’. Die nabijheid in tijd en ruimte is verreweg de belangrijkste faciliterende factor in het alleen thuis zijn en alleen thuis laten van kinderen. Zoals gezegd waarderen kinderen dat hun ouders maar even weg zijn, en ze hebben er ook graag duidelijkheid over.

Ruben vindt dat helemaal niet erg zolang dat dat niet te lang duurt. Hij weet dat wel graag op voorhand. Voor hem is dat heel belangrijk, tijd. Je moet tegen hem zeggen: tegen dat uur zijn we daar. Niet dat hij er zich echt ongerust in zal maken; hij wil een idee van hoelang we weg zijn. Wat wel normaal is denk ik. (RAF)

Net zo goed hebben ouders die nood aan geruststelling. Als Arend en Amber na school thuis komen is de poetsvrouw er soms, maar donderdag en vrijdag zijn de kinderen na school een uur alleen thuis.

Maar ik werk hier vlakbij, dat is met de fiets drie minuten, dus dat geeft mij wel het gevoel, als er iets is, Arend kan mij bellen en op drie minuten sta ik thuis. Ik bel ook altijd een keer rond vier uur om te zien of ze goed aangekomen zijn. (ALEXANDRA)

Kinderen worden ook omgeven met een soort veiligheidsnetwerk: als dat nodig is, kunnen ze steeds naar de burens.

We kunnen naar de bakker gaan, daar zijn we goeie vrienden mee. Die is net om de hoek. En naar onze burens kunnen we ook gaan. (Renske)

Eve kan zelf kiezen of ze na school naar huis gaat, waar ze een tijdje alleen is, of dat ze met de buurjongen mee naar zijn mama gaat.

De vaakst genoemde faciliterende factor in het veiligheidsnetwerk is evenwel dat ouders en kinderen elkaar kunnen bellen: omdat het nodig is, of gewoon ter geruststelling.

Over de kinderen alleen thuis laten zegt HELEEN: “Nee, dat proberen we niet teveel te doen, alleen als het niet anders kan. Ze doen dat ook niet zo heel graag. Zeker Hella vindt dat niet fijn als wij er niet zijn. (...) Ze hebben allebei de gsm-nummers. Ze kunnen ons op elk ogenblik bereiken. Vooral Hella belt soms voor niets, gewoon om niks te zeggen. Ze hebben ook regels – de deur niet open doen. En als er iets is moeten ze bij de burens zijn.”

We hebben dat dit jaar eens geprobeerd, een uurtje of een uurtje en een half, dat we dan weten, hij is hier, hij zit beneden. Hij kent ook de regels van dat mag hij doen, dat mag hij niet doen. Hij weet

ook dat hij ons kan bereiken, de nummers liggen klaar. De deur die gaat niet op slot zijn, maar hij weet wel welke personen hij dan kan binnenlaten eventueel en wie niet. (SVEN)

We hebben alletwee ook een gsm, dus Arend weet ook, de periode is kort en als er iets is en ik bel, we hebben echt heel goeie burens hij weet ook als er iets is en hij gaat bij de burens dat hij direct... (...) Onze nummers staan opgeschreven op het bord, dus hij weet dat is het nummer van mijn mama op haar werk, dat is haar gsm nummer, dat is Anton zijn gsm-nummer. Dus voor hem is dat ook zo'n zekerheid. Hij heeft daar eigenlijk nog nooit naar gebeld, maar hij heeft die nummers wel. (ALEXANDRA)

De gsm maakt het alleen thuis laten van de kinderen dus zonder meer makkelijker. GREET: "Het ding is er nu, of ge er nu voor of tegen zijt. Op zo'n momenten is dat gewoon een veilig gevoel."

De tijd alleen thuis kan natuurlijk ook afgeschermd worden door andere oplossingen te zoeken: door een babysitter in huis te halen, of door de kinderen naar vrienden te brengen.

De zorg voor de kinderen 'uitbesteden'

Een babysit maakt het mogelijk om langere tijd 'alleen' thuis te zijn. Bijna volledig afhankelijk van hoe het klikt met die babysit vinden kinderen dat best eens leuk, ter afwisseling; anderen hebben het liever niet.

Zoals zijn moeder ook weet, vindt Thibaut een babysit absoluut niet leuk, behalve als het één specifieke persoon is. "Dan hangt het ervan af of het een toffe babysit is. Meestal vragen ze eerst Benny, dat is de broer van een van mijn beste vrienden, en dat eigenlijk een toffen. Daar mogen we nog veel van. Langer opblijven, of af en toe een snoepje of zo. Maar als het niet zo een toffe is, dan vind ik dat eigenlijk niet zo tof dat er een babysit is."

Meestal kennen de kinderen die babysit van in de buurt ("ons buurmeisje", "ik ken die dan, van vroeger op school", "dan komt er iemand van de burens"). Het leuke aan de babysit is dat die meer met de kinderen speelt dan de ouders: "Dan kan je zo van alle dingetjes doen en die spelen ook meer met u", zegt Mirte. Nog heel wat andere kinderen bevestigen dat.

Ja, dan doen we meestal wel andere dingen. Zo veel meer gezelschapsspelletjes, want dat doen mama en papa niet graag. En spelletjes doen die eigenlijk helemaal voor kinderen zijn, want mama en papa vinden dat niet zo leuk. (Hanne)

Ook naar vrienden gaan spelen of er blijven slapen kunnen dienen als vormen van (occasionele) opvang. Dat is in meerdere gezinnen zo: kinderen gaan soms bij vrienden slapen wanneer ouders een avond weggaan; dat is een door kinderen zeer gewaardeerd alternatief voor een babysit. Naar vrienden gaan gebeurt doorgaans op initiatief van de kinderen, maar een enkele keer is het net omgekeerd. Bas gaat wel eens naar vrienden:

Ja, dat gebeurt wel. Als dat toffe vrienden zijn is dat leuk. Zo eens weg van huis. Dan zegt mama, je mag dat en dat doen met je vriendje. (...)

En vraag je dat zelf?

Nee. Het is eigenlijk zelfs vaak dat ik dat niet wil, maar dat mama geen tijd heeft en dan stuurt ze me ergens naartoe (lacht). En dan ben ik weg.

Bas naar vrienden brengen is dus een soort tactiek van moeder Birgit om opvang voor haar zoon te vinden, die Bas ondergaat en doorgaans – ook al gebeurt het niet op zijn vraag – wel leuk vindt, tenminste als het toffe vrienden zijn. Hij geeft wel aan dat hij tijd alleen en tijd met de ouders fijner vindt dan tijd met vrienden: "Tijd thuis met mijn vrienden vind ik niet zo speciaal".

2.2. De interne tijdsorde van het gezin: temporele regels en verplichte tijd

Soms is de interne tijdsorde van de familie sterk voelbaar: in verplichtingen van de kinderen, zoals het uitvoeren van taakjes; en in regels, waarvan bedtijd een in temporeel opzicht zeer relevant voorbeeld is. De tijdsorde van het gezin wordt dan vaak op een veeleer strikte manier opgelegd aan kinderen. Ze krijgen taken in het huishouden, moeten ergens mee naartoe, mogen maar zo lang of zo vaak televisiekijken, en moeten op een vast uur naar bed. De ouderlijke controle – of breder de controle van volwassenen op kinderen – speelt zich dus voor een belangrijk deel op temporeel vlak af (Sarre 2010).

Die regels stellen kinderen voor lastige temporele taken omdat ze op hun eigen tijd inbreken (zoals bij huishoudelijke taken), de eigen tijd limiteren (zoals bij regels over televisiekijken) of hem beëindigen (zoals bij bedtijd). Vaak gaat het dan ook om momenten van conflict, van vergelijkingen tussen broers en zussen en van het gebruik van tactieken om de eigen tijd alsnog te vrijwaren.

De interne (temporele) orde van het gezin behoort zonder meer tot het ‘eigene’ van het eigen gezin: “we hebben daar een regeling voor”, wordt dan gezegd, of “bij ons is dat niet”, wanneer de regels anders liggen dan in andere gezinnen. Aldus constitueren deze regels en verplichtingen mee het gezin en het behoren ertoe. Toch verschijnt de gezinstijd hier niet echt als sociale bron, als interactiekwaliteit (zoals in 2.1 en 2.3 wel het geval is), maar als functionele (taken), schaarse (televisietijd) of conflictueuze tijd (bedtijd) die de mogelijkheden tot een autonome tijdsinvulling kan hypothekeren.

Hieronder gaan we enkel wat uitgebreider in op het betekenisvolle maar ambivalente moment van de bedtijd; maar eerst staan we nog heel kort stil bij twee andere, in de opvoeding van ouders vaak relevante kwesties.

2.2.1. Huishoudelijke taken en televisietijd

Jasmijn denkt bij het thema ‘lastige tijd’ meteen aan moeten helpen:

Zo moeten helpen met mama. Ik doe dat echt niet graag, ik snap niet hoe ik dat later ga kunnen doen, een huishouden runnen, want mijn mama doet dat nu allemaal en, ja, ik zie haar veel bezig en dat is zo van ‘oh nee, ik moet helpen’.

Huishoudelijke taakjes, waarvan het (helpen) zetten of afruimen van de tafel veruit de belangrijkste zijn, worden door de kinderen bijna altijd betekenisloos gevonden.

Bas: “Ja, dan moet je de tafel dekken, of opruimen, dat is heel saai, ik denk dat al wel meer kinderen dat gezegd zullen hebben (lacht).” Er valt ook niet veel over te onderhandelen. “Dat is niet zo tof, maar ja, ik doe dat dan wel, je moet wel” (Thibaut). “We zagen daar wel eens over. Maar ja. We doen dat wel” (Paulien).

Om de taken toch vlot te laten verlopen, zijn er meestal vaste systemen. Die moeten ook vermijden dat broers en zussen zelf vergelijkingen gaan maken over hun werklust.

Ruben en Renske ruimen afwisselend de tafel af. “We hebben zo vaste dagen dat we moeten de tafel afruimen en de tafel dekken. En degene die niet de tafel dekt moet dan het afval in de juiste vuilnisbak doen. We hebben dus vaste dagen”, zegt Renske, die daar soms over zeurt. “En elk jaar komt er een klusje bij, en dat is niet leuk.”

In de vakantie blijken de meeste gezinnen de systemen niet lossers te hanteren. Veeleer komt het voor dat ze niet zo vaak van toepassing zijn: omdat het gezin op reis is, of omdat een van de kinderen op kamp is, zodat het evenwicht tussen de taken van de kinderen verdwijnt, en de taken in die periode dan maar niet meer afgedwongen worden.

Hoewel huishoudelijke taken kinderen integreren in het gezinsleven, worden ze kinderen zelf slechts met tegenzin aanvaard. De tijd voor de taken roomt de eigen tijd af zonder dat ze een nieuwe vorm van autonomie in de plaats bieden. Taken worden zelden als ‘positieve verantwoordelijkheden’ gezien. “Het is zoiets eenvoudigs [dat ze vragen],” zeg Ruben, “bijvoorbeeld wil je dat eens wegleggen of zo.”

Ouders spreken kinderen wel op hun verantwoordelijkheden aan: op die leeftijd moet je dat en dat wel al kunnen. “Ja, zulke dingen zeggen ze wel,” zegt Arend, die klaagt dat zijn ouders nooit zien wat hij spontaan doet en alleen oog hebben voor wat hij niet gedaan heeft. “Maar ik voel niet of ik nu groot of klein ben, dat voel ik niet. Ik weet wel dat ik steeds meer dingen moet doen.”

Verantwoordelijkheid wordt eerder ervaren wanneer kinderen voor hun jongere broers of zussen zorgen:

Maar het gebeurt ook wel dat jij hier thuis bent met je zussen en je broer. En dan ben jij de oudste.

Ja. Dan ben ik eigenlijk mama hé. Dat vind ik ook wel leuk. Dan ben ik de hele verantwoordelijke en zo, en dat vind ik wel tof. Ja, dan kan ik altijd zo zeggen, ‘ja dat mag niet hé’ of ‘Charlotte, zeg, nu is het aan mij’ en zo.

En zeggen je ouders dat ook, je bent de oudste, je moet daarvoor zorgen?

Jaa. Die zeggen dat keivaak. ‘Ge hebt uw zin voor verantwoordelijkheid hé Cleo’. (Cleo)

Ook de regels over hoe lang of hoe vaak kinderen televisie mogen kijken of met de computer of games mogen bezig zijn, hebben een opvoedkundige waarde. Ze verschillen evenwel sterk per gezin. Sommige gezinnen hebben echt duidelijke regels; zo is de computertijd voor Siebe beperkt tot “een uur per dag en een half uur voor Soetkin [zijn jongere zus]”, terwijl andere kinderen zeggen – verwijzend naar de regelingen die in veel families bestaan – “bij ons is dat niet” of “wij hebben niet echt een schema of zo”. Achter de regels over het mediagebruik liggen waarden over bepaalde soorten tijd: als de televisie niet op mag voor het huiswerk af is, wordt de functionele huiswerktijd prioriteit gegeven (in waarde, maar misschien ook gewoon in urgentie). Ouders regelen de gezinstijd van hun kinderen dus onder meer door de volgorde van activiteiten of van soorten tijd vast te leggen; ‘werk’ komt dan voor ‘plezier’ (Sarre 2010: 68). Bovendien kunnen temporele regels ook dienen om te belonen of te straffen. “Zowel tv als computer worden gebruikt als straf,” zegt BIRGIT: “als de dingen ontsporen, wordt dat ontnomen”. Dat past in een uitgewerkt schema over televisietijd voor Bas:

Dat is ook wel bij ons. Eerst mochten wij altijd [televisie kijken]. En dan vonden mijn ouders dat eigenlijk niet zo goed. Dus zeiden ze: kijk, Bas, we maken een systeem, als je de maandag en de dinsdag flink bent, dan mag je de woensdagavond kijken. Als je de donderdag flink bent, mag je de vrijdag. En zaterdag en zondag, dat is weekend, dan mag dat – wel maar vanaf acht uur, tot dat zij opgestaan zijn. En eigenlijk ja, eerst wou ik echt dat dat bleef, alle dagen, maar dat mocht niet, en nu vind ik dat niet meer zo erg. (Bas)

De tijd alleen thuis kan prettig zijn omdat juist dan geen beperkingen staan op de zelfgekozen, maar schaarse, want met andere gezinsleden te delen televisie- of computertijd.

2.2.2. Bedtijd

Bedtijd is een overgangsmoment tussen dag en nacht, maar meteen ook tussen eigen tijd en het ‘verplichte’ naar bed moeten. Enerzijds wordt dat omgeven met bedrituelen die ouder en kind vaak even apart bij elkaar brengen; anderzijds kan de bedtijd botsen met de eigen, meer flexibele aspiraties van kinderen en is het aldus ook een arena om meer tijdsautonomie te verwerven.

Aan de bedtijd voor kinderen hangen ook normen vast. Gina heeft eigenlijk geen vaste bedtijd. Ze gaat gewoonlijk later slapen dan haar vriendinnen, “die dikwijls wel heel strikt om negen uur in bed moeten liggen”, zegt moeder Greet. Zij gebruikt dat verschil als argument om de bedtijd van Gina niet eeuwig op te schuiven. “Eigenlijk hebben die vriendinnen er niets mee te maken, maar ik kan dat niet maken dat zij veel later dan haar vriendinnen in bed ligt, om conflicten te vermijden als er dan vriendinnen blijven slapen en dan thuis zeggen ‘bij Gina mag je tot half tien opblijven’. Misschien komen er dan binnenkort geen vriendinnen meer slapen.”

Structuur

Bij zowat alle kinderen ligt de bedtijd in de (school)week vast; volgens het gezin en de leeftijd varieert dat gewoonlijk tussen acht uur en halftien.

Een enkele keer hangt de bedtijd af van de uithuizige activiteiten van het kind. Lente heeft heel veel hobby's buitenshuis. Haar bedtijd is in principe al om zeven uur, maar dat wordt door haar activiteiten vaak ook twee uur later. "Als het gaat, ga ik altijd om zeven uur slapen. Maar dat is niet veel het geval, want soms heb ik dingen tot acht uur, en dan kunt ge moeilijk om zeven uur gaan slapen als het om zeven uur begint."

Voor vrij veel kinderen is het regime in het weekend en in de vakanties wat losser en moeten kinderen eerder naar bed als ze moe zijn.

In één gezin zijn er, binnen zekere grenzen, niet echt regels over de bedtijd.

Hoewel gescheiden ouders met een regeling van co-ouderschap ervoor proberen te zorgen dat het uur van bedtijd hetzelfde blijft in beide gezinnen (zoals voor Ferre en voor Arend het geval is), wordt die structuur niet overal altijd even strikt afgedwongen.

Wat ook een lastige tijd is, is als [Arend] naar zijn papa geweest is. Het is een heel ander gezin dan ons, er zijn andere regels. En dan komt hij terug en ik weet niet of hij het bewust doet, maar dan zou hij het een beetje rekken, dat moment van slapengaan, maar een dag later is dat wel beter. Nu is dat verbeterd, maar vroeger was dat erger. De regels zijn daar heel anders. De verandering was heel moeilijk voor hem. (ANTON)

Het uur van slapen schuift geleidelijk op. Vaak gaat dat, bijvoorbeeld per half uur, met de leeftijd (LEEN: "Slaaptijd, dat verandert met verjaardagen"), soms met het schooljaar (GUY: "dat gaat per schooljaar, zo schuift dat op"). Zowel de biologische leeftijd als de groeiende competenties kunnen dus een ankerpunt zijn in (het losser maken van) de regulering van de tijd (cf. Solberg 1997). "Dat zijn zo dingen dat je voelt, je kent hen", zegt SOFIE over haar kinderen Siebe en Soetkin. Weliswaar spelen daarbij ook de regels die andere gezinnen kennen, maar aangepast aan het kind zelf.

En ook dat je kijkt naar de andere mensen, hoe zij dat doen. Daar pas je je een beetje aan aan. Ik hoor ook wel vaak van kinderen die tot negen uur mogen opblijven, maar dat doen we niet omdat, dan gaat Siebe niet meer te genieten zijn. Dat moet je een beetje zien.

Kinderen vragen soms naar een aanpassing om een vergelijkbare bedtijd te hebben met de leeftijdsgenoten.

Ge zit in het vijfde, ge zijt juist elf geworden, en dan mag iedereen zo vrij laat gaan slapen. En ik moest op het begin van het [school]jaar nog om acht uur gaan slapen; dan heb ook wel gevraagd aan mama van 'iedereen mag om half negen of negen uur gaan slapen, mag ik dat ook?' (Hanne)

Lastige tijd

Voor een aantal kinderen is bedtijd geen moeilijk moment. Ze vinden het niet erg om te moeten slapen en proberen hun tijd niet echt te rekken. Maar veel kinderen ervaren bedtijd wel als een lastig moment. Sommigen hebben er regelmatig ruzie over. Ouders vernoemen daarom soms niet het tijdstip, maar 'de manier waarop' als probleem. Ook hier zijn er vaak verschillen tussen broers en zussen. Thibaut heeft om kwart na negen zijn vaste bedtijd, maar "normaal is dat altijd veel later", zegt hij.

Bedtijd is bij de oudste [Thibaut] verschrikkelijk moeilijk. Die probeert daar altijd aan te trekken en te trekken. Thaïs die wordt automatisch zelf al wat moe, die zal nogal rap zelf naar haar bed gaan. (...) Bij Thibaut is dat pffff, dat is elke keer met een lang gezicht naar boven, kwaad, denkende ik ben tekort gedaan, ik word verkeerd behandeld... Maar we zijn daar wel strikt in, consequent, we proberen dat zo goed mogelijk aan te houden, want anders verlegt ge de grens altijd en hij is tenslotte nog maar elf jaar. (TINE)

Sommige kinderen vergelijken zich dan met elkaar – bij Thibaut en Thaïs, die zich anders voortdurend met elkaar vergelijken, is dat niet zo omdat Thaïs graag op tijd naar bed gaat –, terwijl anderen bijvoorbeeld op het zelfde tijdstip naar bed gaan, ook al is er een behoorlijk leeftijdsverschil.

Kinderen vinden het vooral lastig als een activiteit moet stopgezet worden wanneer de bedtijd gekomen is. Kijken naar televisie of een dvd, en dan midden in het programma moeten stoppen, is daar het typevoorbeeld van. Vele kinderen vernoemen die situatie.

Dus dan is dat toffer als ge later moogt opblijven, dat ge dat helemaal kunt uitzien. (Gina)

Maar dat is ook lastig want als er dan een keigoeie film op tv is, ja... Of ge zijt op computer een keileuk spelletje aan het doen, en dan moet je afsluiten omdat je moet gaan slapen, dan is dat niet tof. (Cleo)

Bas hecht daar minder belang aan.

Bedtijd, bij mij is dat... [geen probleem]. Soms, als je aan iets heel leuks bezig bent, dan is dat soms eerst van 'oh nee, niet nu, allée, ik ben juist aan dat bezig, of ik ben juist naar dat aan het kijken'. Dan zeg je, 'alleé mama, nu nog niet, nu nog niet'. En dan zeggen ze, 'je kunt dat morgen', en dan hebben ze eigenlijk nog gelijk ook! Want ja, het gaat niet weglopen, dus...

Digitale tv kan dan uitkomst bieden. JOOST vindt dat een groot voordeel: "als we zeggen dat ze moeten gaan slapen, als ze maar de helft van de film gezien hebben, ze bekijken dan de rest wanneer ze willen. Vroeger ging dat niet." Dochter Jasmijn vindt dat evengoed lastig:

Ja, er is dan juist een film begonnen en dat is ik weet niet hoe mooi en dan is het tijdens de pauze 'gaan slapen'. 'Maar de film is nog bezig!' En nu hebben we een digicorder, 'ja maar we gaan het wel opnemen'. Zucht. 'Oké, oké'.

De televisie speelt des te meer mee in de discussies over bedtijd omdat kinderen ook interesse hebben in de programma's die pas 's avonds beginnen. "s Avonds zijn er toffere programma's dan in de vooravond," zegt Gina, net als Thibaut: "Meestal zijn de goeie films later".

En wat is daar zo leuk aan, lang opblijven?

Euh, nee, daar is niets leuks aan, maar dat programma wil ik altijd zien. En dat begint pas om 22 uur. En dat vindt mijn mama een beetje te laat. Omdat het zondag is en de volgende dag moet ik naar school. (Dana)

Ja: negen uur, dan zijn meestal alle goeie programma's op tv. Dan is dat programma in de helft en dan moet je gaan slapen. We hebben nu wel digitale tv, dus we kunnen dat verder opnemen. Dat is wel goed, ik neem ook vaak programma's op als die te laat komen. Maar als ik moet gaan slapen, ik vind dat nooit zo leuk. (Hanne)

'Moeten gaan slapen' is meer in het algemeen lastig omdat het alle verdere mogelijkheden lijkt te vernietigen om de (tijdens de week toch al korte) avond nog in te vullen. Later gaan slapen is leuk "omdat je dan nog meer kan doen", bij kinderen een geijkte manier om te spreken over de eigen, zelf in te vullen tijd. Gevraagd naar de reden waarom gaan slapen zo lastig is, zegt Charlotte gewoon: "Ge kunt nog meer doen". Mirte: "Ik vind het niet leuk om te gaan slapen. Want dan zijn er veel meer dingen om te doen. En in bed moet je heel de tijd blijven liggen want ik val niet rap in slaap. En er zijn geen boekjes meer, ik ken ze al allemaal."

Dan kan je nog meer dingen doen. Meestal val ik niet rap in slaap... Dan doet ge uw ogen toe en dan zit ge maar te wachten en te wachten... (Siebe)

De wat oudere Paulien geeft met een diepe zucht te kennen dat ze om half tien moet gaan slapen, terwijl haar vriendinnen later mogen opblijven. "Ik zie dat ook, dan sms ik soms nog vanuit mijn bed, en die zijn nog op, of die zetten om tien uur of later nog iets op Skyrock."

Ja. Dat is iets, daar hebben we wel veel euhm, conflicten over, ik en papa. Dat ik nog niet wil gaan slapen en hij vindt dat dat wel moet. En dan word ik al eens kwaad (lacht).

Ja. Dat is zoiets lastigs.

Maar hij begrijpt dat niet hé. Ik ben al heel de dag naar school en dan naar de dans of de volley, dat is dan zes uur dertig, zeven uur tegen dat ik thuis ben, dan moeten we nog eten, en niet direct soms, want mama komt dan vaak laat thuis van haar werk, dus dat is nog een half uur later of zo. Dan is dat zeker na acht uur als we gedaan hebben met eten en dan is de avond bijna voorbij. Want soms maak ik voor het eten mijn huiswerk, maar soms heb ik daar geen zin in. Of het is gewoon veel werk, dan moet ik dat na het eten nog verder doen. Dus ja, hoeveel tijd heb ik dan nog voor mijn eigen? Dus ja. Dat zijn zo momenten voor mijn eigen, maar dan moet ik weer gaan slapen.

Vader Patrick geeft inderdaad aan dat de bedtijd sinds kort “een strijd geworden” is, omdat de vriendinnen van Paulien blijkbaar langer mogen opblijven. Hij weet dat ze na bedtijd wel nog met haar gsm bezig is en waarschijnlijk haar computer opzet.

Ik vind dat een moeilijke kwestie, moet ik dat dan heel de tijd gaan controleren? Maar ge wilt ook niet dat ze er gelijk een zombie bij lopen hé de volgende dag. Dat is lastig.

In de vakanties zijn de regels in veel gezinnen minder strikt, maar net daarom is er soms meer onenigheid over de bedtijd.

Bedtijd is in het schooljaar altijd redelijk streng, maar in de vakantie mogen wij meer zelf kiezen, allee, dat mag een half uurtje of een uurtje later zijn. Dat is soms nog te vroeg. Ja. Paulien wordt dan boos en ik word dan lastig (lacht).

Oei. Dus in de vakantie is er eigenlijk meer ruzie over bedtijd dan in het schooljaar.

Ja. Eigenlijk is dat een beetje raar, want we mogen wel langer opblijven. Maar we moeten dan ook niet zo vroeg opstaan hé. (Pepijn)

Tactieken van kinderen

De bedtijd is doorgaans een duidelijk geregeld moment, maar toch trachten kinderen het moment uit te stellen. Ouders proberen dit tijd rekken tegen te gaan door de bedtijd vooraf aan te kondigen, en door duidelijke regels te stellen. Veel kinderen zeggen dat de tijd rekken (in de week) geen zin heeft; dat lukt toch niet, of er zitten hoogstens vijf minuten rek op. Mirte: “Dat lukt niet zo goed. Jammer (lacht).”; Arend: “Nee, ik mag dat niet zelf kiezen. Om acht uur in bed. Punt is punt.”

Anderen proberen, soms vrij consequent, de tijd te rekken, bijvoorbeeld door honger te simuleren en dan heel lang over dat eten te doen.

Ik ben zo iemand die graag de tijd rekt. Gisteravond bijvoorbeeld moest ik gaan slapen en het was al redelijk laat. Er was een film bezig en ik wou die graag nog zien. En ja, vaak in de reclame moet ik dan slapen en dat is niet zo leuk. Maar mama was dan nog zo van die loempiaatjes [aan het maken] en ik ‘oh mag ik ook eentje’ en dan was die film gedaan. En dan moest ik gaan slapen. Soms ga ik gewoon uit mezelf naar bed, dat ik zeg, ik ga gaan slapen, het is een beetje laat. Of ja, eigenlijk meestal doe ik dat niet (lacht), dan zegt mama, hup, het is tijd om te gaan slapen... (Jade)

Bedtijd, dan wil ik niet gaan slapen, en dan zeg ik expres zo ‘ja, ik heb nog dorst’ of ‘ik heb nog een beetje honger’, dan doe ik zo extra traag en dan wordt mijn mama zo kwaad, ‘ja oké Gina, nu is het wel genoeg’. Of zo heel de tijd naar beneden komen, ‘ja, ik moet naar het toilet’ of zo, of ‘ja, ik heb dorst’, en dan wordt mijn mama daar slecht gezind van. (Gina)

Dan eet ik voor de tv, ik heb zo twee en een half stukken chocola gegeten, zo van die [sinterklaas]beeldjes. Dan was het negen uur en lag ik nog niet in mijn bed. En dan zegt mama, ja, nu moet ge echt wel gaan slapen. (Lente)

De tactiek van Gina en van Lente zouden we filibusteren kunnen noemen: kinderen willen ontkomen aan een bepaalde, opgelegde invulling van de tijd (‘bedtijd’) en proberen dat te verhinderen door een ‘eigen’ activiteit zoveel mogelijk te rekken (extra traag eten). ‘Filibusteren’, vooral bekend als het

eindeloos rekken van een parlementair debat om de stemming uit te stellen, komt van het Engelse *filibuster*, dat dan weer, via het Spaans en het Frans, teruggaat op het Nederlandse woord 'vrijbuiters' (private avonturier, plunderaar; ook *freebooter* in het Engels). Zoals vrijbuiters 'stropen' kinderen dan tijd: terwijl ze eigenlijk zouden moeten gaan slapen, stellen ze die opgelegde tijd zo lang mogelijk uit door eigen tijd die aanvankelijk door hun ouders is toegestaan (ze mochten iets eten). Hier is tijd ook voor kinderen een schaars goed: de bedtijd concurreert met de eigen tijd waarin je nog "veel meer kan doen".

Daarbij simuleren kinderen ook interesse in andere activiteiten. "Maar mama, ik wil nog naar die film kijken', terwijl je dat helemaal niet wil of zo" (Dana). Net als haar jongere zus Camille leest Charlotte mee verhaaltjes voor haar kleine broertje. "Als mijn papa een boekje aan het lezen is voor mijn broer, dan blijf ik daar ook altijd bij zitten en dan doe ik alsof ik meevolg, maar eigenlijk is dat dan niet."

Zoals eerder gezegd blijft de bedtijd voor veel kinderen op zich wel een betekenisvol (overgangs)moment, de eventuele conflicten ten spijt.

2.3. Het gezin in de samenleving: voorkeuren en keuzes in de vrije tijd

Het gezin is nooit een eilandje op zich. De tijd wordt er op heel dagelijkse, onuitgesproken manieren vormgegeven zonder veel rechtstreekse inbreng van wie niet tot het gezin behoort; en ook de interne ordening van de tijd heeft maar een beperkte relatie met de buitenwereld. Het gezin is echter ook een uitvalsbasis voor het engagement met de omwereld. Het is een gezin op zich, maar ook een gezin-in-de-samenleving. In het gezin worden, op basis van allerlei ideeën en voorkeuren, beslissingen over die relatie genomen.

Wordt de 'vrije' tijd, waarop geen aanspraken gemaakt worden door werktijd, schooltijd of andere vormen van verplichte tijd, veeleer open gelaten, of veeleer gepland met duidelijk afgelijnde activiteiten? Welke tijd zal opgezocht en beschermd worden? Ouders en kinderen hebben daar elk hun voorkeuren in, die in elkaars verlengde kunnen liggen, of die kunnen botsen. Die voorkeuren en het al dan niet delen daarvan bestaan ook in de verschillende modi van gezinstijd die in 2.1. werden besproken: hoe wordt een zondag ingevuld? Proberen we ervoor te zorgen dat iedereen meedoet met het gezelschapsspel? Probeer ik een stukje eigen tijd te vinden als iedereen samen-apart thuis is? Net als dit meer fijnmazige boetseren van de interne gezinstijd, geven ook de voorkeuren en keuzes voor veeleer open dan wel meer gestructureerde tijd vorm aan de (drukke, gevulde... dan wel open, informele...) temporele esthetiek van het gezin. Onder meer de manier waarop het gezin feitelijk is samengesteld en de woonomgeving van het gezin kunnen die voorkeuren en keuzes wel sturen of beperken.

Zo kan het gezin tijdens de vrije tijd voor kinderen vooral een uitvalsbasis zijn om naar georganiseerde vrijetijdsactiviteiten te gaan. In de georganiseerde vrije tijd zijn de tijd en de ruimte voor de activiteiten vastgelegd door wie de activiteit aanbiedt. Meestal hangt een regelmatige, bijvoorbeeld wekelijkse terugkeer van de activiteit samen met een door de kinderen opgenomen engagement of lidmaatschap. Dat grote stukken van de vrije tijd elders en op welbepaalde, terugkerende tijdstippen worden doorgebracht, maakt dat kinderen dan niet in het gezin aanwezig zijn en doorgaans ook hulp nodig hebben voor hun verplaatsingen, en dat hun dag meer is opgedeeld in blokken schooltijd, thuistijd, verplaatsingstijd, activiteitentijd, verplaatsingstijd, thuistijd... Tegelijk biedt de organisatie van de vrije tijd de voordelen die tijdsordering in het algemeen biedt: de afspraken zijn duidelijk en liggen vast, zodat kinderen zich geen zorgen hoeven te maken of er iets te doen zal zijn en of er wel andere kinderen zullen zijn.

De informele vrije tijd, waar kinderen zelf (min of meer en al dan niet na afspraken) keuzes maken over tijdstip, plek en activiteit, heeft wel met die onzekerheid te kampen. Je kan buiten op straat gaan spelen, maar zullen er ook andere kinderen zijn? Het wonen in een buurt waar veel gespeeld wordt, het hebben van een broer of zus waarmee je graag je (vrije) tijd deelt of het makkelijk kunnen en mogen afspreken met vrienden, zijn belangrijk om die informele vrije tijd ook mogelijk te maken. De vrije tijd informeel invullen betekent niet noodzakelijk dat er meer tijd in het gezin zal worden doorgebracht, maar er is wel meer gelegenheid toe en de tijd is meer flexibel om deel te nemen aan het gezinsleven (de maaltijden bijvoorbeeld) wanneer daarom gevraagd wordt.

Kinderen vullen hun vrije tijd op heel diverse manieren in, en dat geldt ook voor de geïnterviewde kinderen. In de tabel hieronder wordt een overzicht gegeven van de georganiseerde vrijetijdsbestedingen van de 30 geïnterviewde kinderen: links het aantal momenten per week dat kinderen uithuizig zijn voor de georganiseerde vrijetijd; rechts het aantal georganiseerde vrijetijdsactiviteiten dat zij volgen.

Aantal keer uithuizig per week	
0 keer per week	1 kind
1 keer per week	5 kinderen
2 keer per week	10 kinderen
3 keer per week	3 kinderen
4 keer per week	5 kinderen
5 keer per week	5 kinderen (waarvan 2 '5 à 6 keer per week)
6 keer per week	-
7 keer per week	1 kind

Aantal georganiseerde vrijetijdsactiviteiten	
0 activiteiten	1 kind
1 activiteit	7 kinderen
2 activiteiten	12 kinderen
3 activiteiten	8 kinderen
4 activiteiten	1 kind
5 activiteiten	1 kind

2.3.1. Een voorkeur voor een gestructureerde vrije tijd

Sommige kinderen hebben veel vaste, georganiseerde vrijetijdsactiviteiten. Nemen we Paulien (12) en Pepijn (11) als voorbeeld. Allebei hebben ze veel hobby's in het schooljaar. Beiden gaan ze sinds lang naar de chiro op zondag. Paulien heeft twee keer per week dans en twee keer per week volleybaltraining, soms nog aangevuld met een match. Alleen op maandag heeft ze geen vaste activiteit. Tot vorig jaar deed ze ook nog dictie. Pepijn gaat twee keer per week zwemmen, en hij heeft twee keer per week basketbaltraining, en soms match op zaterdag. Hij zat vroeger in een andere club, waar er elke week match was. Maar hij is daar gestopt, niet omwille van dat matchritme, maar "ze wilden altijd winnen en de beste zijn. Dat was alleen maar zo heel streng om te winnen." De nieuwe ploeg is leuker, "en als we verliezen is dat niet zo erg" (lacht). Op woensdag heeft hij zwemmen en basket na elkaar, en dan is hij "wel heel moe op het einde." Het half uurtje tussen de twee activiteiten eet hij iets en zoekt hij wat rust op zijn Nintendo, al vindt hij het wachten ook wel lastig: "dan kan je niets doen".

Toch vinden de kinderen niet dat ze het druk hebben door de hobby's. Vader Patrick zegt dat hij "de indruk [heeft] dat ze dat helemaal niet druk vinden (...), voor hen is dat zo iets van 'stoom afdalen', zo bijna 'de school eraf zwemmen'". Paulien geeft aan dat ze nieuwe dingen altijd leuk vindt, ook al komen haar hobby's onder druk omdat ze geen tijd met haar nieuwe vriendinnen van het eerste middelbaar wil missen (zie verder, 2.3.4). Pepijn zegt eenvoudigweg: "Maar ik doe dat graag. Ik vind dat niet druk" en argumenteert dat hij toch nog veel thuis is: "Maar bijvoorbeeld de dinsdag en de donderdag ben ik thuis. En meestal de zaterdag, en de zondagvoormiddag. Dus dat is toch ook veel".

Aan de andere kant is het voor Pepijn moeilijk om zijn tijd in te vullen als er geen activiteiten voorzien zijn, iets wat met name in de vakantie soms voor langdurige verveling zorgt. Dan klopt hij vaak bij zijn vader aan om iets te doen. De vakantie is dan misschien wel te lang voor hem, een reis en twee kampen ten spijt. "Gelukkig dit jaar, augustus is nu niet direct goed geweest [qua weer], dat is natuurlijk ook

lastiger hé. Pepijn is wel een heel sportieve maar nu ook geen buitenspeeljongen, en toch, als het regent, dan tast dat zijn humeur wel aan.” (Patrick)

Paulien zit vooral op haar kamer als ze geen hobby's heeft: dan luistert ze naar muziek of zit ze op een sociale netwerksite. Maar ook zij verveelt zich in de vakantie als ze niet op kamp kan of met vriendinnen op stap kan gaan: dan zijn zij en Pepijn bij hun oma en opa, maar daar weet Paulien niet meteen wat doen. Gelukkig kan ze af en toe eens alleen thuis blijven.

Vroeger mocht ik dat niet maar ik wou dat ook niet denk ik, ik zou dan bang geweest zijn of zo. Maar nu verlang ik daar meer naar om eens alleen thuis te zijn. Dat is een beetje... een beetje raar aan mij, ik wil altijd zo bij mijn vriendinnen zijn of op kamp gaan of naar de chiro of zo, allee, mensen zien. Maar thuis ben ik graag eens alleen.

Valentin doet twee keer per week badminton, gaat naar de scouts en volgt dictie. Tot vorig jaar deed hij ook karate; hij stopte omdat hij de trainer niet meer zo leuk vond. “Hij zou wel terug iets willen bijnemen, dus zo druk is dat niet voor hem”, zegt moeder Valérie. Hij heeft nu dus terug vrij op woensdagnamiddag omdat hij er niet aan gedacht had om een vervangende hobby te zoeken. “Maar ik vind dat ook niet erg. Misschien doe ik volgende jaar weer iets”. Moeder Valérie lijkt weinig aangestuurd te hebben om een andere hobby te kiezen op woensdagnamiddag: “Ik vind dat niet erg. Dat is een moment, allee, een tijd dat we toch een keer op 't gemak samen zijn. We hebben daar anders niet zoveel tijd voor, om de twee weekends is Valentin bij zijn vader. En de weekdays, dat is rap voorbij hé.”

Net als Pepijn verveelt Valentin zich makkelijk als er geen hobby's zijn, behalve als hij iets kan doen samen met zijn mama. Meestal gaat hij in de vakantie naar zijn oma en opa, tenzij hij op kamp is of eens naar het vakantiespeelplein gaat.

Ik ben daar dan alleen en dan verveel ik me soms. Bij oma en opa.

Je verveelt je daar soms.

Ik neem dan soms speelgoed mee, zo Clics. Dan doe ik dat. Of een boek lezen, soms. Maar ja. Gelijk vorig jaar, toen was ik veel bezig met zo modelbouw, zo vliegtuigjes maken. Ik deed dat toen veel, meestal bij oma en opa. En dan ging de tijd snel vooruit. Maar eigenlijk was ik nog een beetje te klein daarvoor, om dat goed te kunnen. (...) Ik ben daar toen mee gestopt en deze vakantie ben ik daar niet meer mee begonnen. Nu doe ik zo meer met Clics en zo, maar ook niet zo veel.

Vervelen “is vooral bij oma en opa, omdat ik dan... Als ik op kamp ben of zo dan verveel ik me nooit.” Hij is ook “niet zo iemand die zomaar op straat gaat spelen”, zegt mama Valérie.

De aangeboden activiteiten en het contact met de leeftijdsgenoten zorgen ervoor dat kinderen weinig onzekerheid hebben over hoe hun vrije tijd zal ingevuld worden. Voor sommige kinderen is dat heel aantrekkelijk en ze willen dan ook zoveel mogelijk dergelijke hobby's doen. Lente, die alleen veel oudere broers en zussen heeft, zoekt veel contact met leeftijdsgenoten in haar talrijke buitenhuisactiviteiten. “Alles wat ze vraagt dat kan ze niet doen”, zegt LEEN over Lente. “Het is nooit dat wij zeggen, ‘dit of dat’ [kan je doen], ze komt zélf met alles aan. Soms moet ze kiezen. (...) Dan moet ze misschien iets laten vallen. Misschien haar hiphop of zo: die is van zeven tot acht, dat vind ik wel een beetje laat.

Kinderen geven altijd weer aan dat ze veel hobby's hebben niet druk vinden. Thaïs heeft op woensdagmiddag na school jazzballet en volleybal, maar zegt dat het niet druk is: “Het is niet rap na elkaar.”

Eve is vijf keer per week weg van huis voor een vrijetijdsactiviteit en zou er best nog een hobby – paardrijden – willen bijnemen. Ze vindt niet dat het door haar activiteiten druk is: “Nee. Want bijvoorbeeld op zaterdag is dat ook maar een uurtje, van zes tot zeven. En de rest van de dag heb ik vrij. Dus dat is niet druk.” Terwijl ze van de school “altijd moe” is, wordt ze van haar hobby's niet moe. “Van zwemmen soms wel, maar dat is anders. Dat is gewoon moet van te zwemmen, dat is leuk”.

Ferre heeft vijf keer per week een vaste activiteit: hij gaat naar de KSJ en doet judo en basket – dat is telkens twee keer per week, en “heel soms een match op zaterdag, maar dan kan ik meestal niet omdat ik judo heb”. Hij moet daarvoor nogal wat over en weer rijden, maar vindt dat niet druk: “Nee, ik vind dat niet druk. Ik vind dat leuk, dus.” Vader Fons zegt dat “daar voor Ferre wel nog iets zou bij kunnen.” Maar het is niet zo makkelijk om op de juiste dag nog iets te vinden dat ook voor de ouders organiseerbaar is.

Ook is Ferre soms wel moe na de activiteiten en sommige daarvan zijn pas 's avonds, wanneer het eigenlijk al bedtijd zou moeten zijn. “Dan kom ik thuis en dan ben ik nog een beetje... In mijn hoofd zit ik dan precies nog in de basket. Ik ben dan wel moe maar ook een beetje druk. Dat is gewoon, het is een beetje laat gedaan”. Zus Femke gaat hem na de judo en de basket soms ophalen, “dan is die zo helemaal opgedraaid van de training”. Daar spreekt ze vader Fons soms over aan, om hem voor zijn verantwoordelijkheid te plaatsen, want het is meestal (stief)moeder Fien die alles georganiseerd moet krijgen.

Ferre wordt in zijn vrijetijdskeuzes keuzes ondersteund door zijn vader Fons, die zijn hobby's belangrijk vindt: de KSJ heeft Ferre via zijn vader leren kennen.

Zich uitleven. Ik zeg dikwijls: man worden (lacht). Dat is eigenlijk zo, ik bedoel, zelf uw boontjes kunnen doppen, een beetje. Ge leert dat daar hé, allemaal een beetje primitief en dat is wel goed. (...) De judo, dat vind ik ook goed, ze moeten wel luisteren hé, naar de leraar. Dat is zo nogal op respect gebaseerd, een beetje rituelen en zo, en dat vind ik wel goed. En verder, dat sociale leert hij ook wel in de KSJ. Dus, allee, ik vind dat plezant dat die dat doet. En ook, dat hij hier niet opgesloten zit, of zich begint te vervelen... (...) Dat is ook een beetje structuur eigenlijk. Die heeft daar wel baat bij. Dat kan geen kwaad om zo gezegd te worden wat ge moet doen. Die kan daar goed mee om.

Terwijl kinderen de hobby's vooral plezant vinden, hechten ouders er vaak een meer morele waarde aan, zoals Fons aangeeft: zelfstandigheid, respect, het sociale, omgaan met regels en structuur. Daarin ligt de waardering van een doelgerichte tijd, ook al gaat het om de vrije tijd van kinderen.

In die zin is het kind hier, ook in de vrije tijd, een 'kind als project' (Halldén 1991): ouders willen ervoor zorgen dat hun kind zich zo goed mogelijk kan ontplooiën om in de toekomst een succesvolle volwassene te worden. Anton wil dat zoon Arend een hobby kiest waarin hij fysiek bezig is, en een hobby waarin hij 'iets voor de geest' doet. Daarbinnen kan Arend kiezen, maar de opeenvolging van uitgeprobeerde hobby's toont dat hij daarin zijn gading nog niet echt gevonden heeft.

Wij staan erop dat hij iets doet waar hij fysiek bezig is. Dit jaar doet hij badminton, vorig jaar deed hij judo, hij heeft ook even survival gedaan. (...) Dus dat moet hij nog zoeken. Zolang dat ze iets doen, ze zullen wel een keer iets vinden. (...) Maar hij moet ook iets doen, iets extra's voor de geest en dan heeft hij eerst woord gedaan, dus dictie eerst, en dan twee jaar voordracht en nu is hij naar de muziekschool aan het gaan.

2.3.2. Een voorkeur voor informele vrije tijd

Waar veel kinderen, zeker in de leeftijd van de geïnterviewde kinderen, wekelijks meerdere georganiseerde vrijetijdsbestedingen hebben, is dat niet voor iedereen zo. Niels (9) woont samen met zijn ouders Nico en Nadine en zijn jongere zusjes Naomi (6) en Noor (2) in een woonwijk vol doodlopende straatjes tussen een industrie- en een natuurgebied. Het huis heeft een vrij grote tuin met een trampoline en een speeltoestel.

Niels houdt zijn vrije tijd liever informeel. Hij heeft geen vaste hobby's: “Ik ben meestal thuis of bij familie, mijn neefjes en nichtjes. Om te spelen en zo.” Dat gebeurt soms na school, in het weekend of in de vakantie: de families van beide ouders zijn uit dezelfde gemeente afkomstig, en ook de broers en zussen hebben kinderen. “Wij zien mekaar regelmatig, ook gewoon een keer op een weekday of zo, en dan zien de kinderen, hé dus de neefjes en de nichtjes, die zien mekaar dan ook. En dat is, ja, dat is altijd groot feest”, zegt moeder Nadine. Dat gebeurt veeleer spontaan, zegt zij:

Dat hangt niet vast aan vaste uren. Want het gebeurt eigenlijk wel vaak dat die nog na school, op een gewone avond, eens naar een neefje of zo gaat. En dat is net te ver om zelf alleen naartoe te gaan, dus wij gaan mee, of ik of Nico ga mee, met de fiets of desnoods met de auto, dus dan zijn wij ook weg. Maar ofwel is dat al zo wat van tevoren afgesproken, ofwel is dat een keer bellen, een keer horen van komt het goed uit, ja waarom niet, wel, dan zijn we vertrokken. Dat is dan maar voor een halfuurtje misschien, op zo'n gewone schooldag, soms wat langer, maar evengoed zijn wij dan weg.

Dat Niels geen georganiseerde vrijetijdsactiviteiten heeft, doet hij niet omdat het anders druk zou zijn: hij is ook altijd bezig.

Zou jij dat heel druk vinden, zo elke dag ergens naartoe?

Mmm. Ik weet dat niet. Druk... Ik zou dat niet graag doen (lacht). Maar ik ben hier ook altijd bezig hoor. Alleen als ik slaap niet (lacht).

Ja. Je doet dat gewoon niet graag, zo dat soort hobby's.

Nee. Maar ja, ik weet dat ook wel, ik ben de enige in de klas zonder van dat soort hobby's. Maar ik vind dat niets hé, dat mogen die doen, die vinden dat leuk. Maar ik niet zo, ik heb liever mijn, allee, mijn vrijheid zo (lacht)... En ik speel nog graag (lacht). Zo met mijn neefjes en mijn nichtjes. Ik ben zo de oudste, zo in onze familie. Niet in de hele familie natuurlijk (lacht). Maar zo van onze... van onze leeftijd zo. En ik vind dat soms een beetje jammer maar ook een beetje leuk. Dan kan je spelletjes verzinnen en zeggen wat de kinderen moeten doen. En gewoon een beetje gek doen (lacht).

En in die hobby's gaat dat zo goed niet.

Nee, dan moet je luisteren. Dat is niet leuk. Dat is wel leuk dat je daar iets leert, muziek of tekenen of zo, of euh, voetballen. Maar ik kan ook voetballen en ik zit niet in een club. En ik leer piano van mam.

En dat is leuker, met mam.

Ja, dat is leuker.

“Hij vraagt daar niet naar”, zegt Nadine over georganiseerde hobby's. “Hij ziet en hij hoort dat ook hé, dat andere kinderen naar de voetbal of de muziekschool of zo gaan, en toch, die vraagt daar niet naar. Dus, hij heeft daar geen behoefte aan, hij vindt dat eigenlijk allemaal gewoon hier op straat of in huis of bij andere kinderen.” Niels zelf zegt: “Ik doe liever wat ik zelf wil.”

Maar dat is mijn vrije tijd. Ik wil dan zelf kiezen wat ik wil doen. Ik vind dat dan moeilijk dat je dan moet luisteren naar de leider of de juf of zo. Je wil dan spelen of zo maar je mag dat niet, je moet luisteren!

Jij wil dat gewoon zelf kunnen beslissen.

Ja (lacht). Dus ik speel liever thuis of met mijn neefjes en nichtjes. Of hier op straat.

Hij is wel ooit eens naar de jeugdbeweging geweest: “De scouts ben ik eens naartoe geweest, dat is hier dichtbij. Maar ik vond dat niet zo leuk en dan ben ik daarmee gestopt.” Hij ging samen met een jongen van zijn straat. “Niels was daar mee mee gegaan, een keer gaan kijken”, zegt mama Nadine. “Maar die, ja, die zat daar niet op zijn plaats.”

Die kon zich zo niet schikken in dat gestructureerde van die werking. Dat zal daar wel leuk en speels zijn en zo, daar niet van, maar daar zijn toch leeftijdsgroepen en, ik weet niet of ze nog een groet aan de vlag doen of een eed of zo (lacht), ik heb daar geen idee van, maar ik kan me wel indenken dat... Die wil eigenlijk gewoon spelen en liefst zijn zin doen, wat maakt het uit dat er jongere of oudere kinderen zijn... Zeker als het over spelen gaat. Dat wil die allemaal zelf beslissen. (...) Dat is leuk om te zien, die neemt dat zelf in handen. Ge moet hem niet zeggen, en nu dit, en nu dat. Dat is geen spelen voor hem. Die moet dat zelf uitdenken en dan wel zien wat er allemaal gebeurt, dan verzinnen ze wel iets nieuws als dat nodig is. (Nadine)

Met andere kinderen erbij heeft Niels het het liefst: “dan weet je altijd wat doen. Hier thuis, ik verveel me eigenlijk nooit. Ik weet altijd wel iets. Alleen misschien als ik helemaal alleen thuis ben, maar dat gebeurt eigenlijk nooit.”

De informele vrijetijdsinvulling van Niels wordt in niet geringe mate vergemakkelijkt door de woonomgeving. Niels speelt veel op straat, zeker in de zomer. Daarvoor heeft hij een vast groepje, want niet alle kinderen spelen graag buiten. Het buiten spelen hangt samen met het karakter van de wijk, zegt papa Nico: “dat is hier een nogal levendige buurt, in de zin dat de mensen elkaar wel kennen, er is behoorlijk wat contact onderling en ook een wijkwerking. En er is hier altijd wel veel buiten gespeeld.” De wijk is acht jaar geleden gebouwd en er zijn vooral gezinnen met jonge kinderen komen wonen. “Dus er wonen hier wel veel kinderen, en omdat het hier bijvoorbeeld een doodlopende straat is wordt er ook veel gewoon op straat gespeeld, vanalles, gefietst, op straat met krijt tekenen, voetballen... Dat kan makkelijk want je komt hier niet als je hier niet woont of als je hier niet moet zijn. Dus dat is ideaal.”

Bovendien wordt Niels in zijn informele invulling van de vrije tijd gesteund door zijn ouders. Zij delen Niels' voorkeur voor informele (vrije) tijd en zeggen over zichzelf: “wij zijn zo geen planners”.

Dat is een beetje uitzonderlijk misschien hé. De meeste kinderen van zijn klas zijn toch wel drie, vier, vijf keer van huis voor zo een vrijetijdshobby. Bij hem is dat niet, en dat is eigenlijk niet toevallig. Wij zijn zelf ook niet zo: wij hebben zo ook geen van die vaste activiteiten, ik niet en Nico ook niet. Ik denk, wij hebben daar zo geen behoefte aan: wij zijn al eerst veel bezig met onze job, ook hier thuis hé, na de lesuren, maar ook gewoon hier in de wijk, en we gaan vaak naar vrienden een keer, dat is dan meer in het weekend, maar ook naar familie. (Nadine)

Dat komt ook wel omdat de vaste vrijetijdsactiviteiten die Nico en Nadine eerst hadden, door de komst van de kinderen stilaan zijn uitgedoofd. Dat er een peuter in huis is, maakt dat er voor de kinderen tijd genomen moet worden.

Nadine en Nico appreciëren de rust die de afwezigheid van vaste vrijetijdsactiviteiten met zich meebrengt: “toch in elk geval veel en veel rustiger dan zo dat gehol van hot naar her om toch maar al die activiteiten te kunnen doen. Daar wordt bij ouders vaak over geklaagd, maar ik vind, dat is toch een stuk levenskwaliteit die je ook zelf in de hand hebt. Hoe nodig is dat allemaal hé.”

Ook omdat Niels daar eigenlijk in meegaat, in die aanpak.

Ja, dat is zo, als die nu absoluut zou willen voetballen in een club, ja (lacht). Dan zitten wij ook wel in de penarie. Want ja, ga je dat dan echt tegenhouden? Nu goed, in het geval van Niels en voetbal is daar niet zoveel gevaar voor. En ja, mocht dat toch zo zijn, als het over voetbal gaat zouden we dat toch een beetje trachten te ontmoedigen. Een beetje een andere hobby trachten voor te stellen.

Maar in de praktijk stellen zij dergelijke activiteiten dus niet voor: “Het is eerder dat wij *niet* bewust gaan voorstellen of gaan verplichten van ‘ge moet dit of dat doen’”, zegt Nadine.

Ook in andere gezinnen zijn best wel wat kinderen die de voorkeur geven aan informele vrije tijd. “Vrije tijd is echt haar tijd”, zegt Denise over Dana. “Ze vult die een beetje in zoals ze zelf wil.” Ruben speelt graag en heeft maar één vaste hobby, hockey, “en daar gaat hij ook voor. En daar is hij content mee, het is alsof hij geen plaats heeft om meer dingen te doen” (ROZANNE).

De kinderen van Heleen hebben al wel een paar activiteiten uitgeprobeerd, maar “eigenlijk doen ze het liefst wat ze zelf willen met hun vrije tijd. Ze moeten al een hele week op school heel gestructureerd bezig zijn, en om dat dan in het weekend ook nog eens te doen, nee, dat zien ze niet zitten.”

Die voorkeuren van de kinderen reflecteren niet zelden een levensstijl van de ouders. Zo geeft Heleen aan dat zij thuis “niet zo strikt [zijn] in de tijdsindeling. Er is zo geen vaste tijd van eten en zo, dat is allemaal nogal vrij losjes. (...) Wij zijn geen grote planners. (...) Wij zijn niet zo heel gestructureerd.”

Raf, de vader van Ruben, geeft iets gelijkaardigs aan:

Wij zijn een gezin dat niet zo gemakkelijk kan omgaan met drukke dingen. Dingen die tot stress kunnen leiden. Dus proberen we al de tijd die we hebben niet vol te steken met van alles.

Zijn vrouw Rozanne verantwoordt dat als een keuze:

We zijn nogal onthaastend, soms een beetje lui, we willen ons ook een beetje bewust afzetten tegen de holmentaliteit van de maatschappij. Raf kan zich dan gewoon ne keer in de zetel leggen en dan durft één van de kinderen zich wel eens op hem leggen. Dat moet kunnen, daar moet tijd voor zijn. We proberen dat wel wat bewust.

Dat reflecteert ten dele de voorkeuren van de kinderen, en ten dele de voorkeur voor rust die de ouders zelf uitstralen.

Ik heb ook ontdekt ook als hij vrij klein was dat hij zijn rust nodig had wij hebben dat in die zin ook altijd zelf niet super gestimuleerd, zo van en muziekschool en dit en dat. We zijn daar eigenlijk zelfs een beetje tegen. Dus in die zin gaan wij dat niet uitstralen naar ons kinderen.

Zoals sommige ouders de vrijetijdsactiviteiten van hun kinderen in een 'nuttige' richting proberen te sturen, zo vindt Raf dat die vrije tijd andere (pedagogische) kansen biedt:

We vinden ook wel dat ze zich mogen vervelen. In die zin dat ze ook eens zelf dingen mogen doen, zelf creatief omgaan met de tijd die ze hebben en dat het niet voor hen gedaan wordt. We proberen dat. In onze omgeving zijn we daar vrij alleen in. De meeste mensen van onze vriendenkring, daar is het programma redelijk gevuld. Maar daar willen we over waken, omdat we voelen dat we daar niet zo goed mee omkunnen met die druk van dan naar daar en dan naar daar.

Ook Greet, die thuis blijft, en wiens man Guy regelmatig thuis werkt, vergelijkt het eigen gezin met de veel 'drukkere' gezinnen uit de omgeving:

[Gina] heeft wel vriendinnekies waar dat allemaal getimed moet worden om dat meestal ook nog te laten mislukken, met niet-thuiswerkende ouders waar dat de kinderen ook zoveel activiteiten buitenshuis hebben, wat maakt dat ik denk: "hoe doen die mensen dat?" Maar wij kennen dat niet, dat gevoel van geen tijd te hebben voor iets.

2.3.3. Botsende voorkeuren

Soms botsen die voorkeuren wel eens, bijvoorbeeld tussen ouders en kinderen.

De ouders van Jasmijn en Jade gaan in het weekend graag eens wandelen, terwijl de kinderen veel liever thuis blijven: "Je bent dan al een hele week weg [van huis, op school], en dan moet je in het weekend nog gaan wandelen. Echt, ik doe dat echt niet graag, wandelen" (Jasmijn). Maar de ouders drijven hun wil niet altijd meer zo sterk door:

Dat wandelen hé, twee jaar geleden was dat nog altijd van 'wandelen', dat was: je gaat meegaan, je moet mee. Je. Moet. Mee. En dan toch tegenpruttelen, van wij willen dat niet. 'Je moet mee', en dan moest ik ook wel effectief mee. Maar nu, nu ik ouder word is dat meer, 'mama, ik heb echt écht geen zin om mee te gaan', en dan is het van 'ja, je bent oud genoeg, blijf maar thuis dan'. Ja, dat vind ik wel chic van mijn ouders, dat dat zo is... (Jasmijn)

Ilse en Igor hebben een druk sociaal leven, terwijl hun kinderen Iris en Isa het liever rustig hebben.

Mijn zus en ik zijn eigenlijk graag thuis. Allee, redelijk. We gaan ook wel graag weg en zo. Maar niet... Papa en mama doen graag zo vanalles, en wij... (lacht).

Jullie hebben liever dat het een beetje rustig is.

Ja. Ja, dat is wel een verschil tussen ons. Tussen ons twee en zij twee. (...) Maar wij willen bijvoorbeeld, het is nu weekend, dan willen wij graag uitslapen. Dat is zo, geen school, dus eens lang slapen. (...) Maar papa en mama die willen dan altijd vanalles gaan doen, gaan wandelen, dingen gaan bezoeken, nekeer naar hier, nekeer naar daar, en wij 'aaah'! Vroeger deden wij dat wel meer, maar nu. Wij blijven dan liever nekeer thuis. (Isa)

Isa zegt dat hun vader “vindt dat wij een beetje lui zijn zo (lacht). Dat is misschien wel ook een beetje waar. Maar ja. Ik heb geen zin om de hele tijd te gaan sporten of ik weet niet wat te doen. En papa. Ja, die is dus vandaag heel de dag weg hé, met de mountainbike. Ja.”

Haar zus Iris beaamt dat volmondig:

Ook, ja, dat stoort hen een beetje dat... Mijn zus en ik, wij zijn een beetje aan de luie kant (lacht). Dat zeggen papa en mama, maar wij zeggen dat eigenlijk ook onder elkaar. Dat is niet echt lui, maar zo eerder van ‘niet teveel willen moeten doen’. Zo van, het is wel onze tijd hé, euh, ge hebt school en ge hebt vrije tijd, awel, laat dat dan voor ons. En dan, ja, dan komt het er misschien wel vaak op neer dat we op ons lui gat zitten, Isa en ik (lacht). (...) Wij zijn zo niet van, we gaan eens gaan fietsen, of we gaan naar een sportclub of zo, wij doen dat gewoon niet graag. Maar gelijk papa, die heeft dat niet altijd zo goed door. Dat botst wel een keer. Ze zijn wel al content dat we naar de scouts gaan, en dat doen we ook alletwee heel graag, dus. Dan zijn ze daar toch al gerust in (lacht).

De ouders zouden liever hebben dat de kinderen meer georganiseerde vrijetijdsactiviteiten hebben: beiden hebben twee vaste activiteiten.

Wij zouden dat eigenlijk graag hebben, dat ze wat meer zouden doen, zo buiten school. Maar die willen dat dus alletwee niet hé. Die zijn nogal, ge hebt dat misschien gezien of gehoord, die hangen nogal aan mekaar en die denken nogal hetzelfde over de dingen. Dan zijn ze met twee om te argumenteren dat ze dat allemaal niet willen. Igor kan zich daar soms een keer in opwinden, maar ja. Dat is nu zo. En met de puberteit zijn dat geen dingen die erop verbeteren natuurlijk. (Ilse)

Ook het uitslapen van Iris is een gevoelig punt.

Kijk, gelijk Iris, die slaapt dus heel graag uit hé. Die is een beetje zo, die kan dat ook hé, tot de middag zelfs slapen soms. En Igor verstaat dat niet, dat is voor hem echt ‘je dag verslapen’. En ik vind dat eigenlijk ook wel. Aan de andere kant, ja, dat hoort ook wel bij die leeftijd, die hebben een beetje een ander ritme hé als puber, dat is ook gewoon iets biologisch hé. Dus ik laat die daar wat meer in vrij zogezegd dan Igor, die kan haar al eens gaan wakker maken als het te lang duurt, zo op een zaterdag bijvoorbeeld. (Ilse)

In de weekends slaapt Iris “dus héél graag uit. Dat is echt, ik kan daar echt van genieten van zo heel lang in mijn bed blijven liggen. Alleen vinden papa en mama dat niet zo leuk. Papa zeker niet, die komt mij dan wakker maken, echt hé, zelfs als er helemaal niets te doen is, als we nergens naartoe moeten ofzo, dan doet hij dat soms nog.” In de vakantie “verstaan ze ook wel dat je dan een beetje langer slaapt. Maar, als ik dat een paar dagen na mekaar doe, lang slapen, dan krijg ik het wel te horen. Zo van ‘ah, ook een goeiemorgen. Amaai, ben je nu al op? Best dat ‘t geen winter is of de zon ging alweer bijna onder’. Zo dus.”

Toch gaat het niet enkel om een morele tegenstelling over hoe de tijd mag of moet ingevuld worden, geeft moeder Ilse aan:

Maar gelijk vandaag, Igor was dan om negen uur weg, gaan mountainbiken ergens in Henegouwen, dat doet hij regelmatig eens een zaterdag, met zijn maten die hij al van de middelbare school nog kent. Dus goed, die vertrekt om negen uur, en dan is dat niet tof dat, Isa die was juist op, maar Iris niet, en Igor vindt dat dan eigenlijk lastig.

Ja. Dat hij haar niet ziet, pas vanavond dan.

Ja, pas vanavond. Het zou dan eigenlijk tof zijn om wat meer dingen met mekaar te doen samen, ook al ontbijten hé.

2.3.4. Vrijheid veroveren: opgroeien en veranderende voorkeuren

Ik blijf vaak plakken aan ‘t school, dus dan blijf ik een half uurtje of een uurtje, met vriendinnen op het plein. Daar is een voetbalpleintje naast, dan voetballen wij zo, en dan praten wij. En dan bel ik naar mijn mama met mijn gsm of dat ik naar huis moet komen of dat ik nog even mag blijven of zo. (Gina)

Met het ouder worden wint de tijd met vrienden, die veel spontaner van karakter is, aan belang. Ouders gunnen kinderen de vrijheid die daarmee samenhangt ook meer en meer. Zoals de elfjarige Gina aangeeft is de gsm daarbij een belangrijke manier geworden om met elkaar verbonden te blijven, en zo nodig afspraken te heronderhandelen.

Na school komen Isa en Iris met de bus naar huis.

Nu, eerst blijven we meestal nog wat hangen. Dan missen we de eerste bus, toevallig (lacht), en dan nemen we de volgende.

Ha ja.

Maar dat is, iedereen die de bus neemt doet dat een beetje. Zeker de oudere kinderen, die van het middelbaar. Maar we mogen dat ook hoor van onze ouders. Als het niet te lang duurt hé. Vroeger moesten we direct terugkomen, maar omdat mijn zus al wat... Die zit dan al in het tweede middelbaar, dan hebben mama en papa ook wel gezien dat ze nog wat wil babbelen of zo na school, en dat mag dan eventjes, maar dan moeten we samen terugkomen. (Isa)

Iris had daarvoor gepleit:

Gewoon één bus niet nemen en dan de volgende. Ik had zo gezegd dat de bus dan veel te vol zit. En dat is ook wel zo hé. Maar allee, papa en mama weten ook wel dat dat is om nog een beetje te babbelen aan school en ze verstaan dat wel. Dus ze hebben dat toegelaten, en ik vind dat dus heel tof hé, dat dat mag.

“Dat is ook een beetje hun vrijheid veroveren hé”, zegt mama Ilse. “Dus profiteert Isa daar ook van, dat Iris dat mag. Of dat ze dat gedaan gekregen heeft” (lacht).

Het georganiseerde karakter van sommige vrijetijdsbestedingen begint de oudere kinderen vaak stilaan op de heupen te werken, al kan de aanwezigheid van vrienden daar de motivatie zijn om te blijven gaan.⁸ Bovendien botsen deze hobby's meer en meer met de tijd die door de schooltaken wordt opgeëist – terwijl de tijd met vrienden flexibeler van aard is en dus makkelijker te combineren blijft. De zestienjarige Femke had vroeger veel vrijetijdsactiviteiten, zoals dans, volleybal, muziekschool, voordracht en een tijdje ook badminton. Toen ze elf was had ze elke dag wel iets te doen. Maar behalve met dans is ze met al die activiteiten gestopt.

Op den duur heb je dat wel gezien, en dan ga je ook naar het middelbaar, dat is allemaal wat moeilijker om zo te combineren.

Ja. Hoe komt dat dan juist, dat dat moeilijker wordt?

Maar ge hebt meer taken voor school, ge moet meer studeren, en ook, uw vrienden, uw vriendinnen en zo worden veel belangrijker hé, als ge ouder wordt. Plus, ge wilt dat eigenlijk wat meer allemaal zelf... zelf in handen hebben. Niet meer nog een keer in de klas zitten of nog eens moeten luisteren naar wat ge moet doen.

Ja. Dus is dat zo weggevallen en is die dans dan nog overgebleven.

Maar dat is... Ik doe dat gewoon heel graag, dat is zo echt ontspannend, en ik zie daar zo de vriendinnen die ik al ken van toen ik nog heel klein was. Wij doen dat allemaal al superlang en dan blijft ge elkaar zien. Want wij zitten soms op verschillende scholen en dan zie je mekaar niet altijd meer, ge groeit een beetje uit elkaar. Gewoon, door uw school en zo. Maar zo blijven we mekaar nog zien.

De vrije tijd na school is nu dus anders van aard:

⁸ Vergelijk Willekens & Meire (2010) over het belang van vriendschap als motivatie om verder te blijven volleyballen in de overgang naar de middelbare school.

Ge moét minder, dat zijn zo geen vaste dingen meer. Ge spreekt dan af met vrienden of zo. Eigenlijk is dat helemaal anders. Dat is ook meer op het laatste moment, zo een berichtje, of ge spreekt dat af op school.. Dat is minder zo vastgelegd.

De gewaardeerde autonome tijd met vrienden proberen kinderen vaak te rekken. Het gezin van HELEEN woont in een dorp waar heel veel informeel wordt buitengespeeld. Terwijl de zevenjarige Hella telkens thuis moet komen vragen of ze ergens langer mag blijven, heeft haar elfjarige zus Hanne “een eigen gsm waardoor haar actieterrein groter is geworden, wij kunnen haar bereiken en zij kan ons bereiken als ze ons nodig heeft. Ze gebruikt dat wel als ze bij een vriendinnetje is en die gaan ergens naartoe en ze wil mee. Dat maakt het een stuk soepeler hé, dan moet ze niet elke keer weer naar hier komen. En het is wel gemakkelijk als wij haar nodig hebben.” (Heleen)

De gsm wordt dus door opgroeiende kinderen gebruikt als een extra middel in de onderhandelingen over hun autonomie, die deze onderhandelingen ook buitenshuis brengt; voor ouders is de gsm een middel tot controle, ook buitenshuis (Williams & Williams 2005; Zeiher 2003a). Maar net als bij het ‘alleen thuis blijven’ van kinderen (zie hoger) en bij hun autonome verplaatsingen (Meire 2005: 122-123) is de verbinding van op afstand ook een wederzijdse geruststelling, voor ouders en voor kinderen.

Het groeiende belang van de vrienden komt vaak sterk op de voorgrond in de overgang van de lagere naar de middelbare school. Paulien, die sinds een maand in het eerste middelbaar zit, is daar erg mee bezig: plots is alles anders, er zijn veel meer kinderen, je moet er je weg zoeken, je leert veel nieuwe mensen kennen. “Dat is veel ineens, maar ik vind dat eigenlijk wel tof”. Tegelijk geeft dat een zekere druk op de vele hobby's die ze heeft. Ze is dit jaar met dictie gestopt omdat ze daar niet zoveel vriendinnen meer had. Die dictie volgde op de volleybaltraining op woensdagnamiddag, en ook die komt onder druk te staan. Paulien geeft aan dat ze “wel eens een broodje [zou] willen eten, zo na school, en dan wat shoppen of zo”. Maar “dat is nog niet gebeurd”.

Blijf je zo al eens wat hangen na school, misschien op een andere dag?

Maar dat is niet zo gemakkelijk, met... Dus de maandag gaat dat wel, maar dat gebeurt dan precies nooit echt, zo met mijn vriendinnen, die gaan dan ook naar huis of naar hun hobby's en zo. En de dinsdag en de donderdag moet ik bijna direct naar de danses. Ik vind dat heel leuk, en ik doe dat ook met Sara en Evelien van mijn klas, dus dat is wel tof, maar zo mijn beste vriendinnen bij wie ik nu ben, die blijven dan nog een beetje zo aan school of op de bus wachten of zo, of sommigen gaan naar het station en die pakken daar hun tijd voor (lacht). Die... Allee.

Je hebt een beetje het gevoel, het is jammer dat ik daar dan niet bij kan zijn.

Ja, voilà. Ik zou dat dus wel willen, maar dan heb ik dans en op vrijdag is dat weer zo, dan heb ik volleybal.

Ja. Dan is het moeilijk natuurlijk om af te spreken, om mee te gaan.

Ja. Misschien, dat is ook nog niet gebeurd, maar misschien dat we dan ook eens zouden afspreken om de zaterdag te gaan shoppen of zo. En dan zou ik maar moeten hopen van, yes, er is geen match vandaag, dan kan ik mee.

Dus heb ik het goed als je zegt, dat is wel leuk die hobby's, maar ik ben ook wel een beetje bang dat ik daardoor dingen mis met mijn vriendinnen en zo.

Ja, dat is zo. Dat is allebei leuk, maar de school is nieuw, en je... Dat is toch belangrijk dat je vriendinnen maakt en zo hé.

Veel van Pauliens nieuwe vriendinnen zitten op de sociale netwerksite Skyrock, en ook daar ervaart ze de angst om er door haar vrijetijdsactiviteiten niet bij te zijn:

Die zetten dan foto's op hun profiel, allee, op hun Sky en dan is dat soms van, ja eigenlijk gewoon van na school, of aan de bus, en dat is dan... Allee, waarom sta ik daar ook niet op? Allee, ik bedoel: dan ben ik al weg, naar mijn dans of zo, en dan hebben die plezier en ik ben daar niet bij. Dat is dan wel leuk om te zien, maar soms, dan wou ik dat de dans of de volleybal een beetje later begon! (lacht).

Met enige aarzeling geeft ze toe dat ze wel al gedacht heeft om met volleybal te stoppen, maar het lidgeld is voor het jaar al betaald, en bovendien wil ze eigenlijk wel verder volleyballen.

Ik doe dat wel graag en ik heb daar mijn vriendinnen, ook zo die ik nu niet meer zie op school. Dus ik wil dat niet stoppen, maar dan nu zie ik dat ik zo daardoor mijn vriendinnen van school misschien minder zie. Allee, ik zie die elke dag natuurlijk, maar dat ik daar minder mee kan doen. Ik had daar vroeger niet zo aan gedacht, maar nu denk ik 'aaaargh, wat moet ik nu doen?' En ik wil niet stoppen met dansen, dat doe ik veel te graag.

2.3.5. Feitelijke mogelijkheden en beperkingen

De voorkeuren en keuzes waarmee kinderen samen met hun ouders hun gezinstijd en vrije tijd boetsen, gebeuren altijd binnen de mogelijkheden en beperkingen van de situatie waarin het gezin leeft. De manier waarop het gezin is samengesteld kan een grote invloed hebben, en de woonomgeving kan al dan niet aansluiten bij de tijdswensen van kinderen en ouders.

Beperkingen door de samenstelling van het gezin

Terwijl veel geïnterviewde ouders aangaven dat hun kinderen op een "hele leuke leeftijd" zitten (Rozanne) omdat ze persoonlijke interesses krijgen en de gesprekken veel boeiender worden – de meeste geïnterviewde kinderen waren tussen 8 en 11 –, is de combinatie met een veel kleiner kind een groot verschil, en een beperking voor de manier waarop de gezinstijd ingevuld kan worden.

Zo zijn activiteiten samen niet altijd zo makkelijk te vinden, waardoor de gewenste activiteit er soms bij inschiet.

Ze zijn ook alle twee van een verschillende leeftijd. Ik zou bijvoorbeeld graag eens een museum bezoeken met Bas of naar de film gaan, maar omdat dat voor Benjamin nog niet past, valt dat regelmatig weg omdat dat praktisch niet te organiseren valt. (BIRGIT)

Meer in het algemeen maakt de voortdurende zorg en aandacht die een baby, peuter of kleuter nodig heeft, een groot verschil in wat in het gezin mogelijk is.

Noor is nu twee, maar dat vraagt eigenlijk heel veel aandacht en heel veel tijd, dat is nog helpen bij het eten, of het eten opkuisen dat onder tafel gevallen is (lacht), dat is 's morgens dan ook wel altijd een beetje... Geen stress, maar dat gaat niet om dat eten te forceren, dus ge moet daar echt uw tijd voor rekenen. (...) Dus ja, dat maakt wel een verschil in hoe je je kan organiseren hé. In wat je kan doen en wat niet.

Is dat zo iets dat je ervaart als een beperking ook?

Mwa. Dat is nu eenmaal zo, dat weet je hé, als je aan kinderen begint. Dat is een beperking, je moet daar niet flauw over doen. Maar eigenlijk valt dat allemaal wel mee, ook omdat je je leven toch nogal rond die kinderen gaat organiseren. Uw sociaal leven vertrekt vanuit uw gezin, en uw kinderen. Dat is uw uitvalsbasis waar ge altijd rekening mee moet houden, en graag hé. Plus, je houdt rekening met wie je kinderen zijn, met hun leeftijd en zo, we moeten geen cultuurreizen gaan doen hé, vol met musea en kerken en zo. (...) Maar zelfs dan: wij doen wel regelmatig musea. En Noor zal daar niets aan hebben, die gaat gewoon mee, maar dat hindert ook niet, om dat een keer te doen. (Nico)

Om die reden gaat het gezin ook niet op reis: de ouders zijn niet te vinden voor strandvakanties. "Wij doen graag dingen of zien graag dingen. En dan maak je het jezelf een beetje lastig, zo met drie kinderen. (...) Maar ik kan me voorstellen, binnen een jaar of vijf, dat dat er wel van zal komen" (Nico).

Tegelijk vrijwaart het gezin wat tijd met de twee oudste kinderen van zes en negen jaar: in de vakanties blijft Noor een dag per week naar de grootouders gaan. "Die hebben dat graag en Noor is daar ook heel graag, dus waarom niet", zegt Nadine. "Dan kunnen wij met de twee oudste eens weg, zonder de beperkingen te hebben die aan zo'n peuter vast hangen".

Ook Eric en Esther zitten in die situatie:

Dus Eve is bijna elf, die begint eigenlijk groot te worden, maar tegelijk is er dan Erin [de dochter van twee jaar] die jullie constant nodig heeft.

Ja. Dat is een beetje... Dat is wel waar, dat is een, een soort paradox bijna hé. Op het moment dat Eve groter wordt, dat is niet alleen dat ze dan zelfstandiger wordt, maar ze krijgen ook meer een persoonlijkheid, interesses die ge kunt delen, ge kunt zo al echt met mekaar babbelen hé. Dus dat opent eigenlijk allerlei mogelijkheden, eens samen weg gaan, een toneel, een museum zelfs, dat doet die eigenlijk nog wel graag. En op weekend gaan, eens naar de Ardennen of naar de Vlaamse Ardennen, dat doen wij ook graag, iets gaan bezoeken, een keer gaan wandelen... Dus dat is eigenlijk wel ideaal, maar dan juist nu, enfin, sinds twee jaar, zit ge terug een stuk meer aan huis... gekluisterd... Oei, nee, zo bedoel ik dat niet, maar ge zijt toch veel meer gebonden aan wat die nodig heeft hé, verzorging en eten en een dutje in de namiddag. Dus in de praktijk beperkt ons dat eigenlijk wel sterk. (Esther)

Daarom doen de ouders vaak apart eens iets met Eve.

Ja. Want met z'n tweeën kan je dat dan wel doen, en dat gebeurt, dat Eve en ik eens met z'n tweetjes zelfs gaan winkelen en zo, kleren... En Eric ook, eens samen gaan zwemmen of naar het toneel... Maar ja, met zo twee totaal verschillende leeftijden, ge moet u weer een beetje opsplitsen. Maar ge hoort mij niet klagen hé, ik ben ik heel blij met Erin (lacht).

De gezinstijd van Alexandra en Anton wordt nog sterker beperkt. De jongste zoon Alex is autistisch en heeft heel veel aandacht nodig, zodat het niet eenvoudig is om tijd vrij te maken met de andere kinderen Arend en Amber. Voor hen is het ook bijvoorbeeld moeilijk om spontaan vrienden uit te nodigen, omdat de gezinstijd dermate gestructureerd is dat veranderingen op het laatste ogenblik niet haalbaar zijn.

Er zijn dingen die we bewust plannen. We zijn heel beperkt met Alex, ons jongste kind dat autistisch is. Met Alex kunnen we nergens naartoe. Maar de laatste tijd ben ik met Alexandra overeengekomen, dan blijf ik thuis bij Alex en dan doet zij iets met de kinderen. (...) We zoeken eigenlijk opvang, maar we hebben lange wachtlijsten. Op huisruil is dat ook zo, als wij ergens binnengaan met Alex, dan begint hij te roepen. (...) Dus ja, na vijf minuten is dat daar al om zeep, of zelfs soms nog vroeger. En dat kind roept en tiert heel de tijd. We zullen proberen van het dit jaar wat meer gescheiden te houden. Dat is wel een heel zware belasting. (Anton)

Op Alex' school is wel opvang voor autistische kinderen, maar vakantieopvang vinden is veel moeilijker, en dat is waar het gezin eigenlijk op wacht:

Dat wij een keer met ons twee andere kindjes op vakantie kunnen gaan. Want in het pré-Alex tijdperk ging ik met Arend negen, tien kilometer gaan wandelen in de velden. Maar Alex is autistisch, wandelt niet, loopt weg, dus dat is wel een hele beperking voor heel het gezin. We zijn eigenlijk gekluisterd aan ons huis. (...) Arend klaagt daar niet over hoor, maar ik merk dat wel. (...) Dat is wel een heel zware hypotheek op ons gezin. (Anton)

Mogelijkheden en beperkingen van de woonomgeving

De woonomgeving, die toch specifieke mogelijkheden biedt en beperkingen stelt, hebben ouders soms wel meer in de hand. Heleen en haar man Henk woonden eerst in Brussel, maar zijn "bewust in een dorp komen wonen, zodat de kinderen vrij veel vrijheid hebben." Zelf groeiden zij beiden op in een klein dorp en wilden ze die vrijheid voor hun kinderen proberen te vrijwaren. Er wonen ook heel wat kinderen in de buurt, en dus veel speelkameraden voor de kinderen.

Ja, we hebben er veel in de buurt en ze kunnen hier vrij veilig weg. Er lopen geen grote banen door het dorp. We laten ze daar vrij los in. Hella gaat hier soms 's morgens de deur uit en 's middags komt ze snel snel iets eten en soms zien we haar de hele dag niet.

Hebben jullie daar afspraken over?

Er zijn tijdstippen waarop ze thuis moeten komen en Hella heeft ook duidelijke grenzen tot waar ze mag gaan hier in de buurt. Hanne die mag al wat verder. Daar zijn duidelijke afspraken rond. (...) Hella loopt wel meer in en uit met vriendjes. Er wonen veel kindjes van haar leeftijd in de buurt en

die treffen elkaar dan op het pleintje, en die springen dan eens binnen bij die en die, dat loopt in en uit. (...) In zo'n dorp is dat meer spontaan. Dat houdt dan soms ook in dat je ze moet gaan zoeken, dat je niet weet waar ze dan zitten. (...) Ja, als je dat vergelijkt met neefjes en nichtjes die in stad wonen, die laat je niet zomaar buiten hé... (HELEEN)

Rozanne had haar kinderen ook die vrijheid die ze kende als kind, willen gunnen, maar de woonomgeving van het gezin, in de dicht bebouwde rand van een grote stad, strookt niet met die wens.

Dat is het enige dat ik wel jammer vind, ik zou graag zo in een buurt wonen waar kinderen buiten kunnen met de rest gaan spelen, dat is jammer, omdat ik dat als kind wel kon. (...) Ik heb vrienden die zo wonen hé, die wonen aan een rond punt en dat loopt dood. In de winter gebeurt dat [spelen op straat] ook niet, maar in de zomer... En dan denk ik: dat had ik de mijne nu ook wel gegund.

Eric en Esther kozen dan weer bewust om in de stad te gaan wonen. Ze zijn doorheen het jaar veel samen met hun kinderen, en dat willen ze ook zo.

Ja, dat is zo, en we hebben dat ook bewust zo gekozen. Dat we tijd nemen voor, ja, voor elkaar hé. En dat we hier in de stad wonen: alles is dichtbij, we hebben geen auto nodig, en als dat toch gebeurt, we doen aan autodelen, dus dat is ook geen probleem, als je dat tenminste een beetje plant.

In principe wordt de tijd samen, of ook de gelegenheid tot vrijetijdsactiviteiten zo beschermd, zegt ook BIRGIT.

Ik heb daar bewust voor gekozen om in de stad te gaan wonen. Daardoor zijn de dingen die [Bas] doet, makkelijker bereikbaar. We hebben bij het kiezen van de activiteiten altijd de afstand in overweging genomen. Alleen de scouts, daar moeten we met de auto naartoe en daar kruipt wel wat tijd in om die te brengen en te halen, maar de andere dingen zijn allemaal op loopafstand.

Tegelijk ervaart zij ook de beperkingen van die bewust gekozen woonomgeving.

Het zijn twee hele drukke kinderen, in een stad, zonder tuin. (...) Bas heeft nooit goed zelfstandig bezig kunnen zijn, in tegenstelling tot zijn broer, die dat wel heel erg doet. Dat maakt het niet altijd eenvoudig. Hij kan wel lezen en een uurtje bezig zijn, maar dat is niet zo vaak, en omdat hij zich niet zo vaak zelf kan bezighouden, ontspoot dat vaak met zijn broer. Dan komt hij aandacht zoeken van zijn broer en dat kan ontaarden in vechtpartijen.

3 TIJD BIJEENPUZZELEN

Het gezin, en dus de gezinstijd, is altijd ingebed in andere maatschappelijke en temporele ordes. Leden van het gezin zijn ook werknemers of zelfstandigen, ze zijn lid van een sportclub of van een jeugdbeweging, ze zijn leerlingen van een school. Elk van die omgevingen maakt aanspraken op de tijd van de gezinsleden, en die kunnen soms ronduit dwingend zijn, want ze hebben hun vaste begin- en eindtijd, hun vaste plaats (die meestal een verplaatsing vraagt) en er valt vaak niet aan te ontkomen. Tijd die wellicht niet of lastig te combineren is met tijd in het gezin, en die ook op andere manieren impact kan hebben op de gezinstijd: omdat kinderen en hun ouders wel eens werk meenemen naar huis, of omdat het gezin de uitvalsbasis is van waaruit de verplaatsingen naar de vrije tijd worden georganiseerd. De tijd die buiten het gezin wordt doorgebracht, en de tijd die binnen het gezin door externe tijdsordes wordt opgeëist, maken de gezinstijd minder vanzelfsprekend.

In dit hoofdstuk verschijnt gezinstijd dus niet meer zozeer als een sociale bron die waardevol is omdat het interactietijd is: naast andere tijdsordes verschijnt de tijd veeleer als een schaars goed. Je kan tijd hebben (of niet), tijd nemen, wel of geen tijd beschikbaar hebben. Tijd is meetbaar of telbaar; verschillende mogelijke invullingen van de tijd 'kosten' tijd, tijd die niet meer beschikbaar is voor andere activiteiten. Daarbij kan discussie bestaan over welke tijd of activiteit dan juist de meest waardevolle is en prioriteit moet krijgen (is muziekschool volgen waardevoller dan buitenspelen?), maar evenzeer kan de ene tijd de andere gewoon ondergeschikt maken. De ouders moeten werken, dus er moet een of andere vorm van opvang voor de kinderen gevonden worden.

Als kinderen de tijd bijvoorbeeld alleen thuis doorbrengen, is dat meestal omdat andere activiteiten beslag leggen op de tijd van de ouders: hun werk, boodschappen die moeten gebeuren, andere kinderen die van hun hobby moeten worden afgehaald. De tijd alleen goed doorkomen (met een gerust gevoel, zonder ruzie,...) vraagt dan meestal inspanningen en organisatie van kinderen en van ouders: alle lichten in huis aandoen, een babysit laten komen, de kinderen omringen met een heel veiligheidsnetwerk voor het geval er iets gebeurt.

Terwijl de 'alleentijd' van kinderen bij ouders en kinderen vooral bezorgdheden oproept over de kwaliteit van de tijd – zijn de kinderen wel gerust en veilig? – hebben de meeste temporele kwesties in verband met het combineren van gezinstijd en andere tijdsbestedingen vooral betrekking op de drukte die daardoor ontstaat. Is er wel tijd genoeg om alles op een goeie manier gecombineerd te krijgen?

Zowel kinderen als ouders denken bij drukte in het gezin vooral aan de ochtend: andere, dwingende tijdsordes van school en werk zitten eraan te komen, voor alle gezinsleden wellicht op ongeveer hetzelfde moment, en daar is moeilijk aan te ontsnappen.

Elke ochtend is dat een gevecht om op tijd die kleren aan te doen, schoenen aan te doen, jassen aan en zwemzakken mee, brooddozen in de boekentas. (BIRGIT)

We wachten tot we ons moeten haasten en dan pas klaarmaken. Dan ben ik zo hyper, 'we gaan te laat zijn, we gaan te laat zijn'. Als ik me klaar maak, dan moet [zus] Amber zich nog klaarmaken en nog eten, dat duurt wel lang. 'Allee kom, snel, we gaan te laat zijn'. En als we toekomen, 'oef, we zijn op tijd'." (Arend)

Daarbij leggen kinderen soms de schuld bij zichzelf, maar vaker bij één van hun ouders, die te laat op staat, nog koffie moet drinken... "Als ik me moet haasten is het eerder mijn mama of papa" (Ruben).

Afgezien van die drukke ochtend, hebben ouders en kinderen verder weinig gelijklopends te vertellen over drukte en tijdsdruk. Het zijn immers de *ouders* die verantwoordelijk zijn voor het bijeenpuzzelen van de verschillende stukjes tijd doorheen de dag en de aanspraken die daarmee gepaard gaan.

Iedereen heeft een beetje zijn eigen agenda en ik vind het wel belangrijk dat we dan rekening houden met ieder zijn tijdsindeling, waarbij ik dan een groot stuk op mij neem omdat ik het wel belangrijk vind om hun te begeleiden. (...) En dat op mekaar afstemmen, dat vind ik belangrijk: als de ene weg wil, dat dat kan gebeuren, en als we samen zijn, dat we dan ook samen zitten. (DENISE)

Die temporele taak is haast exclusief een taak voor de ouders. Zoals Bas het zegt: “Eigenlijk regelt mijn mama die tijd allemaal, en ik rijd gewoon mee”. Maar die eenvoud is vanzelfsprekend slechts schijn. Het bijeenpuzzelen – het afstemmen van heel diverse tijdsbestedingen – is complexer geworden dan vroeger. Het dagelijkse leven van kinderen wordt meer dan vroeger gekenmerkt door een groot aantal situatiewissels: in de loop van de dag en van de week komen kinderen achtereenvolgens terecht op heel wat verschillende plaatsen, bevolkt door andere personen. Die situatiewissels vormen een specifieke tijdservaring: er is telkens een nieuwe manier van tijdsgebruik en tijdsordening (Zeijher 2003a). Nu eens is die tijdsorganisatie sterk voorgestructureerd, dan weer erg open, nu eens dwingend (er valt niet over te onderhandelen), dan weer flexibel. De ene tijdsorganisatie laat behoorlijk wat autonomie voor kinderen toe, de andere veel minder. In hun familie of in het gebruik van nieuwe media (Thulin & Vilhelmson 2007) ervaren kinderen dat het dagelijkse tijdverloop niet star is, maar veranderlijk (Zeijher 2003a); op school ligt dat heel anders. Dergelijke heel verschillende contexten volgen elkaar in de loop van de dag op.

Nu kunnen kinderen over het algemeen goed om met hun dagverloop, ook al is dat complex (Klenner e.a. 2002). Dat de school vaak een heel strikte en rigide tijdsordening kent en het gezin een pak flexibeler is, blijkt zowel volgens ouders als volgens kinderen nauwelijks problemen op te leveren: het zijn gewoon twee heel andere werelden.

Maar voor de ouders komt deze complexer geworden kindertijd boven op de complexer geworden combinatie van arbeid en zorg. De rol van ‘tijdsbuffer’ (Elchardus 1996: 29-32) die de huisvrouw in gezinnen met één kostwinner speelt of speelde – een reservoir van tijd voor alle gezinsleden die de gezinsorganisatie vergemakkelijkt – kent geen vervanging in andere gezinsorganisaties, die dan ook te kampen hebben met meer tijdsconflicten tussen de tijdsordes van werk, school en diensten. In het in elkaar overlopen van arbeids- en gezinstijd staat het individu er vooralsnog alleen voor (Brannen 2005: 118, 128). Ouders zien het gebrek aan tijd als het veruit grootste probleem in de opvoeding van hun kinderen (Buysse 2007). Rust, warmte en veiligheid creëren, wat veel ouders zien als de kern van opvoeding, vraagt tijd. En die is er altijd tekort. Bovendien voelt zowel wie kiest om thuis te blijven voor de kinderen, als wie kiest voor een combinatie met een job, zich weinig ondersteund door het gezinsbeleid (ibid.).

Dit hoofdstuk gaat achtereenvolgens in op de aanspraken die gesteld worden door de arbeid van de ouders (3.1), de vrijetijdsactiviteiten van de kinderen (3.2.), en de belasting die de school kan betekenen voor de gezinstijd (3.3). In de realiteit spelen die aanspraken natuurlijk vaak tegelijk: de school is al uit, al is er wel nog huiswerk te doen, de kinderen moeten dan ook nog naar hun hobby gebracht worden, maar de ouders horen eigenlijk wel nog aan het werk te zijn.

Het ‘bijeenpuzzelen’ van de tijd van de gezinsleden houdt dan eigenlijk twee dingen in. Vooreerst: *klopt de puzzel?* Kan de schaarse tijd in de praktijk goed bestemd en op elkaar afgestemd worden? Maar ook: *levert die puzzel ook een mooi plaatje op?* Komt de feitelijke regeling wel min of meer overeen met wat gewenst is door kinderen en ouders?

3.1. Werk van de ouders

3.1.1. De puzzel doen passen: de aansluiting maken tussen school- en werkuren

Het misschien wel meest voor de hand liggende probleem in de combinatie tussen arbeid en gezin is het feit dat de schooldag korter is dan de werkdag, en dat er dus oplossingen moeten gezocht worden voor de periode net na school, en op woensdag een hele namiddag.

Logischerwijze is het organiseren van het gezinsleven een pak makkelijker wanneer een ouder voltijds thuis is. Leen, wiens dochter Lente heel veel buitenschoolse activiteiten heeft, kan dat zonder veel problemen georganiseerd krijgen:

Moest ik gaan werken dan hadden we dat niet kunnen doen, 't is omdat ik thuis ben dat dat kan. Als zij thuiskomt dan maakt zij vlug haar huiswerk of wij eten al warm, ik met haar omdat de anderen laat thuis zijn. (...) Voor het organiseren is dat goed dat ik thuis ben. In de dag, als ik wil, kan ik wel tijd maken voor mezelf, of om te lezen of zo.

Ook Greet gaat niet uit werken, zodat de organisatie van het gezinsleven en de combinatie met de activiteiten van dochter Gina geen problemen stellen:

...omwille van het feit dat ik mij kan aanpassen hé. Mijn werk moet zich niet aanpassen, alleen mijn eventuele vrijetijdsactiviteiten zouden er kunnen onder lijden, maar dat is geen probleem.

Marjan gaat sinds een half jaar terug werken, maar heeft drie jaar niet buitenshuis gewerkt.

Dus [was ik] altijd kwart over drie op school, een hele avond thuis. Ik werk nu tot 's avonds laat en dan gaat mijn man de kinderen halen en dan komen ze rond zes uur thuis en dan kom ik om zes uur dertig thuis. (...) Eigenlijk mis ik dat wel, de tijd die ik ervoor had. Zo op 't gemakske thuiskomen, huiswerk maken en een hele avond...

Het gaat dus niet alleen om de organisatie van de gezinstijd op zich, maar ook om de kwaliteit van die tijd: een rustige familietijd creëren is soms een hele opgave nu Marjan laat terugkomt van het werk. Haar kinderen kijken erg graag tv, in die mate dat ze (anders dan de meeste geïnterviewde kinderen) samen eten niet zo leuk vinden. Daarom vergt het tactieken en energie om de kinderen een alternatief aan te bieden. Vroeger lukte dat beter dan nu:

Voordien, voor ik terug aan het werken ging, dat was dan toch wel zo... Op de terugweg van school waren ze al plannen aan het maken: wat gaan we nog doen. Terwijl nu bijvoorbeeld haal ik snel kaartjes, zodat ze toch niet naar de tv gaan: "zouden we geen kaartje sturen?" Zo dat ik weet dat ze aan het knutselen gaan slaan. Mark doet dat niet, die komt dan van een stressvol werk thuis. Ik kom dan thuis. Kinderen die aan de tv plakken. Enfin, niet leuk.

De drukte van het werk – de lange uren, de energie die het opslorpt – kan dus zijn weerslag hebben op de sfeer, de temporele esthetiek van de gezinstijd (zie verder: 3.1.2). Het tijdsbestedingsonderzoek van Anne Roeters (2010) toont dat de betaalde arbeid van de ouders – de hoeveelheid dat er gewerkt wordt en de eisen die in dat werk gesteld worden – weinig invloed heeft op de hoeveelheid tijd die deze ouders met hun kinderen doorbrengen. Ouders doen veel inspanningen om voldoende tijd met hun kinderen te beschermen: mogelijk omdat ze actief streven naar die tijd, maar mogelijk ook omdat ouders zich zo verantwoordelijk voelen voor die tijd, dat ze daar eigenlijk weinig keuzevrijheid in ervaren.

De aansluiting tussen de uiteen liggende school- en werkuren wordt in de meeste gezinnen gemaakt door enerzijds de werktijden te wijzigen – minder te werken of de werkuren aan te passen –, en anderzijds door de zorg voor de kinderen even 'uit te besteden'.

Flexibele uren

De discrepantie tussen school- en werktijden kan ten dele gemilderd worden door deeltijds te werken, zoals verschillende geïnterviewde ouders doen (vooral de moeders),⁹ of door de werkuren wat aan te passen, als dat tenminste mogelijk is.

Omdat Valentin groot genoeg is om 's morgens alleen te ontbijten – zijn moeder Valérie vertrekt dan naar haar werk als hij net begint te eten – kan Valérie 's avonds op tijd terug zijn om hem op te halen op school, waar er tot vijf uur studie en opvang is.

Ik heb wel redelijk flexibele uren. Dus ik kan ook vroeg beginnen en vroeg stoppen als dat nodig is. (...) Nu vertrek ik als hij juist aan het ontbijt bezig is, dan win ik tijd. En ik kan hem daarin vertrouwen, die is daar heel consciëntieus in. Die is nog nooit te laat gekomen op school. Dus, goed. Ja.

Kathy, die ook alleenstaande moeder is, werkt vier vijfden in een kaderfunctie die enerzijds veel eisen stelt op de werkvloer en die vaak ook lange dagen inhoudt; maar anderzijds laat haar dat toe om haar uren wat flexibel te kiezen en af te stemmen op de tijd met haar zoon Kobe.

Dat is een beetje dubbel, op mijn werk heb ik redelijk wat autonomie in hoe ik mijn werk organiseer, dus ik kan daar wel dingen forceren die een ander misschien niet gedaan zou krijgen, ik ben daar heel eerlijk in. Daar is niets mis mee, maar goed, dat is dan een keer een voordeel van die functie.

Die autonomie, en het feit dat ze op woensdag niet gaat werken, laat Kathy toe om de tijd samen met Kobe ook echt te beschermen als samentijd.

Ik probeer die namiddag ook echt voor hem vrij te houden. Dat we nekeer iets kunnen doen samen. Ne keer voetballen of gaan zwemmen, of nekeer gewoon lui in de zetel liggen tv kijken. Dat kan allemaal.

Die tijd wordt dus bewust gepland, “want gelijk die andere dagen, soms moet ik ook lang werken, dan eet hij bij mijn ouders hé, bij pépé en mémé, vooraleer ik hem kom halen. En dan moet ik nog naar zijn huiswerk kijken.”

Meerdere ouders zorgen ook dat ze één of twee dagen in de week wat later naar het werk gaan om eens samen te kunnen ontbijten, of vroeger met het werk stoppen om de kinderen van school te halen. Fien gaat Ferre (en zus Fran) op vrijdag altijd van school afhalen; om de twee weken moet Ferre op vrijdag ook naar zijn moeder gebracht worden, zodat de vrijdag wat meer extra organisatie vraagt.

Op vrijdag zorg ik dat ik op tijd terug ben om hen van school te halen. Dan moet ik vroeger stoppen, maar omdat ik de donderdag langer doorwerk gaat dat wel. (Fien)

Die flexibiliteit is echter niet altijd vanzelfsprekend. Na school is Arend gewoonlijk een half uur alleen thuis. Dat levert weinig problemen op, maar zijn ouders, die allebei voltijds werken, zouden het liever anders zien.

Ik moet eerlijk zeggen, ik heb een hele moeilijke werkgever naar flexibiliteit toe en mijn vrouw eigenlijk ook; we vragen allebei vlottende uren, maar dat is heel moeilijk. Vroeger had ik meer flexibiliteit omdat we iets meer mochten werken per dag, een uur per dag, en dat maakte dat ik makkelijk op woensdag thuis was. Maar met de crisis kennelijk zijn ze [daarvan afgestapt], en dat vinden wij een groot mankement. (ANTON)

Wel hebben de ouders veel vakantiedagen, die ze vrij goed zelf kunnen kiezen, zodat ze de woensdagnamiddagen verlof kunnen nemen, onder meer om Arend naar zijn hobby te kunnen brengen. “Ik vind het soms spijtig dat we er de vakantiedagen moeten aan opofferen, de woensdagnamiddagen, maar goed ja, kinderen gaan voor” (Anton).

⁹ Roeters (2010) toont aan dat ouders hun tijd met kinderen beschermen door hun werkuren te reduceren in landen waar deeltijds werk een goed toegankelijke optie is.

Uitbesteden van de zorg voor kinderen

Het probleem van de uiteenlopende school- en werkuren wordt ook opgelost door de zorg voor de kinderen even uit te besteden, via de dagelijkse opvang op school of in de buitenschoolse opvang, bij een onthaalmoeder of op meer informele manieren, bij de grootouders of bij burens.

Ferre gaat drie dagen per week naar de opvang. “Maar ik doe dat ook alleen maar omdat dat anders eigenlijk niet gaat,” zegt Fien. Op woensdagnamiddag lost ze het opvangprobleem op een meer informele manier op: de poetsvrouw is dan in huis, gaat Ferre van de school halen, zorgt voor het middageten, brengt Ferre naar de judotraining en haalt hem weer op. En ondertussen zorgt ze ook voor de driejarige Fran.

Wellicht is de opvang door grootouders de meest voorkomende vorm van kinderopvang. Zo gaat Kobe na school naar zijn grootouders, de ouders van moeder Kathy.

Ik mag mij gelukkig prijzen dat mijn ouders, die wonen hier dus ook in [het dorp], dat die eigenlijk de opvang van Kobe kunnen doen. Zowel in het schooljaar na school, als in de vakantie. (Kathy)

Dat maakt de lange werkdagen van Kathy draaglijker:

Ik heb dan de grote grote chance dat ik op mijn ouders kan rekenen. Anders moet die hele dagen naar de opvang, dat gaat allemaal hé, dat is voor veel kinderen misschien zo, maar ja. Als ik maar om zeven uur gedaan heb, dan is Kobe toch gewoon bij zijn mémé en zijn pépé geweest hé. En gegeten en al. Dat is toch anders. Maar dat is dus chance hé. Ik weet niet hoe ik dat anders [zou doen]...

Kobe heeft geen vaste hobby's – hij is gestopt met basketballen –, behalve een wekelijks jeugdatelier, dat op school plaatsvindt. Daarom is hij in de week heel vaak bij zijn grootouders. Daar blijft hij “de ene keer wel, de andere keer niet” avondeten: “Dat is te zien. Soms moet mama lang werken en dan eet ik bij pépé en mémé.” Over de tijd bij zijn grootouders blijft Kobe wat op de vlakke.

Euh, spelen, ik weet niet, ja. Mijn huiswerk maken. Op de PSP.

Is dat tof, bij mémé en pépé?

Ja, ik weet niet, ja.

Hoe is dat daar zo, ben je daar alleen bezig of doen jullie zo samen dingen ook?

Nee, euh, dat hangt er dus van af. Soms heb ik huiswerk en dat maak ik alleen natuurlijk. Euh. Dan kijkt mama dat nadien nog na. Spelen ook, en zo. Maar soms help ik mémé met het eten klaardoen. Dat is te zien, als ik daar zin in heb. Of ik ga bij pépé in de tuin.

Hoewel de grootouders gezelschapspelletjes in huis hebben gehaald, heeft Kobe een heel duidelijke voorkeur voor de woensdagnamiddag, wanneer zijn moeder thuis is:

Mama probeert dan altijd geestige dingen te doen. Dingen die dat ik leuk vind. Zo ergens waar ik mij kan... uitleven. Dat kan zijn met de vlieger naar het strand. Of gaan kijken naar de vliegtuigen. Of ik voetbal met mama. Ja, mama kan dat nog goed. Dat is nog leuk.

In de vakantie komen de grootouders naar Kobes huis om op te passen, en dat vindt hij veel leuker: “Ja, ja hé. Dan ben ik thuis. Ik heb hier alles, mijn dingen, en ik kan dan ook buitenspelen en zo”.

Voltijds of quasi voltijds buitenshuis werkende ouders die niet op de grootouders kunnen rekenen, ervaren dat als een gemis, met name op de woensdagnamiddag en in de vakantie.

[ANTON over Arend:] De grootouders, daar kunnen we heel weinig op rekenen. Mijn moeder is 71 en die is al een beetje bang om met de auto te rijden en die woont tamelijk ver. De mama van

Alexandra (het zijn twee weduwen alle twee), daar hebben we weinig steun. Zijn opa aan papa's kant [Anton is Arends stiefvader] komt hem om de twee weken een woensdag halen. Dat lukt wel.

Hun grootouders, die zijn er niet meer, alleen nog mijn moeder, maar die is ook niet meer goed te been en zo, enfin, dus dat is geen hulp, gelijk dat veel ouders die wel nog hebben en veel gebruiken. Dus dat gaat niet, in de vakantie zou dat een grote hulp zijn. (YANNICK)

Beschermen van tijd als schaars goed: ouders offeren de eigen vrije tijd op

Uit het onderzoek van Roeters (2010) naar de invloed van betaalde arbeid op de kwantiteit en kwaliteit van gezinstijd, blijkt dat de hoeveelheid tijd die ouders met hun kinderen doorbrengen, vrij weinig wordt beïnvloed door de werkeisen. Omdat ouders de tijd die ze met hun kinderen doorbrengen lijken te beschermen, zijn het dan andere activiteiten van ouders die sneuvelen. “Hierbij is bijvoorbeeld te denken aan de ‘pure’ vrije tijd die ouders zonder hun kinderen doorbrengen” (Roeters e.a. 2008: 339). Door (thuis) te werken én zoveel mogelijk tijd te maken voor de kinderen, moet Denise soms een deel van haar eigen vrijetijdsactiviteiten opgeven, maar dat beschouwt ze als een tijdelijke fase:

Daar heb ik ook heel bewust voor gekozen, om niet meer naar de film en naar theater te gaan zoals ik dat vroeger deed. Ik zal wel wachten tot ze groter zijn en dan pak ik dat terug op. Ik kan net zo goed hier een goed boek lezen. (...) Ik heb echt zoiets, zolang het belangrijk is dat ik hier ben, vul ik mijn tijd anders in, er zijn genoeg interessante dingen. (...) Ik weet dat er een aantal dingen niet meer kunnen, en ik voel dat meer aan als *part of the deal*. (...) Maar ik vind dat ook wel belangrijk dat je dat zelf doet, als je kiest. Ik praat daar nog over met andere ouders en dan denk ik, ja, je kiest voor dat werk, je kiest voor die kinderen, tja, zorg dat dan ook dat dat goed geregeld is. Natuurlijk, ik heb het voordeel dat ik dat zo kan regelen [omdat zij thuis werkt]. En ik weet ook dat dat niet voor iedereen geldt. Maar ik blijf er wel bij, als je iets kiest, dan weet je wat het hele pakket is.

Er zijn nog heel wat ouders die aangeven dat ze met (een aantal van) hun eigen vrijetijdsactiviteiten zijn gestopt om de combinatie met de gezinstijd haalbaarder te maken. Fien heeft haar vaste hobby's stopgezet, al van voor zij haar jongste kind Fran kreeg, “omdat dat eigenlijk teveel zou zijn”. Net als Denise beschouwt Fiens man Fons dat als een individuele keuze:

Maar ja, ge past u ook aan aan uw kinderen hé. Als ge kinderen hebt, ge moet daar al eens iets voor opzij zetten zelf, want Fien heeft eigenlijk zo geen vaste activiteiten meer en van mij staat dat ook op een laag pitje. Maar ik vind, ge moet daar niet over zagen als ouder, ge moet weten wat ge wilt hé. Ofwel dat ge dan minder werkt een periode en zo een beetje tijd maakt voor uzelf, ook goed, maar dat is een keuze die wij dan niet hebben gemaakt; maar dan moet je andere dingen laten schieten. Dus als Ferre dat vraagt bijvoorbeeld, om te gaan zwemmen op een zaterdag, wel ja, natuurlijk.

Nadine en Nico zijn geleidelijk aan gestopt met hun eigen vaste vrijetijdsactiviteiten.

Ik denk dat we daar sinds Naomi al mee gestopt zijn. Omdat dat de boel toch een pak complexer maakt als je zelf in het weekend weg moet om... Nu spreek ik van tien jaar terug, Nadine en ik volgden dan samen kookles, dat was toen nog niet zo in (lacht), en zeker voor mannen niet, maar dat was eigenlijk wel heel fijn om te doen. Maar zo, hup, een hele avond met z'n twee, dat was niet elke week denk ik, eerder om de twee weken, maar toch: dan moet je al elke keer een babysit of zo gaan regelen, omdat je zelf iets wil gaan doen. Dus dat soort dingen is er gaandeweg uit verdwenen eigenlijk. Ik ben nog wel een tijd lang blijven squashen, maar sinds Noor is dat ook gestopt, met drie kinderen is dat natuurlijk ook nog een verschil. (Nico)

Ilse en haar man Igor hebben wel nog hun vaste vrijetijdsactiviteiten, en verdelen de dagen daarvan onder elkaar, zodat de tijd voor de kinderen hoe dan ook niet ten koste gaat van de eigen vrijetijdsactiviteiten.

De maandagavond ben ik altijd weg, ik volg Italiaans, dus in avondles, en de dinsdagavond is Igor weg naar de badminton, dat is niet de hele avond, maar toch al het grootste stuk, maar dan ben ik dus thuis – dus op die manier wisselen we dat af, die avonden. En dan gaat dat eigenlijk wel goed. Dat is al eens haasten, maar eigenlijk, ge kiest daar ook zelf voor hé. Het meeste zo van druk, als het daarover gaat, tijdsdruk en zo, dat is toch dat je op tijd terug wil zijn voor de kinderen, of eten wil maken voor hen of... Ge wilt voor hen zorgen hé. Dat ge zelf al eens op een raar uur eet of er is iets

niet helemaal gelijk dat het zou moeten zijn, daar kunnen we wel mee om. Maar ge wilt toch dat het allemaal oké is voor hen, voor uw kinderen. Die mogen dat eigenlijk niet zien, bij wijze van spreken, dat ge twee avonden per week niet thuis zijt. Allee, ze mogen dat natuurlijk wel zien, maar het mag daardoor niet in de soep draaien.

3.1.2. Staat het werk van de ouders gezinstijd in de weg?

Het gezin biedt kinderen op zich veel temporeel actorschap, maar is ook ingebed in tijdsordes van een hoger niveau, zoals de schooltijd van de kinderen en de arbeidstijd van de ouders. Een inbedding waarop kinderen weinig of geen vat hebben. Desalniettemin geven heel wat geïnterviewde kinderen uitdrukkelijk aan dat dit weinig problemen geeft en dat ze *niet* het gevoel hebben dat hun ouders zo druk bezig zijn dat ze weinig tijd voor hen hebben. Daarbij gaat het telkens om kinderen uit gezinstypes die het mogelijk maken dat kinderen thuis veel tijd kunnen spenderen in de aanwezigheid van minstens één ouder: er is een ouder die niet gaat werken, die vooral thuis werkt, of een of beide ouders werken in het onderwijs. Kinderen zelf verwijzen soms naar die toestand als de reden waarom er geen problemen zijn: hun ouders hebben tijd voor hen, want minstens een van hen “is bijna altijd thuis”. Ook de werktijden van onderwijzend personeel zorgen voor een grotere beschikbaarheid van lesgevende ouders voor hun kinderen. Jasmijn ziet haar ouders zeker niet als ouders die weinig tijd voor haar hebben: “want ja, mijn ouders zijn alle twee leerkrachten, ze zitten allebei in die branche”. School- en werktijden van ouders en kinderen sluiten dan ook goed op elkaar aan. “Want als ze echt werken, dan zitten wij vooral op school” (Ruben). “Ik denk wel dat dat voor hen heel fijn is”, zegt NADINE, wiens man Nico ook in het onderwijs staat, “omdat je eigenlijk dezelfde vaste uren hebt als hen, voor een groot deel, dus je ziet mekaar gewoon veel meer. Zelfs al ben je niet zo rechtstreeks met elkaar bezig”.

De aanwezigheid van de ouder, al dan niet op de achtergrond, maakt het onder meer goed mogelijk om toestemming voor iets te vragen, bijvoorbeeld om het huis uit te gaan, en zorgt ervoor dat er in elk geval een ouder beschikbaar is als daar nood aan is – oudere kinderen verwijzen hier naar de examenperiode. Cleo, wiens moeder thuis blijft, zegt wel dat haar ouders soms moeilijk aanspreekbaar zijn om bijvoorbeeld mee te doen met een gezelschapsspel, maar ze vindt dat haar ouders zeker tijd voor haar hebben: “Want als ge er echt om vraagt, dan maken die wel tijd voor u. Als ik bijvoorbeeld examens heb, en dat is dus bijna, dan kan ik altijd wel iets vragen en dan wachten die met iets te doen of zo, of ze geven mij uitleg. En dan is dat wel belangrijk voor mij.”

Ook Jasmijn waardeert dat haar ouders in de buurt zijn tijdens de examens:

In de examens maak ik het dan heel warm op mijn kamer, mijn papa komt dan naar boven, ‘gaat het?’ en ‘moet je iets hebben om te drinken, moet je een koekje hebben?’...

In een aantal gezinnen, evenwel, kwam de genoemde thematiek wél naar voor als een probleem. Waar beide ouders voltijds of quasi-voltijds buitenshuis werken, signaleerden de geïnterviewde kinderen dat hun ouders soms niet genoeg tijd voor hen hadden, en dan met name omdat de arbeidstijd van hun ouders weleens vreet aan de familietijd. De meeste ouders in kwestie erkenden dit ook zelf.¹⁰ Gevoelens van het leven in een gestresseerde ‘rush’ werden in de interviews (alleen) geuit door (alle) voltijdse of quasi-voltijdse tweeverdieners, tenminste voor zover zij niet in het onderwijs staan.¹¹

¹⁰ De vraag of kinderen vonden dat hun ouders genoeg tijd voor hen hadden, was alleen in de eerste reeks interviews een expliciet thema. Uit de tweede reeks interviews blijkt wel dezelfde trend, waarbij de kinderen uit ‘drukke’ families vooral het contrast aangeven met periodes of momenten waarin iedereen van het gezin wel samen is, zoals op vakantie: dat is leuk omdat het hele gezin, inclusief de drukbezette ouder, samen is (zie verder in 4.3 over de vakantie).

¹¹ Door één moeder werd dit maar zeer impliciet zo aangegeven, maar de kinderen gaven de invloed van de werkdruk van hun ouders wel uitdrukkelijk aan.

Daarbij is het belangrijk om te vermelden dat niet alleen het werk voor dit drukke leven zorgt, maar ook de combinatie met de vrijetijdsactiviteiten van de kinderen en in mindere mate de eigen vrijetijdsactiviteiten.

Negatieve 'spillover': kinderen beperkt in hun mogelijkheden

Kinderen, die hun kwaliteitstijd veel meer dan volwassenen in de dagelijkse familiecontext zien, situeren ook de problemen met ouders die weinig tijd voor hen hebben, in die heel dagelijkse leefwereld. Zoals Näsman (2003) en Pocock & Clarke (2005) opmerken, is het niet het ouderlijke werk op zich dat kinderen positief of negatief waarderen, maar de 'spillover' van dat werk: de effecten ervan op de thuissituatie.

Wat de geïnterviewde kinderen met 'drukke ouders' dwars zit, is inderdaad dat de arbeidstijd soms overloopt in en vreet aan de gezinstijd. Rechtstreeks, omdat ouders pas laat thuis zijn of omdat ze ook thuis nog voor het werk bezig zijn, en onrechtstreeks, omdat ouders moe zijn van het werk of omdat ze door de lange werkuren nog veel huishoudelijk werk te doen hebben en dus minder tijd voor de kinderen kunnen vrijmaken.

Kinderen stellen de arbeidssituatie van hun ouders zelden zelf in vraag (Klenner e.a. 2002; McKee e.a. 2003: 37). Toch hebben enkele geïnterviewde kinderen wel degelijk vragen bij de plaats die het werk van hun ouders inneemt in de gezinstijd, evenwel zonder er echt tegenin te gaan. De vader van Bas komt vaak laat thuis van het werk.

Eigenlijk is papa er vaak niet, thuis in de week. Want die moet dan van verre plaatsen komen (...), dus die is vaak pas vanaf zeven uur thuis. Dus die doet meer mee in het weekend.

Dat is en blijft lastig, maar er is weinig aan te doen:

De eerste keren denk je, dat zal wel minder gebeuren. Maar daarna, als dat altijd gebeurt – normaal zeggen ze, 'je went daaraan', maar bij ons is dat eigenlijk niet zo. Dan zeggen we: 'alleen, kan je niet op tijd komen?'. Maar hij kan daar zelf eigenlijk niet veel aan doen.

Terwijl kinderen bij veel temporele opvoedingskwetsies (bedtijd, niet te lang naar tv kijken...) vaak tactieken zoeken om een ongewenste situatie om te buigen, doen ze dat hier niet of nauwelijks. Veeleer leggen ze zich erbij neer: je kan er niet veel aan doen. Arend vindt dat zijn ouders niet altijd tijd voor hem hebben omdat ze zoveel bezig zijn, maar laat het daar maar bij: "Dan doe ik iets apart". Tegenover het macroniveau van de werktijden van de ouders hebben kinderen geen verweer. Ze begrijpen dat de familietijd hier genesteld is in een grotere tijdsorde waar zij en zelfs hun ouders weinig vat op hebben.

Thibaut geeft aan dat zijn ouders niet altijd tijd voor hem hebben, en koppelt dat aan hun werk: "Ja, want mama die is altijd op haar werk tot heel laat, zeven uur of zo. En papa zit altijd thuis op de computer te werken. Moeten wij ons alleen bezighouden, of samen, ik en mijn zus." Zus Thaïs geeft aan dat ze graag veel tijd samen met (heel) de familie zou hebben, maar vooral de negatieve 'spillover' van het werk van de ouders en de eigen bezigheden van de ouders, zoals tv kijken, verhinderen dat. Anders dan Thibaut vraagt zij wel naar dingen samen doen, maar "papa heeft daar nooit... Hij is dan naar zijn programma aan het kijken of zo", en "mama moet soms veel werken hier thuis, papa soms ook op de computer als hij thuiskomt."

Zonder ouders thuis zijn is voor Thaïs "soms leuk en soms ook niet". Zoals ook de moeder erkent, is er vaak ruzie wanneer ze met haar broer samen thuis is. Dan gaat Thaïs liever naar haar vriendinnetjes, die even verderop wonen. Maar daarvoor is toelating nodig, en het werk van de ouders maakt hen soms moeilijk bereikbaar of aanspreekbaar.

Als ik daar naartoe wil, dan kan ik wel bellen, maar mama kan ik niet bereiken want die zit dan in een meeting, en papa zit druk bezig op de computer. Dus soms kan ik die niet zo heel goed bereiken om [dat] te vragen. En dan zit ik hier zo alleen, allee, met mijn broer samen thuis. En dan maken we heel veel ruzie.

Bij iemand gaan spelen is om die reden ook niet eenvoudig.

Dan vraag ik dat aan mijn mama. En dan mag dat niet zo meestal, omdat dan... Ja... (...) Of [vriendinnen die] komen slapen: mama heeft erg drukke weken en papa ook, dus ja, dan is dat een beetje moeilijk.

Het werk van de ouders beperkt de mogelijkheden van de kinderen, en dan met name als kinderen afhankelijk zijn van de hulp of de toelating van hun ouders, zoals bij het uitnodigen van vrienden of zoals bij Thais die naar haar vriendinnen wil fietsen. De meeste ouders in kwestie erkennen dat ook. “Dat gebeurt niet zo regelmatig, dat mag wat meer”, erkent Marjan over het komen spelen van vriendinnetjes van haar dochter Mirte:

De laatste tijd is er wat meer werk, en ‘druk druk’ deadlines. Dat komt er minder en minder van. Dat komt ook door de naschoolse activiteiten van de kinderen.

Vooraf ongeplande vragen van kinderen zorgen voor moeilijke situaties. De spontane aspiraties van kinderen botsen dan met de temporele beperkingen van de ouders. De rol van ‘tijdsbuffer’ (Elchardus 1996: 29-32) die de huisvrouw hier speelde, wordt in die zin gemist en wordt niet vervangen door een ander systeem. Arend vraagt bijvoorbeeld wel eens om te gaan spelen bij een vriend, zegt moeder Alexandra:

Meestal komt hij dan bijvoorbeeld de woensdag thuis en dan vraagt hij “mag ik vanmiddag bij Evert gaan spelen?”. Voor ons is dat eigenlijk niet realiseerbaar, niet haalbaar om dat voor elkaar te krijgen, maar hij vraagt dat wel veel. Dus dat wordt soms wel eens georganiseerd en gepland. Maar zo op het laatste moment, wij kunnen dat eigenlijk niet. Onze dagen zijn zo gestructureerd en zitten zodanig vol dat het moeilijk is om daar zo onverwachte dingen nog tussen te krijgen.

Negatieve ‘spillover’: de afwezige vader

Zeker niet alle kinderen vinden dat hun ouders door hun drukke werkschema eigenlijk te weinig tijd hebben voor hen. De geïnterviewde kinderen uit gezinnen waar een ouder (altijd de moeder) niet gaat werken, halftijds of minder werkt, thuis werkt of waarvan een of beide ouders in het onderwijs werken en dus op gelijkaardige uren en dagen uithuizig zijn als hun kinderen, geven aan dat er zich op dat vlak eigenlijk geen problemen stellen. Er is altijd wel iemand die tijd voor hen kan maken.

Indien de moeder doorgaans thuis is, zorgt dit er wel voor dat kinderen zich thuis zeker omringd weten, maar dat kan niet verhinderen dat kinderen die hun vader weinig zien of voor wie de vader weinig beschikbaar is, hun vader missen en graag meer tijd specifiek met hem hadden gewild – maar dan wel ‘als hij niet gestresseerd is’ (Pocock & Clarke 2005; Brannen 2005). De (beleids)aandacht voor het al dan niet gaan werken van moeders, zou dus aangevuld kunnen worden met meer aandacht voor de werkende vaders, zeggen Pocock en Clarke, want ook die relatie is voor kinderen cruciaal.

Inderdaad geven heel wat geïnterviewde kinderen aan dat hun vader vaak afwezig of laat thuis is (en dus bijvoorbeeld maaltijden samen mist), of dat hij thuis veel op pc zit te werken. Zoals enkele kinderen het uitdrukken: op die momenten “doet hij niet mee”.

Ook de kinderen die wel vaak een ouder – de moeder – in huis hebben wanneer zij thuis zijn, vinden die onbeschikbaarheid lastig. Zo zien ze hun vader weinig op de voor hen korte weekavonden, en dat is een gemis. Jade, die meermaals aangeeft dat de weekavonden maar kort zijn (“als we ’s avonds thuiskomen, dan kan je niet veel meer doen”), zegt enkele keren dat haar vader, die in het onderwijs werkt, ’s avonds vaak achter de computer zit: zonder echt een klacht te formuleren maar niet zonder te verwijzen naar die computeractiviteit als een tijdvreter.

De moeder van Hanne werkt niet buitenshuis en heeft dus veel tijd voor haar, maar haar vader is veel minder beschikbaar.

Kinderen zeggen soms: mijn ouders hebben niet zoveel tijd voor mij, ze zijn altijd gaan werken. Heb jij ook dat gevoel, soms?

Nee. Alleen soms papa, die komt dan terug van het werk en dan eet hij en dan kijken ze naar het nieuws, en dan zit die de hele avond achter de computer voor het werk, dingen te maken voor op de website, want...

Door thuiswerk, e-mail, gsm,... dringt het werk de familie binnen en kan het temporele ritmes en routines veranderen, en de scheidingslijn tussen werktijd en niet-werktijd doen vervagen (Brannen 2005: 115-116). Wel is Hannes vader prominent aanwezig bij het moment van het slapen gaan – “papa is de bedman”, zegt haar moeder. Dat is in nog wel meer families zo: een soort ‘quality time’-compensatie die tactisch inspeelt op het feit dat de vader doorgaans minder aanwezig is dan de moeder.

Ook vaders doen zeker inspanningen om een mouw te passen aan de lastige combinatie met het werk en toch doelbewust vaker beschikbaar te zijn voor hun kinderen. Anton neemt bijvoorbeeld elke woensdagnamiddag vrij en offert zo veel vakantiedagen op, Raf vertrekt een dag per week wat later naar het werk om zo eens samen met de kinderen te kunnen ontbijten, en Sven komt een dag per week vroeger naar huis om samen te kunnen gaan zwemmen. Het blijft evenwel zo dat de grootste temporele inspanningen gedaan worden door moeders, die vaker thuis blijven, thuis werken, deeltijds werken en daarin de vrije momenten beter proberen af te stemmen op de noden van het gezin (vgl. Roeters e.a. 2008; Roeters 2010).

Een andere moraliteit, en dus schuldgevoel

De spanning tussen betaald werk en ‘familietijd’ (zorg, tijd met de kinderen, vrije tijd) is er niet zomaar een van concurrerende, elkaar uitsluitende tijdsbestedingen. Hun achterliggende moraliteit is helemaal anders. In de relaties van zorg en affectie die de kern uitmaken van familietijd, is interactie een doel op zich, en eigenlijk past het niet om daarin tijd te ‘meten’ (Brannen 2005). De realiteit is echter dat deze tijd toch concurreert met meer economisch geladen, doelgericht en doelbewust gebruikte tijd. Dat betekent voor veel ouders een gevoel van tijdsdruk – niet alles kunnen doen wat je zou moeten of willen doen – dat gepaard gaat met een schuldgevoel.

Dus dat is allemaal geregeld, het schooljaar, maar toch, dat is toch zo constant... twee dingen eigenlijk: dat je met een soort schuldgevoel zit, van hoe veel uur per dag zien die mij eigenlijk in de week, dat is echt niet veel, en dan ook: altijd dat gehaast, 's morgens al want dan vertrekken we tegelijk, en alles van school moeten opvolgen, zorgen dat de spullen voor de judo en de basket klaar staan, en dat hij dat niet vergeet, en de koek voor Fran en dit en dat... Dat is zo één malle molen, alle, ik ben altijd blij dat het weekend is. (FIEN)

Ook Birgit spreekt over de wekdagen als een constant gehol en over de schuldgevoelens die dit strakke tijdsregime met zich meebrengt.

Werk en kinderen combineren? Ik vind dat inderdaad een zeer grote opgave. Zowel 's morgens als na school. Ik heb soms het gevoel dat ik constant aan het lopen ben. Dikwijls moet ik dingen op mijn werk laten vallen omdat ik naar school moet. Dat gaat ook niet altijd heel makkelijk. (...) Het is vooral het lopen van werk naar school, van school naar huis, het koken, huiswerk begeleiden, bad- en bedtijd.

Op de vraag wat tijd met de familie kan inhouden, praat Birgit niet, zoals de meeste ouders, over concrete situaties uit het gezinsleven of over een ideaalbeeld, maar antwoordt ze alleen dat die familietijd te vaak ontbreekt:

Ik heb heel vaak het gevoel dat we niet genoeg doen omdat we nogal in beslag genomen worden door ons werk. (...) Mijn man heeft ook vaak geen tijd omdat hij een ontzettend drukke baan heeft en daardoor heeft hij vaak geen tijd. (...) Ik heb heel vaak het gevoel dat ik tijd tekort kom om alles te doen zoals ik vind dat het zou moeten lopen.

Na het interview zegt Birgit nog dat ze, zoals veel moeders, kampt met schuldgevoelens: het is altijd maar een gehol, en is er wel genoeg tijd voor de kinderen? ¹²

Die druk is er ook door de vrijetijdsactiviteiten van de kinderen (3.2) en in zekere mate door de school (3.3).

3.2. Vrije tijd van de kinderen

Dat is een beetje schipperen tussen wat de kinderen graag willen – ‘vake, mag ik daar naartoe?’ – en wat wij als ouders kunnen doen: kunnen we dat georganiseerd krijgen, gecombineerd met ons werk? (Fons)

De uithuizige hobby's van de kinderen bepalen mee het ritme en de mogelijkheden van de gezinstijd. Kinderen zelf spreken hierover slechts in beperkte mate als lastig voor hun gezinstijd en hebben in de interviews nauwelijks iets te zeggen over tijdsdruk. De geïnterviewde kinderen zitten in een leeftijd waarop zij vaak meerdere vaste vrijetijdsactiviteiten per week hebben, bijna altijd ook op weekdays na de schooluren. Maar ook al sommen zij een resem activiteiten op, zij voegen er desgevraagd meteen aan toe dat ze dat niet druk vinden: ze zijn toch nog een deel van de avond thuis, hebben verschillende dagen geen activiteiten, of vinden het gewoon niet druk omdat ze het gewoon graag doen (zie hoger, 2.3.1). Lente, die zeven keer per week een activiteit heeft, vindt helemaal niet dat ze daardoor een druk leven heeft: tussen de school en de activiteiten is ze altijd nog een tijd thuis. “Want ik ben wel lang thuis, meestal ben ik minstens tot kwart na vijf thuis [vooraleer de activiteiten beginnen].” Haar moeder zegt dat ze er wel nog activiteiten zou willen bij nemen, maar dat mag niet. “Als het teveel is, mag het niet meer”, zegt Lente. Tijd te weinig hebben wordt dan veeleer positief ingevuld. LEEN: “Ze heeft altijd tijd te weinig. Het is niet dat het zo druk is, maar moesten er dingen wegvallen dan zou ze het wel weten op te vullen denk ik.”

Dat tijdsdruk en een (te) druk leven hebben voor ouders een veel meer pertinente kwesties zijn dan voor kinderen, hoeft niet te verwonderen. Het zijn de ouders die het gewicht van de afstemmingsproblemen dragen, niet de kinderen; en de hobby's van de kinderen zijn weinig betekenisvolle tijd voor de ouders, maar wel voor de kinderen, die ze dus ook minder makkelijk als te druk zullen ervaren. Dat ouders deze temporele taken ook met veel inspanningen ter harte nemen, toont echter hoe ouders ook deze tijd willen beschermen.

De vele vrijetijdsactiviteiten van de kinderen maken het schooljaar in het gezin van Paulien en Pepijn heel druk. De hobby's zijn talrijk en vragen om best wat verplaatsingen en ouderlijke aandacht. Voor de ouders – en dan met name voor vader Patrick, die in de praktijk instaat voor de gezinsorganisatie –

¹² Het zijn inderdaad zonder twijfel vooral de vrouwen – ook de werkende vrouwen – die het beheer voeren over de gezinstijd, met inbegrip van het coördineren van de activiteiten van de kinderen (vgl. Montulet & Hubert 2008: 13). Dat heeft te maken met het feit dat vrouwen vaker deeltijds gaan werken, maar uit vrijwel alle interviews met ouders en kinderen blijkt bijvoorbeeld ook dat (tenzij de kinderen dit zelf regelen) het de *moeders* zijn die de afspraken maken over het ‘gaan spelen’ van hun kinderen of het ‘komen spelen’ van vriendjes.

is dat haalbaar omdat Patrick halftijds werkt en min of meer flexibele uren heeft, en omdat er voor de verplaatsingen hulp is van andere ouders.

Onze kinderen, dat zijn alle twee nogal sociale, die willen iets te doen hebben, en liefst met veel andere gasten of vriendinnetjes daarbij. Die zijn voor de rest nogal verschillend – dat is kat en hond onderling, dat hebben ze misschien wel gezegd, of misschien juist verzwegen (lacht) – behalve dan dat ze veel bezig willen zijn. (...) In het schooljaar is dat de ene gaan brengen en de andere gaan ophalen, zorgen dat het eten daar is, ze al eerst naar school doen 's morgens, hé, dan nog een keer zorgen dat hun huiswerk ergens tussendoor ook nog gedaan is... Dat is heel druk omdat ze zoveel doen. (Patrick)

De verplaatsingen zorgen voor die drukte, maar ook “al dat georganiseer: wat moet er mee, wat mag er niet vergeten worden...”. Hoewel ze daar in principe zelf voor moeten zorgen, is het toch nodig om dat altijd te controleren.

Vader Patrick gaat halftijds uit werken en is “halftijds huisman”, en omdat de twee kinderen zo druk bezet zijn, vindt hij dat het zonder die deeltijdse arbeid en zonder de hulp van andere ouders voor de verplaatsingen, eigenlijk niet haalbaar zou zijn. Zo heeft Pepijn op woensdagnamiddag zwemmen en basket na elkaar. Na school komt hij met de fiets naar huis. Hij wordt na het eten met de auto opgehaald door de mama van zijn vriend Alexander, die ook in de zwemclub zit (maar niet in de basketclub).

Dan rijden we naar de zwemclub. En dan haalt die ons daar weer op, of soms blijft ze in de cafetaria. En dan in het naar huis rijden zet ze mij af bij de basket. En dan op het einde komt papa mij ophalen.

De andere zwemtraining is op maandag, en dan rijdt Patrick Alexander en Pepijn naar de club en terug. Soms blijft hij dan kijken, maar vaker combineert hij dat met boodschappen doen of bibliotheekbezoek. “Enfin, dat is dus ook mijn avond die daarmee gevuld is hé.”

Meestal lukt het wel om het brengen en halen georganiseerd te krijgen, “ook omdat ik maar halftijds werk, en ik kan mijn uren redelijk flexibel kiezen, dus je stemt dat af op wat er nodig is.”

Voor jou, is dat haalbaar omdat je halftijds werkt? Of zou dat met twee voltijdsen ook lukken?

Hmm. Misschien, met nog meer hulp van andere ouders, wel nog. Dit jaar toch. Vroeger waren er nog wat meer verplaatsingen nodig [terwijl Paulien nu met de fiets naar sommige activiteiten gaat], toen was dat eigenlijk anders niet te doen. Nu, ge organiseert uzelf en de hobby's van de kinderen natuurlijk ook naargelang wat er mogelijk is hé. Maar ja, dat blijft natuurlijk wel zo: mijn vrouw, dat is, om het een beetje oneerbiedig te zeggen, een carrièrevrouw, die spendeert heel veel tijd en inspanning voor haar job, die is daar meer dan voltijds mee bezig, en nu en dan is die ook eens weg voor een paar dagen voor het werk. Ja, dat kan geen twee keer in een gezin hé. Dan moet er iemand de andere rol overnemen. En ik doe dat met heel veel plezier, daar niet van.

Maar ook al hebben de ouders vrij, de vrijetijdsactiviteiten van kinderen kunnen zo slecht gesynchroniseerd zijn dat het ook dan behelpen is om alles georganiseerd te krijgen. De individuele vrijetijdskeuzes van Marjans kinderen zorgen ervoor dat zij op hetzelfde ogenblik op twee verschillende plaatsen moet zijn. Dat Marjan de woensdagmiddag vrij heeft genomen, is dus geen overbodige luxe.

De woensdagmiddag is dat rushen van het een naar het ander. (...) Dat is ongelooflijk. Dat is een collectieve rush van ouders hier in [de gemeente]. Ge vertrekt van school rond twaalf uur, ge gaat ze ophalen. Snel iets eten, Mirte gaat om half twee naar de muziekacademie, Maarten gaat op hetzelfde uur naar zijn hobby. Dat is een beetje puzzelen: hoe krijgen we ze alle twee op tijd daar. En daartussen boodschappen doen. Dat is continu lopen en op tijd daar zijn. Mirte gaan ophalen en ondertussen boodschappen gedaan, dan samen Maarten gaan ophalen en vlug vlug lopen naar het zwembad, want dan gaan ze nog zwemmen. En om zes uur zijn we thuis of om half zeven... Dat is geen rustige tijd samen.

Ook Tines kinderen zijn voor hun vrijetijdsactiviteiten vaak weg van huis – vier en vijf keer per week – en moeten dan meestal gebracht en gehaald worden.

Is dat voor jullie te combineren?

Ja, deels omdat Toon op regelmatige basis thuis is en ook omdat we kunnen rekenen op de steun van andere ouders, dat we zo samen afspreken, bijvoorbeeld, wij hebben onze dagen dat wij rijden en ge lost dat met elkaar op. Dan is dat wel te doen ja.

De hulp bij verplaatsingen is voor veel ouders van ‘drukbezette kinderen’ onontbeerlijk. Toch wordt die hulp meestal niet als méér gezien dan hulp alleen: de samenwerkende ouders zien elkaar meestal niet omdat ze hun verplaatsingen logischerwijs los van elkaar doen, zodat het – anders dan het verzamelen van ouders aan de schoolpoort – niet echt een bron van (nieuwe) sociale contacten lijkt te zijn. De zaak is vaak complexer dan het lijkt, vindt Fons:

Mijn ervaring is, dat gaat als dat goed uitkomt hé, bijvoorbeeld er zijn er een paar die exact hetzelfde doen, in dezelfde leeftijdsgroep of zo in de basket en die dan van school naar daar moeten en dan een beetje in mekaars buurt wonen: oké, dan gaat dat. Maar het ding is, dikwijls wisselt dat van jaar tot jaar, of er gaat er al een naar een andere groep, en die uren komen dan niet meer uit... Dat is toch minder simpel dan het lijkt. En dan ook, wij wonen nu in de stad, het centrum hé, zeg maar. En de basket is eigenlijk niet ver. En de judo ook niet. Maar die andere ouders komen van wat verder, met de auto, en die zijn dan al niet zo geneigd om naar hier rond te rijden, gewoon omdat dat zoezegd te dichtbij is. Zo in de veronderstelling, die geraken daar zo wel, of die geraken wel terug. Terwijl, het gaat nog niet om Ferre dat alleen te voet te laten doen. Dat is gewoon te gevaarlijk.

De afstand tot of bereikbaarheid van de activiteiten komen hier vaak terug.

Daarvoor moeten we wel naar [de nabijgelegen stad], dat is een beetje een probleem. Ja, want dat is nogal ver. Onze gemeente investeert spijtig genoeg heel weinig in zo'n dingen. (ANTON)

Dit jaar is het wat moeilijker, dit jaar is het wat meer weg en weer rijden naar de stad. Alhoewel dat we met drie mensen tezamen rijden, dat we wel een keer afspreken, de ene week rijdt die en de andere week. Maar vorig jaar was het heel gemakkelijk, omdat Jasmijn eigenlijk van de school naar de muziekschool ging, van de muziekschool met de belbus naar huis. Maar dit jaar is het wat moeilijker. Plus, Jade kon vorig jaar nog hier naar de muziekschool gaan, nu niet meer, nu moet ze alles volgen in de stad. Maar anders, de badminton is hier over de deur, de chiro is hier ook in het dorp. (JOKE)

Omdat de sporthal ook voor Valentins badmintontraining niet zo ver van huis is, is het brengen en halen niet zo lastig voor Valérie: “dat is wel over en weer rijden, maar dat is niet erg lastig, ik zorg dan tussendoor voor het eten en dan moeten we dat maar opwarmen en we kunnen eten”. Voor de dictie, die kort na schooltijd begint, is dat wat lastiger.

Maar hij doet dat samen met Alain, een vriend van in zijn klas. Enfin, die gaat daar ook naartoe, of moet daar ook naartoe, en dan hebben we het zo geregeld dat zijn moeder hun tweeën brengt, dus dan gaan ze niet naar de opvang, niet naar de studie, en dan haal ik die nadien weer op. Dan werk ik wat langer door – soms begin ik ook een beetje later de donderdag, dan kunnen we samen ontbijten, anders lukt dat niet – en dan haal ik die twee dus rechtstreeks op. Dus zo lukt dat allemaal eigenlijk. Chance. Want ja. Als ge verder weg zou moeten, of op moeilijke momenten allemaal, pfff.

De hobby's zijn voor Valérie dan ook haalbaar om te regelen, ook al is zij alleenstaande moeder. Voor Valentin is dat al helemaal niet druk: “Nee nee, voor hem is dat niks hé. Hij doet dat allemaal graag en het is allemaal ook niet zo ver weg. En hij wordt gebracht hé, hij moet zelf niks doen (lacht).”

In de stad is alles dichtbij, en dat helpt, zegt Leen over haar drukbezette dochter Lente:

Dat is maar een goeie vijf minuten van overal dat wij verwijderd zijn van haar activiteiten. Met de wagen zou ik dat niet doen, dat moet doenbaar blijven. 't Is ook omdat we goed gelegen wonen dat alles over dichtbij is dat ze dat ook kan.

Esther en Eric hebben bewust voor de stad gekozen omdat allerlei activiteiten, ook de school en vrijetijdsactiviteiten van de kinderen, dan dichtbij zijn. Esther gaat drie vijftden werken en is vrij op vrijdag en op een andere dag die ze min of meer zelf kan kiezen. “Die kies ik dan in functie van hoe het voor het gezin uitkomt.” Meestal gaat de oma van Eve haar ophalen bij haar hobby’s, en ze brengt haar ook gewoonlijk met haar auto naar de ene activiteit die wel wat verder weg gelegen is. “Dus, die vrijetijdsactiviteiten van haar, dat is allemaal makkelijk te doen, ook omdat we daarvoor op haar oma kunnen rekenen. Of ik spring dan in als dat nodig is, dan heb ik de luxe van die [vrije] dag te kunnen kiezen” (Esther).

Ouders trachten de keuze voor hobby’s ook wel in te perken wanneer de agenda van kinderen dreigt vol te lopen met vaste activiteiten. Ze stellen een maximum voorop, zeggen dat kinderen een hobby moeten laten vallen als ze een nieuwe willen nemen, of trachten bepaalde activiteiten te ontmoedigen. Eve, die grote fan is van de Ketnet-serie Amika, over meisjes en paarden, heeft al veel vaste vrijetijdsactiviteiten, maar wil al een paar jaar graag paardrijden. Ze heeft dat “zeker al honderd keer” gevraagd, is in de zomer op paardrijkamp geweest en heeft nu en dan al mogen paardrijden, maar de manèges in de buurt zijn moeilijk te bereiken (het gezin heeft geen auto) en zijn vooral duur. “Ik ga niet zeggen dat dat elitair is”, zegt moeder Esther, “maar dat kost toch echt wel veel meer dan de zwemclub of de toneelschool.”

We zitten ook nog met verbouwingen en zo, en dan hebben we tegen Eve gezegd, kijk, dat gaat eigenlijk niet, dat kost allemaal veel, want dat is dan ook nog die uitrusting voor uzelf, dat is niet alleen dat paard, als ge dat goed wilt doen... enfin. Dus, we zoeken zo de gelegenheden om dat te laten doen, zoals dat paardrijkamp, en als dat een keer een dag of zo kan ergens, dan doen we dat, maar dat kan eigenlijk maar sporadisch. En plus, dat is ook niet zo makkelijk te organiseren, als ge dat elke week gaat doen, dat is hier natuurlijk niet in 't stad hé. Dat is dan ook weer zo over en weer, en om eerlijk te zijn, veel goesting hebben we daar ook niet voor, we zijn eigenlijk juist in de stad blijven wonen om alles dichtbij te hebben, en we hebben ons daar eigenlijk ook helemaal op georganiseerd.

De ouders hebben wel iets gevonden “dat schappelijker is in prijs, en eigenlijk is dat met de trein en een stukske te voet ook nog wel te doen, als dat bijvoorbeeld op een zaterdag kan. Dus misschien komt dat er toch nog van, maar ik zou het eigenlijk liefst houden zoals het nu is, af en toe eens als de gelegenheid er is”, zegt vader Eric, die hier een temporele reden aanvoert bovenop de praktische en financiële aspecten:

Ik vind het wel goed, en dan spreek ik ook gewoon vanuit mijzelf, dat haar weekend nu nog flexibel is. Dat zwemmen en die chiro, dat kan al eens wegvallen, tot daar hé. Dat vindt ze niet zo erg, als we bijvoorbeeld op weekend gaan. Maar als dat bijvoorbeeld elke zaterdag paardrijden is, en ze kan dat een keer niet meedoen omdat er iets anders gepland is, ja, dan zie ik al rampen aankomen (lacht). Dus daarvan heb ik wel een beetje schrik dat ze zichzelf wat teveel vast legt en daarmee ook onze eigen dingen een beetje teveel vastlegt. Allee, in alle eerlijkheid. Maar ik zeg het, het is toch in de eerste plaats dat het zo'n dure hobby is, dat dat ons toch tegenhoudt.

3.3. Belasting door school: geeft de school ook in het gezin druk op kinderen en op ouders?

Anders dan over de verplaatsingen in de vrije tijd wordt er door de ouders weinig gezegd over de verplaatsingen naar school: die zijn zo routineus, gebeuren al zo lang dat ze vanzelfsprekend geworden lijken. Vrijetijdsactiviteiten vragen meestal om meer aanpassing omdat de plaats of het tijdstip van jaar tot jaar kunnen wisselen. Bovendien is de school nu eenmaal verplicht en valt er aan de

organisatie van de tijd die door school wordt ingenomen weinig te veranderen (behalve door bijvoorbeeld een school dichterbij te kiezen of door kinderen naar de studie te laten gaan).

Het temporele probleem voor de gezinstijd ligt dus meer in het feit dat het huiswerk een deel van de gezinstijd of vrije tijd inneemt, en in de druk van de school en de schoolprestaties. Maar ook daar is door de organisatie van de gezinstijd eigenlijk vrij weinig aan te doen.

Het huiswerk maken is vaak één van de vaste onderdelen van de avond: thuiskomen, huiswerk maken, spelen of tv-kijken terwijl het eten wordt klaargemaakt, en eten. Het is dan een stukje verplichte (school)tijd binnen de thuishouding van kinderen. Vooral op de zo al korte weekavonden valt op hoe de schooltijd dat stukje vrije tijd 'opeet'.

Voor tv of computer is er op weekavonden "meestal nauwelijks tijd, door het huiswerk en het avondeten", zegt BIRGIT. "We zijn pas laat thuis, om halfzes. Om dan nog te koken en huiswerk te begeleiden. Hij heeft ook vaak veel huiswerk vind ik. En ik wil al om kwart voor acht starten met het bedmoment." Verschillende ouders geven aan dat het huiswerk veel tijd in beslag neemt. "Ik vond ook wel dat dat soms teveel was. Op het einde was ze bijna twee uur daarmee bezig en dat is eigenlijk ook niet de bedoeling hé" (LEEN).

Eve is na school een tijdje alleen of gaat naar een vrijetijdsactiviteit, en de ouders zijn ook twee dagen per week thuis wanneer ze van school komt. Zo ook op vrijdagavond: "Dan ben ik altijd blij dat het weekend is. En dan zijn mama en papa alletwee thuis, dat is leuk. Dan doen we meestal nog iets leuks, zo een spelletje of zo" (Eve). Mama Esther is blij dat ze op die manier vlak na school altijd in een heel andere omgeving is, want de schoolse tijd vindt ze al lang genoeg duren:

Daardoor moet ze bijvoorbeeld ook niet in de opvang blijven, en dat vind ik... Daar ben ik heel blij om. Ze kunnen tot 18 uur in de opvang blijven, op school, maar ik vind, school neemt al genoeg tijd in beslag, ook al zijn dat niet zo'n lange schooldagen op zich, maar het zijn kinderen hé, en dan nog, als ze nog huiswerk hebben of een toets of een spreekbeurt. Eve moet daar toch altijd veel tijd in steken om dat in orde te krijgen. Dus, dan vind ik het goed dat ze ook niet langer op school blijft dan nodig is.

Het huiswerk afhebben is vaak een voorwaarde om te mogen spelen, naar tv te mogen kijken of op pc te mogen. Dat kan ook gelden voor het doen van huishoudelijke taken. Zo markeren die verplichtingen het begin van de vrije tijd. "Zijn computer: op bepaalde dagen mag dat, als zijn huiswerk gedaan is" (SVEN).

Als zijn huiswerk gedaan is, en de taken, bijvoorbeeld helpen afwassen of de tafel afruimen, dan mag hij dvd kijken. (ALEXANDRA)

Voor kinderen is huiswerk vooral lastig ('Huiswerk maken!' roept Arend als het interview overgaat naar het thema 'lastige tijd'), maar er valt weinig tegen te beginnen. Mirte vindt het weekend leuker dan de week, want "dan heb je geen huiswerk. We hebben niet veel huiswerk, maar ik vind het toch leuker in het weekend". Net als veel andere kinderen vindt ze het daarom geen prettig vooruitzicht om te weten dat je met ouder worden meer huiswerk krijgt.

Maar voor sommige kinderen en ouders betekenen het huiswerk en de school in het algemeen een echte belasting: door de tijd die erin kruipt, door de aandacht en de energie die ernaartoe gaat, en meer in het algemeen door zorgen over de schoolprestaties van de kinderen. Ook hier is er dus een 'negatieve spillover', maar dit keer van de schooltijd van de kinderen op de gezinstijd van kinderen en volwassenen.

Voor Eve en haar ouders is er dan ook een groot verschil tussen schooljaar en vakantie, in de eerste plaats "omdat de school voor haar nogal belastend is", zegt vader Eric. "Dat kost haar toch nogal wat moeite, ook wel veel energie, gelijk de vrijdagavond is ze meestal wel moe van heel die week school. Eerst is ze altijd heel blij om weer thuis te zijn, en wij zijn allebei thuis de vrijdag, dus dat is wel

aangenaam. En dan later op de avond zakt die meestal een beetje in omdat ze eigenlijk heel moe is." Ze is in de vakantie dan ook meer ontspannen, al is dat in het weekend eigenlijk ook al zo.

Misschien is dat nog meer zo voor ons. Dat is toch iets waar je als ouder ook mee bezig bent, en het is eigenlijk maar in de vakantie, en dan zeker de grote vakantie, dat je dat kan loslaten. Van ja, gaat het wel goed gaan? Dat is bij Eve toch altijd een beetje een strijd allemaal. Dat lukt dan uiteindelijk wel nu, dit jaar gaat het voorlopig ook wel goed, maar je zit daar toch altijd mee in, elke dag eigenlijk hé. Dus [de vakantie] dat is eigenlijk zowel voor ons als voor haar een beetje de riem eraf, een hele tijd dat het dan allemaal niet meer zo hoeft, dat je niet moet denken over, ja, over wat ze moet presteren eigenlijk. (Eric)

Ook Kobe gaat niet graag naar school, enkel voor zijn vrienden, maar hij heeft het moeilijk in de klas en met huiswerk. Als het tijdens het gesprek over het weekend gaat, zegt Kobe meteen: "ja, geen school!" Hij legt uit: "We hebben ook nooit huiswerk in het weekend, dat is wel tof. Maar op zondag, zo de zondagavond, dan denk ik daar al weer aan. Dat ik naar school moet morgen." Hij ziet daar tegenop, zegt hij: "Zo luisteren. En heel de tijd opletten. Allee. Dan is het zo van 'hé Kobe, niet weer beginnen dromen hé'. Als je de vraag niet weet."

Kobe heeft recent de diagnose van de aandachtsstoornis ADD gekregen en heeft last van de lange schooldagen. In de klas moet hij altijd gecorrigeerd worden, "dus dat is zo een negatieve spiraal", zegt moeder Kathy. Ondertussen is Kobe ook gestopt met de basketbalclub: het lawaai, het tempo en het moeten focussen op de training zorgden voor teveel prikkels, ook al baskette Kobe eigenlijk wel graag en vindt moeder Kathy dat dus ook wel jammer. Toch baart vooral de school haar zorgen: "Ik lig daar ook al een keer wakker van en ik ben daar ook veel mee bezig."

Net als voor andere kinderen die het moeilijk hebben op school, is de vakantietijd voor Kobe en voor Kathy een bevrijding.

Dan is de vakantie voor alletwee toch een soort...

Dat is een bevrijding. Echt waar. Voor mij, en voor Kobe, die is dan, dat is precies of die is van al zijn problemen verlost hé. Als die van school komt, dan moet die nog wat stoom afdalen, eerst bij mijn ouders, maar ja... En in de vakantie, die heeft dan meer zelf in de hand waar dat die mee bezig is hé, en hoe lang. Dat is voor hem wel belangrijk. (...) Het is vooral meer tijd hé, om zijn ding te doen. In de week in het schooljaar gaat die niet gaan buitenspelen, of toch niet zo vaak. In de vakantie wel, dan gaat hij naar Matteo van hier in 't straat en die zijn dan buiten met iets bezig... Daar is dan de tijd en de rust voor hé, zozegd. Ook in zijn hoofd, denk ik, die school is in de vakantie heel ver weg. Terwijl, anders, ik denk wel dat dat op hem weegt. (KATHY)

Dat gewicht drukt ook op Kathy zelf:

Want zoals ik zei, de vakantie, dat is een bevrijding en dat is dan niet omdat er plots zoveel meer tijd is, maar gewoon omdat er een hoop van die zorgen wegvallen. Zo van 'u haasten en rap rap van het ene naar het andere': dat valt eigenlijk wel mee en Kobe zou dat ook niet zo aankunnen denk ik. Maar de druk die hij heeft en die ik heb, dat is zo van, 'er mag niets fout gaan, of we zitten in de miserie'. Zo van schoolprestaties en zo. En voor mij ook hé, als ik iets fout doe, dan zit Kobe misschien met de gevolgen, en ook voor mezelf, ge kunt dat eigenlijk met niemand echt delen [Kathy is alleenstaande moeder], dat is eigenlijk wel zwaar.

De vakantie ervaart Kobe dan ook heel anders. "Dat is helegans anders", zegt hij:

Ik kan veel meer doen in de vakantie. Veel meer spelen en doen wat ik graag doe. Anders als ik thuis kom, 't is al laat, ik ben moe, euh. Maar in de vakantie, het is lang klaar dan hé, en het is mooi weer, niet gelijk nu. En dan speel ik ook buiten op straat, anders doe ik dat niet.

Hij verveelt zich wel eens als zijn vrienden bijvoorbeeld op reis zijn in de vakantie: "dan was mijn vriend zo van hier in 't straat, die is een jaar ouder, maar ik speel daar dikwijls mee. Die was dan op reis, drie weken! Ja. En dan verveelde ik mij." Maar toch vindt hij de vakantie zeker niet te lang:

Maar nee. Dan is er terug school, dat is niet plezant hé. Nee, de vakantie mag langer duren hoor. Dan ben ik meer op mijn gemak zo.

Op school verveelt Kobe zich soms ook, "nog veel meer", maar de verveling is dan anders: "dan gaat het soms te snel. En in de vakantie gaat het soms te traag."

4 TIJD VOOR VAKANTIE

De vakantieperiode verdient een apart hoofdstuk in dit rapport. De zomervakantie, die een apart thema vormde in de tweede interviewreeks, is zowel voor kinderen als voor ouders een speciale, gemarkeerde periode, een uitdrukkelijk belangrijke gezinstijd, die sterk als sociale interactietijd wordt gezien, maar die tegelijk de vraag oproept hoe de lange vakantieperiode van de kinderen kan overbrugd worden in het licht van de vaak veel kortere vakantie van de ouders. Het boetseren (4.1) en bijeenpuzzelen (4.2) maar ook het beschermen (4.3) van deze waardevolle tijd, zijn in de vakantietijd als gezinstijd nauw met elkaar verweven.

4.1. Vakantie als vrije tijd: stabiele voorkeuren

Niels heeft geen enkele vaste vrijetijdsactiviteit (zie 2.3.2), en die voorkeur voor informele vrije tijd zet zich gewoon door in de vakantie.

Er is natuurlijk geen school. Ik vind dat toch al heel anders. Ook omdat, pap en mam zijn dan ook thuis, meestal, die hun werk is ook gedaan, en dat is wel leuk. Meestal, zo de papa en de mama van de kinderen die werken ook in de vakantie nog, of toch een beetje, en dat is dan niet zo leuk. Voor de kinderen. Omdat, zij hebben dan veel tijd, ze kunnen heel de dag spelen en zo, maar dat gaat niet omdat hun papa en hun mama dan altijd moeten werken.

Dan moeten ze naar de opvang, of euh, ze gaan naar hun oma en opa tot hun ouders gedaan hebben met werken, of ze gaan op kamp... Ja. Allee, je kan daar wel spelen maar het is toch leuker als je gewoon thuis kunt zijn en thuis kunt spelen in de tuin of op straat. Of met uw mama of zo. Dan heeft die tijd voor u.

Omdat de familie niet op reis gaat – er zijn wel uitstapjes en eens een weekendje weg – en Niels zelf niet op kamp gaat, is de vakantie voor hem één groot blok: “dat is zo de hele tijd één heel lange vakantie.” Terwijl de vakantie van veel kinderen opgedeeld is in een aantal onderscheiden periodes, is de vakantie van Niels één lange periode, en hij zegt dat hij dat juist “superleuk” vindt, “want er kan altijd van alles gebeuren en als je... als je pech hebt, dan gebeurt dat juist terwijl je op kamp bent.” Zo waren er vorig jaar in de zomervakantie nieuwe, Engelse burens gekomen in de straat, waarmee Niels snel vrienden werd. “En als ik er dan niet geweest was als die hier aankwamen, bijvoorbeeld omdat ik op kamp was of op reis, dan kan je misschien geen vrienden worden, dan hebben die misschien al andere vrienden. En dan heb je die niet zien aankomen.”

Dat zo'n dingen kunnen gebeuren, vindt Niels leuk, “of we vinden zelf dingen uit. Als we spelen, of een kamp maken, of als ik zo met mijn neefjes en nichtjes speel. Dat zijn niet alleen dingen die gebeuren, maar ook zo die we zelf doen.”

Dat de dagen langer zijn in de vakantie, maakt dat je veel dingen kan doen, maar ook omdat de vakantie veel langer duurt dan een woensdagnamiddag of een weekend. “Je speelt zo thuis of op straat of met je nichtjes en morgen kan je weer spelen of iets anders doen. En de dag daarna ook weer. Of ergens naartoe gaan met de familie. En de dag daarna ook weer.”

Niels verveelt zich ook niet makkelijk, zolang hij maar andere kinderen rond zich heeft – ook in de lange grote vakantie. Hij kan heel goed om met het wegvallen van de structuur van de school, eenmaal het vakantie is, zegt moeder Nadine. “Die kan heel goed om met zo lege dagen, zo heel de vakantie in

het vooruitzicht. Niet dat hij dan gaat plannen, want dat is nog moeilijk. Maar het is niet dat die op het einde van de vakantie balorig gaat worden.”

Ja, want nu bijvoorbeeld in augustus, dan was het toch niet zo'n goed weer, is dat dan...

Maar die vinden daar wel iets op hé. Met de neefjes en nichtjes hadden ze – bij mijn zus, die heeft een grote woonkamer – dan met doeken en lakens een kamp gebouwd, zo over de stoelen en de zetels en zo, en daar dan onder gekropen. En daar dan onder een heel huis gebouwd, met matrassjes en een keukentje en... Dat mocht mijn zus dan niet wegdoen, want de volgende dag gingen ze verder spelen, en dat was ook zo hé. Die hebben zich daar echt super geamuseerd. Het was toen écht slecht weer, en evengoed, die leven zich helemaal uit. Als die mekaar maar hebben. (Nadine)

Dat de vakantie lang is, maakt haar voor Niels nog niet overzichtelijk.

Nee, ik vind dat niet te lang. Want mam maakt zo een kalender, dat is een slang met zo vakjes, en die schrijft daar dan de dingen op die we gaan doen. Elke dag is zo een vakje. En we schrijven ook elke dag op wat we gedaan hebben, als er nog niets in het vakje stond. En op het einde staat heel die slang helemaal voll!

Dus dan hebben jullie heel veel gedaan in de vakantie.

Ja. Dan hebben we heel veel gedaan en dus is de vakantie niet te lang.

De kalender bood Niels een beetje houvast, zegt vader Nico:

Dat was voor hem eigenlijk genoeg. Dat moet niet meer zijn, gewoon een beetje situeren wat er nog komt. En hij vond dat misschien vooral fijn dat hij zo alles wat hij had gedaan kon opschrijven samen met Nadine, en Naomi zat daar dan ook meestal bij. Dat was eigenlijk een vast momentje zo op het einde van de dag, niet echt bij het slapengaan, maar toch... Maar het rare is ook, hij was daar in de vakantie eigenlijk wel aan gehecht, maar als de school begon, die heeft daar zo niet naar gevraagd, van gaan we ook een slang doen voor de rest van het jaar? Dat is een andere wereld, denk ik, hé, voor hem. (...) Voor hem had dat meer een beetje de waarde van een dagboek, denk ik.

In zijn informele invulling van de vakantietijd wordt Niels door zijn ouders ondersteund. In de vakantie zijn er – ondanks de 'slangenkalender' – weinig ijkpunten, “en ik vind dat niet erg”, zegt Nadine. “Ik vond dat vroeger als kind zelf heel fijn, dat idee van een eindeloze vakantie, en wij weten dat natuurlijk heel goed dat dat niet zo is, als volwassene hé, twee maanden, dat is zo voorbij... Maar voor hen, ik vind dat wel een fijn idee. Een hele vakantie, en die duurt tot 1 september. Dat is toch fantastisch?”

Pepijn en Paulien vullen hun vrije tijd heel anders in dan Niels (zie hoger, 2.3.1). Zij gaan in het schooljaar allebei vijf en soms zes keer per week naar hun vaste vrijetijdsactiviteiten. Als die hobby's dan wegvallen in de vakantie – de sportcompetities stoppen, en in de chiro is er alleen nog maar een kamp – is het leuk dat de school ook wegvalt, maar de lege tijd schrikt Pepijn wel af. “Dat is wel een beetje lastig, vind ik. Want dan verveel ik me soms. Niet in het begin van de vakantie, en dan was het ook mooi weer, maar daarna niet meer.” In dat opzicht is hij nog een klein kind, zegt zijn vader Patrick: “Die verveelt zich al rap als er niets te doen is. En zijn zus [met wie hij vaak ruzie heeft] is dan geen alternatief, en ja, Pepijn is meer gemaakt voor zo van die groepsdingen.”

De tijd thuis wordt dan opgevuld met uitstapjes samen met Patrick, die halftijds gaat werken en “halftijds huisman” is. Ze bezoeken dan samen kastelen, waar hij erg in geïnteresseerd is. “Dat is de oplossing als hij zich verveelt: samen met mij iets doen”. In het schooljaar lukken dergelijke uitstapjes meestal niet, zegt Pepijn: “dat is meer voor in de vakantie”. Paulien blijft dan thuis, en Patrick vindt dat wel goed zo: “dan heb ik eens tijd met Pepijn, met ons tweeën, dat is ook tof. En Paulien wil al eens alleen zijn, ik weet niet, muziek luisteren en zo, het huis voor zich hebben, en dan is dat eigenlijk een goeie gelegenheid daarvoor.”

Verder gaat het gezin op reis en zijn beide kinderen twee keer op kamp geweest: met de chiro, en op sportkamp. “Dus dan weet je wel wat gedaan”, zegt Paulien. “Ik doe dat graag, zo ergens mee naartoe, zo iets nieuws doen”. Zonder een kamp zou ze zich vervelen, geeft ze grif toe: “Als je nu niet op kamp

zou gaan en zo, wat moet je dan doen? Allee, ik ga dan wel eens naar een vriendin, of we zijn eens gaan zwemmen, papa heeft ons dan gebracht, we waren dan met vier samen, maar dat is maar zo af en toe. Dat is niet elke dag. En wat moet je dan doen? Bij oma en opa gaan zitten? Dat is... Die zijn wel lief en zo maar voor mij... Ik weet dan niet zo goed wat doen.” Paulien, die pas in het middelbaar zit, hoopt dat de volgende vakantie er al wat anders zal uitzien:

Misschien, volgende vakantie ga ik veel meer met de mensen van mijn klas afspreken en zo. Dus dan gaat dat ook weer anders zijn.

De meeste kinderen die veel hobby's hebben in het schooljaar en die ook hun vakantie zoveel mogelijk invullen met georganiseerde activiteiten, blijken moeilijk met die lege tijd om te kunnen gaan (vgl. Haicault 1989). Terwijl Pepijn al erg kan genieten van het uitkijken naar het komende kamp (“ik tel daar zo de dagen naar af, zo, nog drie keer slapen en ik ga op kamp!”) is de tijd tussen de evenementen zoals de reis of de kampen voor Paulien dan ook een kwestie van louter afwachten, waardoor haar vakantie wat in fragmentjes uiteenvalt:

Ik verlang daar dan wel naar, maar ik vind, je kan daar niet veel mee doen, je moet dan maar wachten tot het kamp daar is. Of zo.

Ja. Dat je daarnaar verlangt, vult de tijd daartussen nog niet op.

Ja. Dat wou ik zeggen (lacht).

Dus de vakantie is meer in stukjes en brokjes dan het schooljaar?

Ja. Dat is mooi gezegd (lacht).

Toch is nog vaker op kamp gaan niet zo vanzelfsprekend. Zowel Paulien als Pepijn geven aan dat dat voor hen best wel zou kunnen, maar Paulien begrijpt dat dat niet zo evident is, zowel om praktische als om emotionele redenen.

Misschien wel, maar dat is niet zo gemakkelijk. Om die te kiezen, en dat moet ook passen zo met de datums van op reis gaan en zo. En mama en papa hebben niet graag dat ik altijd weg ben. Dus ja. Maar ik vind dat ook niet zo erg.

Zeker Pepijn, voor wie twee maanden vakantie eigenlijk wat lang is, “zou eigenlijk baat hebben bij nog een kamp erbij van het een of het ander”, zegt Patrick.

Maar in alle eerlijkheid, wij hebben die nu ook niet zo graag weg van huis hé. En dat is al een paar weken dat we ze niet zien. Dat is maar raar, zo altijd kinderen in de buurt hebben en dan zijn die er niet. Daarom, zo op reis gaan samen, dat vind ik, en Petra ook hé, mijn vrouw, dat is voor ons toch wel de max (lacht).

De kinderen die in het schooljaar hun vrije tijd op een veeleer georganiseerde manier invullen – ze hebben veel gestructureerde vrijetijdsactiviteiten – blijven dat tijdens de vakantie vaak ook doen, waardoor hun vakantie een aaneenschakeling is van “een paar grote blokken”, zoals Femke het uitdrukt. Zij was in de grote vakantie eerst “gewoon thuis, met wat mensen afspreken, het begin van de vakantie vieren en gaan shoppen (...)”. Daarna stond ze twee weken als animator op een speelpleinwerking. Dan volgde de twee weken durende reis met het gezin, en ging ze op chirokamp. En deed ze op het einde van de vakantie nog twee weken een vakantiejob. “En dan was de vakantie bijna om, en bijna vol”.

Ook de vakantie van broer Ferre is zo opgedeeld: hij ging naar het speelplein, twee keer op kamp (met de jeugdbeweging en op sportkamp), en ook twee keer twee weken op reis, één keer met zijn mama en één keer met zijn vader en de (nieuw samengestelde) familie.

Eve gaat zelfs drie keer op kamp, “met de chiro, met de toneelschool, en op paardrijkamp.” En ze gaat ook op reis met haar ouders. Dat maakt dat de vakantie snel voorbij gaat: “Ik was drie keer op kamp geweest en dan op reis en dan was de vakantie bijna voorbij. Dus als ik zou mogen kiezen dan mag de vakantie nog wel langer duren. En de school korter (lacht)”.

Hoewel Eve ook in het schooljaar een sterk gestructureerde vrije tijd heeft (ze heeft vijf activiteiten per week en zou nog graag paardrijden), vindt ze ook haar weg in de tijd tussendoor. “Dat vind ik ook leuk, want dan kan ik doen wat ik wil” – al gaat het dan vooral om dingen samen doen met haar ouders, zoals koken of knutselen. “En soms doen we [het kleine zusje] Erin naar oma en opa en die zorgt dan voor hem. En dan gaan wij bijvoorbeeld in de stad winkelen, met mama, of als het met papa is gaan zwemmen. Of knutselen, want dat doe ik graag”.

De vakantie is juist ideaal om langere tijd met iets bezig te zijn.

Ik heb meer tijd om te knutselen. Ik doe dat wel graag, en in de vakantie help ik soms mama ook met kleren te... allee, te pimpen eigenlijk (lacht). En dan heb ik daar eigenlijk wel tijd voor. Dan kan je daar mee bezig zijn maar dan word je dat beu en dan leg je dat weg. En de volgende dag of zo doe je dan verder, als je weer zin hebt.

Ja. In de vakantie kan dat, want die duurt langer.

Ja. Als het school is, ja, dan is het weekend voorbij en dan gaat dat misschien niet meer om dat nog te doen na school.

Eves ouders proberen haar ook te ondersteunen in het vormgeven van haar eigen tijd, iets wat sinds kort ook in het schooljaar gebeurt doordat Eve soms een tijdje alleen thuis mag blijven na school, als ze daar zin in heeft.

Als ze veel tijd heeft, gelijk in de vakantie, dan merk ik toch dat ze ook langer met één ‘project’ kan bezig zijn. Dus dat is wel tof, dat is echt een meerwaarde van een vakantie.

Ja. Daar gewoon de tijd voor hebben zonder dat die door iets anders wordt ingepikt.

Voilà. Dat is het. En daarom, wij gunnen die dat ook, we proberen haar zoveel mogelijk van dat soort vrije tijd te geven. Aan de ene kant zijn er die hobby’s, die ze allemaal graag doet, maar aan de andere kant proberen we ook te zorgen dat ze haar eigen tijd kan, euh, dat ze daar zelf een beetje de baas over is. Over haar vrije tijd. We vinden dat dus heel tof dat die niet naar de opvang moet. Daar is niets mis mee hé, maar Eve is veel liever thuis, dat ze zelf kan zien wat ze doet. En dat gaat. (...) En ik vind dat eigenlijk wel tof, dat ze daar zo zelf in kiest. (ERIC)

Soms verheugt de vakantie de gewone gezinssituatie nog, bijvoorbeeld in de botsende levensstijlen van Ilse en Igor enerzijds en hun kinderen Iris en Isa anderzijds (zie 2.3.3). Dat hun dochters weinig op zoek gaan naar actieve vrijetijdsbestedingen, valt in de lange zomervakantie (die ook voor de ouders twee maanden duurt) des te meer op.

In het schooljaar, dat ligt allemaal een beetje vast hé, hoe dat dat in mekaar zit. Maar in de vakantie, dat is zo precies één groot blok, en voor hen... Voor mij is dat, ik zie wel van dag tot dag hoe dat dat gaat gaan. Allee, niet zo van op kamp en op reis en zo, maar verder. Gelijk afspreken met vrienden... Maar voor hen, die zouden dat allemaal veel liever op voorhand willen zien hoe dat dat gepland is. (Iris)

Ook de jongere zus Isa blijft die tijd informeel invullen: “Je kan veel meer dingen doen, want je hebt de hele dag. Of een halve dag als je te lang slaapt, haha. Anders moet je ’s avonds nog huiswerk maken of zo en dan is het al bijna tijd om te gaan slapen”. In de vakantie vallen die tijdvreter weg: “Je moet niets. Je kunt dat zelf... [beslissen].” Vakantie is dus de tijd om vriendinnetjes te vragen, te gaan zwemmen, in de tuin te spelen en met Iris te babbelen in hun clubhuis in de tuin. Al verveelt ze zich wel eens als haar zus niet in de buurt is. “Maar dan komt ze niet aan mij of aan Igor vragen wat ze moet doe hé,” zegt moeder Ilse. “Ze weet dat we daar een beetje allergisch voor zijn, allee, dat is sterk uitgedrukt, maar die voelt dat heel goed aan dat ze best met iets bezig is. Soms denk ik dat ze gewoon doet alsof: zo van, dat ze maar niet denken dat ik mij verveel!”

Iris geeft aan dat het geen probleem is om de vakantie op te vullen (“Maar ja gij. Dat is geen probleem. Het mochten drie maanden zijn”), maar Ilse vindt hoe dan ook dat de vakanties de verschillen in levensstijl nog veel meer accentueren:

[Iris] kan dan ook dagen hebben, hé, soms is die bezig, gaat die naar vriendinnen of zo, en weet ik veel. Of gaan shoppen, is dat dan, dat is eigenlijk meer windowshoppen maar goed. Maar soms zijn er dagen, die ligt in haar bed, die hangt in de zetel, en Isa hangt daar dan ook maar bij... Enfin, als dat te lang duurt, pfff. Dan zou ik ook liever hebben dat ze ne keer een week plannen dat ze meegaan op kamp, allee, een sportkamp of met de CM of. We stellen dat iedere keer voor hé. Maar dat is geen avance. Die zien dat niet zitten, terwijl ze twee weken later wel gewoon in de zetel liggen te niksen. Maar goed, allee, versta mij goed, 't is nu gelijk dat ik op hen afgeef, maar ik geloof dat wij gewoon een heel verschillend karakter hebben als het daarop aankomt, Igor en ik aan de ene kant, en zij twee aan de andere kant. Ja. Dan moeten we daar maar mee leren leven hé. Allemaal wat water in de wijn doen.

Daarom werd in de vakantie ook een specifieke regeling getroffen, legt Iris uit.

En zo die vakantie samen. Is dat dan ook meer dat jullie eigenlijk een ander soort vakantie willen dan jullie ouders? Of is dat toch meer, gewoon samen zijn?

Mm. We hebben daar eigenlijk een regeling voor. Zo, papa en mama die willen meer zo dingen doen gelijk een museum of vijftien kilometer gaan wandelen. En wij willen graag een keer zwemmen, niet teveel wandelen, geen museum, of een keer een grot of zo gaan bezoeken, allee, ik bedoel, iets spectaculairs, zo dat je zegt van wauw, dat is wel speciaal. Zo, dat doen we dus wel graag. En dat we gewoon een keer een gezelschapsspelletje kunnen spelen met ons twee of met ons vier. Dus ja. Dan hebben we een regeling uitgedacht van, één dag iets voor papa en mama, en één dag iets voor ons, en dan weer één dag iets voor papa en mama, en weer één dag voor ons. Ja, dat is misschien een beetje, allee, ver gezocht of zo, maar eigenlijk werkt dat wel. (...) En dan is het zo dat papa en ik dan – al voor de reis hé – zitten uitdenken wat we kunnen doen, en dan proberen we dat al een beetje te plannen. En dan spreken we af dat we daar niet over zagen. En ja, zo is iedereen content hé (lacht).

En is dat zo niet de helft van de dagen van ‘bwèèk’, of valt dat wel mee?

Nee nee, dat valt wel mee, dat is niet dat ze dan dingen gaan kiezen dat wij echt haten hé. Dat is wel oké eigenlijk.

Ilse is ook tevreden met die regeling:

En dat werkt dus hé. Omdat ze zien, het is elk een beetje delen, een beetje water in de wijn doen, het moet voor iedereen leuk zijn. (...) En Iris, dat is dan wel een moment dat ze kan plannen hé: dan zoekt ze samen met Igor wat er in de streek te doen is (...) en dan kijken ze wat zij zouden willen doen, en wat wij zouden willen doen. En zo gaat dat eigenlijk heel goed. Ik hoop, nu is Iris dertien, ik hoop dat die formule nog een aantal jaar gaat kunnen werken.

Zoals Iris aangeeft, is de regeling een goed idee omdat de reis een bijna voortdurende samentijd impliceert:

Op die vakantie hebben we dat gedaan omdat we dan toch eigenlijk heel de tijd samen zijn, ja, ge zit al van als ge vertrekt met de auto zit je al samen, tot dat je terugkomt eigenlijk. Dus dan is dat wel belangrijk, dat iedereen een keer zijn zin mag doen. Maar hier thuis, dat is niet zo nodig... Ik kan niet zo goed uitleggen, maar dat is toch anders.

Je hebt hier meer plaats om je eigen ding te doen, iedereen is meer met zijn eigen dingen bezig misschien.

Ja, dat is het hé. Papa kan een dag gaan mountainbiken (lacht), mama is naar de stad of zo, of wij kunnen in Isa's kamer gaan zitten of in ons... We hebben in de hof zo'n soort kamp gebouwd, ons clubhuis zogezegd, ja, daar zitten we dan ook. Ja. Op reis kan je dat niet zo hé.

4.2. Bijeenpuzzelen: hoe de vakantie overbruggen?

De lange zomervakantie heeft een heel eigen temporele esthetiek, maar vraagt, van de ouders dan vooral, toch ook heel wat inspanningen. De temporele taak waar ouders voor staan, vraagt meestal om heel veel planning, om de lange vakantie te kunnen overbruggen.

Het ligt voor de hand dat de invloed van het werk van de ouders – bijvoorbeeld: is er iemand voltijds thuis, al dan niet omdat een ouder in het onderwijs staat – en van de gezinssituatie (b.v. eenoudergezinnen) hier zeer uitgesproken is; maar ook de aanwezigheid van hulpnetwerken (kunnen de grootouders de kinderen opvangen?) en van voorkeuren over vrije tijd (is ‘op kamp gaan’ een optie?) maken het bijeenpuzzelen van de vakantietijd al dan niet makkelijker. Het moeilijke gepuzzel staat in sommige gezinnen soms in schril contrast met de waardering voor een onbezorgde, van alle andere aanspraken ontdane samentijd.

4.2.1. Een ander soort opvangnood

Voor wie in het onderwijs staat, stellen de vakanties niet meteen problemen. In het schooljaar doen Nico, Nadine en hun zoon Niels veel verplaatsingen naar het werk/de school samen, en bovendien heeft Niels geen enkele vaste vrijetijdsactiviteit. Dat maakt de organisatie in het schooljaar “niet complex, en in de vakantie is dat ook zo. Er hoeft ook niet altijd iets georganiseerd te worden. Dan gaan we ook wel eens wel iets gaan bezoeken met z’n allen, of we blijven gewoon thuis. Maar niet dat de ene op kamp moet en de ander euh, weet ik veel, dat is bij ons dus niet het geval.” (Nico).

Maar voor de meeste gezinnen stelt zich de vraag hoe de lange zomervakantie van de kinderen moet overbrugd worden. Allereerst in praktisch opzicht, maar ook altijd in de hoop dat de gevonden oplossingen ook de gewenste kwaliteit zullen hebben.

In de vakantie, dat is een ander soort opvangnood die zich dan stelt. Dat is dus een pak rustiger omdat die hectiek van het schoolleven en van die hobby’s er niet meer is, dat is echt een groot verschil, dat is toch dag aan dag zorgen dat het allemaal juist loopt... Maar in de vakantie is dat meer: hoe gaan we die en die periode overbruggen? Want zoveel vakantie heb ik dan ook niet hé, met dat ik halftijds werk.

En hoe lossen jullie dat dan op?

Dat is met een combinatie van op reis gaan samen, dat was drie weken dit jaar, en op kamp gaan, en naar oma en opa gaan. Waarbij dat dat op kamp gaan alleen maar echt nut heeft als dat voor hen beiden samenvalt, of toch ongeveer. Anders ben je daar, als ouder hé, ben je daar niet veel mee geholpen. (...) Chirokamp, ze zitten alletwee in de chiro, dus dat is samen, dat is ideaal hé. En dan ging Pepijn op kamp met watersporten (...) en dat overlapte eigenlijk heel mooi met een mulitsportkamp van Paulien. Dus dat was, oef, dat is geregeld, en ze hadden alletwee vriendjes of vriendinnen om daarmee naartoe te gaan, dus dan waren wij gerust. Dat is wel zo, toch maar zoeken dat dat past en hopen dat alles in zijn juiste plooi valt. (PATRICK)

Zo zijn al zeker vijf weken overbrugd; dan is Patrick – zoals in de rest van het jaar – twee dagen in de week thuis, en de overige tijd gaan de kinderen naar de grootouders of (vooral Paulien) eens naar vrienden.

Veel koppels verdelen hun vakantiedagen wat onder elkaar om zo de lange zomervakantie deels te overbruggen. Dat is enerzijds noodgedwongen; aan de andere kant creëert het ook intense tijd van een ouder met de kinderen.

Wel, eigenlijk gaat een groot deel van onze vakantie daaraan op, door dat een beetje onderling te verdelen, mijn vriend en ik. Daarom is het dan vaak dat er een van ons thuis is en dan Eve en Erin

ook. Maar ja, zoveel overschot hebben wij niet omdat we niet voltijds werken. Plus dan gaan we ook twee weken op reis. (Esther)

Aan de ene kant, dus ik neem wat verlof en Esther neemt wat verlof, elk voor een groot stuk apart, maar dan zien we de kinderen natuurlijk wel intensief, Erin in elk geval, en Eve inderdaad als ze niet op kamp is. Dan proberen we er ook veel mee bezig te zijn, eens mee gaan zwemmen of zo, ergens een keer naartoe gaan, zelfs bijvoorbeeld naar het Afrikamuseum in Tervuren, dat hebben we bijvoorbeeld deze zomer gedaan, Eve en ik, Esther was toen gaan werken en Erin was bij mijn moeder die dag. Ja, zo'n dingen. (...) Dat zijn dan van die vader-dochtermomentjes, of moeder-dochtermomentjes al naar gelang, dat is ook weer iets speciaal. (Eric)

4.2.2. Een weerbarstige puzzel

Zeker éénoudergezinnen hebben het moeilijk om vakantieperiodes te overbruggen. "Ik sta er alleen voor. Er zijn veel ouders, die verdelen de vakantiedagen een beetje onder mekaar, en dan wel een stukje samen, maar die kunnen zo al een ferm stuk van de vakantie overbruggen. Maar als je alleen bent, er is niets te verdelen hé" (Kathy).

Valérie:

ik werk natuurlijk nog door, ik neem dan drie weken verlof. Maar hij heeft natuurlijk twee maanden. Dus, wat doet hij in de vakantie? Hij is drie weken bij mij als ik dus zelf ook verlof heb, en twee weken bij zijn papa. De rest, dat is wat puzzelen. Hij gaat mee op kamp met de scouts, maar dat durft voor de helft al eens samenvallen met mijn eigen verlof. (...) En dan nog een week kamp, en de rest...: dat is nog een week of drie vier hé! En dat ligt nooit zo vast. Dat is iedere keer weer een beetje zien.

Die weken gaat Valentin vaak naar de grootouders.

Dus dat is dan een beetje gelijk de schooldagen: dan eten wij dan wel samen, maar dan vertrek ik naar het werk en doe hem dus naar zijn grootouders, en dan na het werk haal ik hem weer op. Of we blijven daar nog even plakken. Maar dat is dus ook wel vaak dat we dat zo oplossen. Of door eens te gaan spelen naar een vriend of zo, dat is ook wel. Maar dat is meer eenmalig, allee, af en toe een dag, dat is niet echt iets waar je zo op kunt rekenen.

Dat de week op kamp met de scouts die deels samenvalt met haar eigen verlof, is niet toevallig.

Dat is een beetje dubbel. Ik ben niet zo graag hele dagen alleen thuis, zonder hem. Maar toch, dat weekske, allee, een dag of vijf zeker, dat ik verlof heb en hij is op kamp... Ge moet dat verstaan, Valentin is een hele makkelijke hé, ik heb daar allemaal niet veel last mee, die is heel... Maar ja, ge moet daar wel altijd voor zorgen, de dingen klaarzetten, zorgen dat alles in zijn boekentas zit, of zijn badmintondingen, of... En dan aan uzelf denken, zelf op tijd op het werk zijn, enfin, ik moet dat niet uitleggen. Maar dan is het toch echt supertof om dat eens niet te moeten doen. Alleen aan uw eigen te moeten denken.

Tegelijk is de tijd met Valentin voor haar de ideale tijd:

Is dat zo de ideale tijd, samen vakantie hebben?

Voor mij wel, ja. Ha ja, daar moet ik niet over denken, dat is voor mij echt genieten van samen zijn met hem en niets moeten. We gaan dan altijd een week of een goeie week samen op vakantie, met de auto, hij leest dan de kaart. En goed hé! Ergens in Frankrijk, en dan nog een weekske thuis, of een keer naar de zee (...) Zo van die dingen, echt samen dingen doen. Of gewoon samen zijn, dat moet niet altijd... [iets spectaculairs zijn].

Valentin houdt van de reis:

Zo omdat ik de kaart lees, en ook gewoon. Zo samen zijn.

Samen zijn.

Ja, gewoon. Dat is leuk. En mama vraagt altijd wat ik graag wil, allee, wat ik graag wil doen of zien of eten of zo. En dan doen we dat meestal (lacht).

Niet alleen voor eenoudergezinnen is de vakantieperiode een lastig te leggen puzzel. Voor sommige ouders is de vakantie duidelijk moeilijker te regelen dan het schooljaar. Yasmine heeft twee namiddagen vrij en onder meer daardoor verloopt het schooljaar “eigenlijk allemaal redelijk goed, euh, goed geolied, zou ik zeggen. Om dat te organiseren voor ons.”

Haar man Yannick beaamt dat:

Het grootste verschil, schooljaar en vakantie: dat is, in de vakantie is het eigenlijk nog minder evident om alles geregeld te krijgen. In het schooljaar, dan heb je vaste uren voor de school, dan vlak daarna is er opvang, en dan is dat eten, daarna. Dat is allemaal geregeld, dat heeft zijn vaste verloop, versta je? Dat is ook niet zo moeilijk, omdat Ymke niet zo vaak weg moet voor hobby's of zo: muziekschool, dat is eigenlijk het enige wat ze doet. (...) Ja, in het schooljaar is dat allemaal min of meer vast, dat is zo een systeem, maar in de vakantie is dat voor een groot stuk weg hé.

Het gezin gaat elk jaar twee weken op reis, maar Yannick heeft niet zoveel vakantiedagen. “En ge wilt toch samen vakantie hebben ook, zoveel mogelijk.” Omdat er geen hulp is van de grootouders en omdat Ymke “alleszins niet staat te springen om op kamp te gaan of zo” (Yannick), stelt er zich in sommige weken toch een opvangprobleem. Daardoor is Ymke “eigenlijk min of meer gedwongen op kamp gemoeten, helemaal in het begin van de vakantie” (Yannick). Ymke koos het kamp – een danskamp – niet voor het dansen, maar omdat er een vriendinnetje al naar dat kamp ging. Maar “het was voor haar alleszins geen topervaring”, erkent Yannick. “Dat was eigenlijk niet zo leuk”, zegt Ymke zelf, die in het algemeen graag thuis is. “Dat was wel leuk, maar niet zo. Ik was ook blij dat ik weer thuis was.”

Dat had je dan niet zelf gekozen? Of viel het een beetje tegen?

Maar jawel, allee, ja en nee. Wel dat kamp. Dan kon ik samen met Sara gaan. Die ging daarnaar toe, en dan ben ik mee geweest. Maar ik heb niet gekozen dat ik op kamp moest. Dat was omdat papa en mama werken en dat kon niet anders.

“Dat was niet zo plezant voor haar en dus niet zo leuk voor ons ook,” zegt Yasmine. “Maar ja, dat ging dan niet anders. We zagen daar eigenlijk geen goeie oplossing voor, en gelukkig was er dan een vriendinnetje, van haar klas. Die ging mee op dat kamp. En er waren nog plaatsen om in te schrijven. Dus heeft Ymke daar dan voor gekozen. Euh, met frisse tegenzin (lacht) maar goed.”

In dezelfde week logeerde de jongere broer Yoran bij een neefje wiens broer ook op kamp was. De logeerpartij “was een groot succes, we gaan dat volgend jaar misschien opnieuw moeten doen,” zegt Yasmine.

Dus, dan was hij weg, en Ymke ook, dat was raar eigenlijk, uw opvangprobleem is dan wel opgelost, maar dat is toch niet zo plezant om uw kinderen een week te moeten missen, dat ze 's nachts ook weg zijn. Ik zou dat liever niet hebben, dat dat nodig is. Dan zijt ge daar eigenlijk ook teveel mee bezig hé, als moeder, als ouders, om dan ten volle te genieten van de voordelen die zo'n situatie wel heeft.

Zoals de bedenkingen van Yasmine en Ymke tonen, moet het bijeenpuzzelen van de tijd niet alleen een volledige puzzel opleveren, zonder ontbrekende stukjes: levert het geheel ook een mooi plaatje op?

4.2.3. Een volledige puzzel, maar ook een mooi plaatje?

De morele waarde van samentijd in de vakantie stelt, naast het proberen bijeenpuzzelen van de eigen vakantie en de kampen van de kinderen, de ouders inderdaad soms voor moeilijke keuzes. Fien, Fons en de kleuter Fran waren in de vakantie een tijdje met hun drietjes thuis, terwijl dochter Femke op kamp was en zoon Ferre bij zijn moeder was.

Dat was eigenlijk wel fijn, een week zo met ons drietjes, gewoon thuis, het was toen gelukkig goed weer, dus veel in de tuin en zo, dat was echt plezant. Zo aan niets moeten denken. Heel fijn. Want dat is ook een afweging: moeten we onze eigen vakantie helemaal proberen met Ferre en Femke ook samen te zijn? We doen dat dus al als we op reis zijn, heel bewust. Maar hoe doen we dat verder hé? Nemen Fons en ik apart verlof, zodat er vaker iemand thuis is? Of plannen we dat samen? En met wie dan: richten we ons op Fran, zoals we dat dit jaar hebben gedaan? Of ook op Ferre en op Femke? Allee, dat is eigenlijk niet zo vanzelfsprekend. Ook wel, dat hangt ook gewoon van het toeval af hé, van wanneer dat die kampen vallen en voor Ferre is dat ook elk jaar anders georganiseerd wanneer hij bij ons is en wanneer bij zijn moeder. En voor Femke ook, nu bijvoorbeeld met die vakantiejob van haar, dat is ook weer iets nieuw. (Fien)

Ferre ‘moest’ in de vakantie eigenlijk op sportkamp, en dat is voor de ouders geen fijn gevoel, en een blijvende vraag of dat echt wel de beste keuze was. Maar hier laat de tijd als schaars en niet zomaar vrij te bestemmen goed zich ten volle voelen:

Chiro [voor Femke] en KSJ [voor Ferre], die hebben zo hun vaste periodes om op kamp te gaan, dat weten we van tevoren. En dat vrijwaren we eigenlijk voor hen. En dan, in overleg met de moeder van Ferre kunnen we dan ook ons eigen verlof vastleggen en onze reis. Dus die dingen liggen ver van tevoren vast, en dan is het nog een beetje zien wat daarbij kan komen: die sportkampen zijn vaak ook al snel volzet, maar dat gaat niet altijd om dat al goed vooraf in te plannen. (Fien)

Zo moest Ferre naar een sportkamp waar hij niemand kende. Hij zegt omonwonden dat hij het daar niet zo leuk vond. “Dat waren wel leuke spelletjes allemaal maar ik kende daar niemand.” Hij was “eigenlijk liever niet” op het kamp gegaan, maar weet dat dit met de opvangproblematiek van Fien en Fons te maken had. “Dat was omdat mama en vake, die hebben niet zoveel vakantie, die moeten altijd naar hun werk. En dan was dat een beetje moeilijk. Zo, die doen mij niet graag naar de opvang en zo. Ik was eigenlijk liever bij moeke gegaan dan.”

Fien zou dat liever anders gezien hebben, maar het inpassen in de hele organisatie van de vakantieperiode lukte niet goed.

In het vervolg moeten we daar meer op letten. Dat was toch wel een gemis voor hem nu. Niet dat die... Die heeft zich daar denk ik wel geamuseerd, maar dat was toch... Dat had beter kunnen zijn als die daar samen met iemand anders was geweest. Want blijkbaar, de meeste kinderen daar kenden wel al iemand, en Ferre was daar toch een beetje alleen. In het begin. Die leren daar altijd wel iemand kennen hé, dat gaat wel. (...) Misschien hadden we daar wat meer moeten bij stilstaan. Maar ook, als dat ook nog eens moet gezocht worden, dan moet je een datum vinden die voor allebei past, en zeker in Ferrer's geval is dat niet zo makkelijk. Daar zit eigenlijk weinig speling op. Of we zouden al eerst dat kamp moeten vastleggen, en dan pas onze reis, maar dat gaat eigenlijk niet. Dat moet echt op tijd.

Fons geeft aan dat het sportkamp wat op hun maag is blijven liggen.

Fien en ik hebben het daar veel over gehad en eigenlijk zijn we daar een beetje nog altijd... twijfelachtig over: dat sportkamp, was dat nu nodig, of moesten we die week verlof met Fran alleen daaraan opofferen? Want dat sportkamp was niet volledig naar zijn goesting, hij had niemand om daar mee naartoe te gaan en dat was toch niet ideaal. Ik vind aan de ene kant, dat leert u ook iets hé, ge zijt gedwongen om sociaal te zijn, om contacten te leggen, het is eigenlijk niet slecht dat dat een keer gebeurt. Maar aan de andere kant, als al die andere kinderen daar met zijn tweeën of drieën aankomen, en Ferre dan niet, ja, dat is natuurlijk een beetje... Dus ja, misschien dat we dat volgende keer toch weer anders trachten te doen. Ferre heeft daar niet teveel over gezegd, maar gevoelt wel dat hij dat liever anders had gehad.

Ook kleuter Fran stelt in die zin problemen: “die is natuurlijk kleiner, ge stuurt die niet op kamp hé”, lacht Fien. Maar in de vakantie komt het erop neer dat zij, behalve de reis en de week met hun drietjes thuis, meestal naar de opvang gaat waar ze ook in het schooljaar heen gaat.

Ja, dat is bijna elke dag. Dat is ook weer afwegen hoor. (...) Dat is geen probleem, die opvang, die zijn daar goed omringd en zo. Dus, oké. Maar ja, dat zijn toch lange dagen, die is nog maar drie hé. Maar ja, wij kunnen niet echt terugvallen op grootouders of zo, dus, dat gaat allemaal niet zo makkelijk. (Fien)

Ook Kathy zit met de afweging in hoeverre ze de samentijd met haar zoon Kobe kan beschermen. Daarbij kiest ze resoluut om zoveel mogelijk van die tijd te “forceren”, maar botst ze tegelijk op de grenzen van wat voor haar als alleenstaande ouder mogelijk is.

Ik probeer dat dus altijd te forceren, dat is soms een beetje kunst- en vliegwerk, maar dat ik een hele maand vakantie kan hebben met hem in de zomer. Dan gaan wij twee weken op reis en dan hebben wij nog tijd samen hier. Dan offer ik mijn eigen vakantiedagen aan hem op, zogezegd, allee, aan hem-en-mij. Voor mezelf is er dan minder tijd, maar dat is dan maar zo, dat heb ik daar ook graag voor over. De tijd die ik er dan ben, die wil ik er ook echt zijn, niet half en half.

Kobe zelf is graag thuis: “dat is gewoon zo. Dat is van mij en van mama”. Die gewaardeerde en gedeelde tijd is er wel alleen “met dien verstande dat ik dus de rest van de vakantie en ook het grootste deel van de andere schoolvakanties werk”, zegt Kathy.

En dat is echt enorm moeilijk. Ik sta daar alleen voor, toch als ouder. Ik heb dan wel enorm veel aan mijn ouders. Maar ik vind het lastig om die ook te gaan belasten in de vakanties. Maar Kobe gaat daar dan dus ook naartoe.

Bovendien gaat Kobe nog een week op kamp, en een week naar de opvang. Het kamp “is een kamp dat wel ingesteld is op kinderen die misschien niet zo functioneren in een te strikt systeem”, maar de opvang is een stuk lastiger.

Die doen zo meer geleide activiteiten, dat is waarschijnlijk wel leuk, maar voor Kobe is dat toch weer een beetje te strikt allemaal. Die moet dat dan nog kwijt als die thuis komt, dat voel je wel. Dus dat is een beetje, ja, met gemengde gevoelens hé.

Maar de opvang is nu eenmaal nodig, “dat vult dan de gaten een beetje op. Maar dat is lastig, vind ik”.

Voor wie een dergelijke opvangnood zich helemaal niet stelt, zoals voor Sofie, die in het onderwijs staat, kan de opvang een heel andere rol spelen: die van een extra mogelijkheid om afwisseling en ademruimte in de vakantie te creëren:

Wat ik ook doe, in de grote vakantie ben ik met hen hier twee maand alleen, mijn man is drie weken thuis. En die weken dat ik alleen met hen thuis ben, gaan ze één dag in de week naar de opvang van de school. Dan is dat zowel voor mij als voor hen een keer iets anders, en dan kunnen we er terug tegen (lacht).

4.2.4. De vrienden blijven zien

De tijd met de familie krijgt sowieso wel kansen in de vakantie. Maar voor kinderen stelt zich ook een kwestie die vaak planning of afstemming van de tijd vraagt: zien zij hun vrienden nog wel in de vakantie? De school is gedaan en de vaste hobby's vallen weg, zodat het best kan dat je veel vrienden twee maanden niet meer ziet. Dat stelt kinderen dus voor een temporele taak: “Dan moet je ervoor zorgen dat je de mensen van school en de vriendinnen van de volley en zo nog blijft zien hé. Dat je eens afspreekt.” (Paulien) Dat is ook voor Femke belangrijk geworden:

Ik merk dat ik dat eigenlijk beter... opvang dan vroeger. Vroeger liep ik daar een beetje in verloren, dan was de school gedaan en dus, toen deed ik bijvoorbeeld nog volleybal en dat was dan ook gedaan. En de chiro ook, natuurlijk dan wel nog op kamp. En als je daar niet echt mee bezig bent, dan stop je eigenlijk ook met uw vriendinnen en zo te zien. Want die zijn op vakantie of ge ziet mekaar niet meer automatisch, want dat is anders op school of op de volley, maar ja, dat is dan gedaan. Maar nu heb ik meer geleerd om dat een beetje te voorzien en toch nog vaak af te spreken in de vakantie. Maar dat is eigenlijk ook makkelijker, zo iedereen zit nu op facebook, dat is dan in de vakantie veel makkelijker om af te spreken of om te weten wat iedereen doet. Dan weet je meer van elkaar. En dan spreek je eens af van, ah ja, dan ben ik terug van op reis, en gij zijt dan nog niet aan het werken, wel ja, dan past dat.

De kampen met de jeugdbeweging en andere georganiseerde activiteiten laten toe dat kinderen sommige vrienden blijven zien.

Er zijn er die ook in de scouts zitten die ook in mijn klas zitten, dus die zie ik dan ook op kamp. Anders zou ik die eigenlijk niet zien. En van de badminton zijn we eens naar een soort pretpark geweest. Dat was leuk, want dan zagen we elkaar terug, want de meeste van mijn vrienden daar wonen niet zo dichtbij. Toch niet echt. Dus anders zie ik die niet. (...) En ik ben ook een paar keer naar het speelplein geweest en daar waren er ook kinderen van mijn klas. (Valentin)

Veel kinderen geven wel aan dat ze het niet zo erg vinden dat ze bijvoorbeeld een aantal klasgenoten gedurende een langere periode niet zien. “Die vraagt daar niet naar”, zegt Esther over Eve, die wel de vriendinnen van de toneelschool terugziet op kamp en daar ook heel blij mee is. “Maar ze heeft dat precies niet zo met die van haar klas”. Vakantie is de tijd om vrienden thuis uit te nodigen, en dat kan selectief gebeuren, met de belangrijkste vrienden; de gewone klasgenoten worden niet echt gemist. Als Ferre naar vrienden gaat in de vakantie is dat eerder op aangeven van zijn ouders, waarbij dat ook als een vorm van opvang wordt gebruikt. “Die is daar achteraf ook iedere keer heel blij mee”, zegt moeder Fien, “maar hij komt daar zelf zo nog niet op [om te plannen]. De vakantie, dat is toch te ver van dat dagelijkse contact op school.”

4.3. “Gelijk een familie”: vakantie als pure gezinstijd?

De vakantie, en zeker de reis met het gezin, worden – door ouders, maar ook wel door kinderen – vaak omschreven als de ideale gezinstijd: de andere omgeving doet de dagelijkse beslommeringen – de aanspraken van andere tijdsordes – wegvallen, en samen onderweg zijn in die andere omgeving richt de familie als vanzelf op meer onderlinge interactie.

Terwijl Marjans kinderen thuis meestal in de buurt van de ouders blijven spelen, is er in het weekendhuisje van het gezin meer vrijheid:

In de Ardennen is er een heel ander patroon. In de Ardennen zijn ze veel meer weg buiten in de tuin en buiten in het dorp. De afspraak is wel dat ze komen zeggen waar ze naartoe gaan. Dan is er niet de nood om in de buurt te zijn. Dat is echt wel heel anders.

Toch is het net die meer autonome tijd die de gezinstijd meer tot interactietijd maakt: de kinderen zijn met hun eigen spel bezig, zonder altijd naar het tv- of computerscherm te trekken: “er is weinig invloed van buitenaf. En dat is zo de familietijd.”

Ook voor Paulien is samen op reis gaan “eigenlijk leuker dan samen thuis zijn”. Omdat de familie dan meer “gelijk een familie is” en ze ook beter overeenkomt met haar broer.

Wij zijn niet zoveel samen thuis, euh, toch niet met ons vier. Mama is vaak laat weg voor haar werk, of soms naar Amerika of Frankrijk. En als we op reis zijn, zijn we wel samen. Dat is veel leuker.

Ja. Hoewel dat je broer erbij is.

Maar op reis, dat is een beetje anders. Dan komen wij meer overeen.

Hoe zou dat komen?

Ik weet het niet (lacht). Dit jaar zijn we naar Amerika geweest. Mama moest daar zijn voor haar werk en wij zijn mee geweest en dan na een paar dagen was zij weer bij ons. In het begin hebben Pepijn en ik wel veel ruzie gehad, maar daarna was dat over. Dan hadden we ook meer te doen. We zijn naar de Grand Canyon geweest, kijk [toont een grote foto die ingelijst aan de muur hangt], en in de woestijn.

Is dat zo de ideale tijd, zo samen zijn?

Mmm. Ideaal... niet (lacht). Dat was wel leuk, en zo dat we samen waren, anders zijn wij niet zo veel gelijk 'een familie' (lacht). Maar ja. Ik ben dan soms een beetje ambetant omdat ik groter word en dan... mijn humeur wisselt dan soms een beetje (lacht).

Broer Pepijn heeft ook genoten van de tijd samen: zijn mama “is meestal aan het werk of zo. Op reis, dan was die dan was die eerst ook weg voor haar werk, maar dat was een paar dagen maar. En daarna was ze heel de tijd bij ons. Dat vond ik leuk.”

“Het moeten is er af, de routine is er niet, Petra is er de hele tijd wel – want 's avonds is die vaak maar laat thuis – en dan gaat dat bijvoorbeeld ook veel beter tussen Paulien en Pepijn”, zegt ook vader Patrick.

Dus gewoon de vakantie samen. Dat was echt zalig, ook voor de kinderen hé. Buiten nu en dan Paulien, ja, die haar humeur was een beetje, hoe zeggen ze dat “wisselvallig met opklaringen”. En af en toe een bui (lacht). Enfin, de puberteit hé. Dat was soms wat lastig, maar al bij al... Maar dat is altijd al geweest, de vakanties zijn altijd hele fijne momenten geweest in ons gezin, je bent veel meer op elkaar gericht hé, in het schooljaar, het mag dan nog weekend zijn, maar er is altijd dat gedacht van, ja, morgen weer werk en weer school, en tegen dan moet dat en dat gedaan zijn... Ja. In de vakantie heb je dat allemaal niet.

Yasmine, die kwaliteitstijd vooral ziet in kleine momentjes, het samen zijn of zien dat je kinderen zich met andere kinderen amuseren, benadrukt de sociale kwaliteit van kwaliteitstijd (“dat is niet iets dat je in je eentje doet”) en vindt juist daarom op vakantie gaan met het gezin toch de ultieme vorm van kwaliteitstijd. Het gezin gaat elke vakantie naar dezelfde camping, en “dat is het topmoment van het jaar, waar iedereen naar uitkijkt” (Yannick).

In de vakantie, doe je dan andere dingen, die je in het schooljaar niet doet, of niet zo dikwijls?

Kamperen! Op vakantie gaan, en dan kamperen we. Dat is op een grote camping, in het bos bij de zee. Daar zijn veel kinderen, allee, veel gezinnen dus. Ook uit Frankrijk, want het is in Frankrijk, die camping dus. En uit Nederland en zo en andere landen. Dat is wel leuk, ik ken sommige kinderen die ik dan terugzie, ik ken ze dan al van vorig jaar, of soms dat ik die elke zomer terugzie. Dat is leuk. (Ymke)

Ymke mist haar vriendinnen van op school dan niet: “Nee. Want dan heb ik daar andere vriendinnetjes daar. Dat is daar zo precies een andere wereld. Raar gezegd (lacht).”

Bovendien heeft ze daar meer vrijheid dan thuis; ze trekt er met haar jongere broer op uit maar ze duiken dan ook voortdurend weer bij hun ouders op. “Dat is daar een andere omgeving hé. Die zijn daar ook met andere dingen bezig, Ymke is daar ook veel socialer precies dan hier, daar zijn ook veel kinderen hé.” (Yasmine).

Maar die tijd, die ook alle dagelijkse beslommeringen achterlaat en daarom weer voor interactie in het gezin zorgt, is wel inherent gelimiteerd.

Daarom, gelijk als we op vakantie zijn, dat is toch... Ge zijt samen, heel de tijd, dat is toch... Plus, uw dagelijkse beslommeringen dat ge in huis hebt, ook al is het zondag hé, ge zijt toch weer bezig of met allemaal dingen in uw hoofd,... Op vakantie heb je dat niet. Da's eigenlijk alleen maar plezier maken hé. Dat zijn allemaal van die momenten na mekaar. Allee, dat is misschien... Maar dat is op allerlei manieren genieten, met u twee, met de kinderen, gewoon zelf al genieten van de zon, van de sfeer daar, samen een keer een uitstap doen, een verhaaltje voorlezen in de tent 's avonds. Maar ja, dat is nu eenmaal zo dat dat rap weer voorbij is, ge kunt uw hele leven geen vakantie hebben hé.

Nee, voilà. En dat is niet zo gemakkelijk voort te zetten hier.

Dat is toch weer anders, ge moet dan weer gaan werken, dat weer is hier niet hetzelfde (...). En voor de kinderen ook hé, die hebben dan toch weer niet meer dezelfde vriendjes gelijk op de camping, dat is ook weer anders en voor ons ook. (YANNICK)

Nico en Nadine, die niet op reis gaan in de vakantie maar wel de grote vakantie grotendeels thuis met de kinderen kunnen doorbrengen omdat ze in het onderwijs staan, zijn ook wel “geneigd om aan de

vakantie te denken” (Nico) als het over de ideale gezinstijd gaat, maar dat heeft toch vooral met het op elkaar gericht zijn, niet met de vakantie op zich.

In de vakantie heb je meer tijd om op elkaar gericht te zijn, er is zo niets dat er dan tussen komt. Daarom dat je dan sowieso veel toffe momenten hebt. Maar niet puur omdat het vakantie is, in het schooljaar heb je die momenten ook. Maar ik kan niets specifiek aanduiden van: als we dat doen, dan is dat quality time... Je kan dat niet op die manier voorspellen. En dat is goed hé, je moet niet op reis gaan om quality time te hebben. Als wij hier dan in de tuin zitten, we lezen een boekje in de zon of onder de parasol en de kinderen staan te springen op de trampoline, voor mij kan dat net zo goed de ideale tijd zijn. Ge kunt dat niet vastleggen. Alleen, in de vakantie is daar inderdaad meer tijd voor. (Nico)

Kathy, die als ouder alleen een heel druk schooljaar heeft, voelt in de vakantie niet de behoefte aan tijd voor zichzelf, als dat dan toch zonder zoon Kobe is.

Een beetje tijd voor mezelf, ja, maar ja, dan is dat bijna zo, weg van Kobe, weg van huis, en dat vind ik eigenlijk niet... Ik heb daar niet zo'n voldoening van. 't Is daarmee, de vakantie, dat dat zo'n verademing is. Dan is dat echt wel, allee, dat is een cliché, maar gewoon hij en ik die dan tijd hebben voor mekaar, op reis, of gewoon een keer thuis, dat is quality time en 't is jammer dat ik dat moet zeggen, maar we missen dat een beetje in het schooljaar. Maar enfin, dan is de vakantie natuurlijk dubbel geestig.

Kobe deelt dat wel met haar: hij geniet erg van de tijd met zijn moeder, op woensdagnamiddag en in de vakantie. De leukste momenten in de vakantie waren toen hij op reis vriendschap sloot met een Franse jongen die ook met zijn moeder in het hotel logeerde (“Hij kan geen Nederlands, maar toch, hij was mijn vriend”), én “de eerste dag dat mijn mama vakantie had.”

Dat was midden in de week, eerst had ze nog een dag of twee dagen moeten werken. En dan plots was ze thuis, ik dacht dat pépé en mémé gingen komen [als opvang in de vakantie], maar dat was niet zo, want mama bleef thuis. En dan zijn we, dat was heel mooi weer, we zijn een ijsje gaan eten op de dijk in Oostende en we hebben een vlieger gekocht. Zo om het begin van de vakantie te vieren.

De zestienjarige Femke ging met het (nieuw samengestelde) gezin twee weken op reis, met haar moeder, stiefvader, stiefbroer en haar halfzusje. Omdat de gezinsleden niet altijd zo vanzelfsprekend met elkaar overweg kunnen, zag ze nogal op tegen de reis. Maar dat viel uiteindelijk nog mee:

Ik heb het wat kunnen regelen dat ik daar zo nu en dan wat tijd had om met mijn mama alleen te zijn, eigenlijk zo van: dat is hier niet voor kinderen, doen jullie ondertussen maar iets anders (lacht). Dus dan bleven Fons en Ferre en meestal Fran achter, allee, die konden daar zwemmen en zo, dat was geen probleem.

Ja. En dan kon jij zo eens met je mama op stap.

Ja. Zo naar een stadje gaan winkelen, of zo een hele dag naar zo een supergrote sauna die daar in de buurt was.

Ja. Zo een dagje tussen moeder en dochter.

Ja (lacht). Ik vond dat toen heel leuk, en sindsdien hebben we dat al twee keer opnieuw gedaan, mama en ik, naar de sauna, in... allee, dus hier weer in België hé. En ik zou dat nooit van mijn leven doen met Fons erbij, euh, allee, ik denk dat je dat wel verstaat. Dus dat is zoiets, zo ‘exclusief’ tussen mama en mij. Ik zou dat zelfs met mijn vriendinnen niet doen denk ik.

Die speciale tijd tussen moeder en dochter “gaat anders niet meer zo makkelijk” en moet bijna gepland worden, terwijl dat anders was toen Femke nog alleen met haar mama woonde.

Ik weet niet of die toen meer tijd had, misschien niet echt, maar die had vanzelf veel tijd voor mij, dat was maar ik en haar. En dat is nu natuurlijk helemaal anders, de laatste vier jaar of zo. En ik vind dat misschien niet meer zo nodig ook, maar af en toe verlang ik daar dan wel naar. En dan is dat zo, die tijd is gewoon voor ons twee gereserveerd.

5 WAARDEVOLLE TIJD

5.1. Kwaliteiten van gezinstijd

5.1.1. Kwaliteitstijd als de afwezigheid van aanspraken op de tijd?

Terwijl ouders graag ‘meer tijd’ zouden hebben om met hun kinderen door te brengen, is er ook de idee dat vooral de manier waarop tijd samen wordt doorgebracht, van belang is. Die ‘quality time’ is waardevolle samentijd die de schaarste van de dagelijkse (gezins)tijd samen moet compenseren. Het is speciaal vrijgemaakte tijd met de hele familie, die op specifiek op de intrafamiliale interactie is gericht en vaak vooral bij de interesses van de kinderen aansluit (eerder dan die van de ouders). Een uitstapje met de hele familie naar de zoo, bijvoorbeeld.

Ouders die het door hun werk of de organisatie van de vrijetijdsactiviteiten van hun kinderen erg druk hebben, vinden de moraliteit van de niet af te wegen, op interactie gerichte ‘tijd voor elkaar’ soms alsnog terug in stukjes *quality time*. Gevraagd naar hun spontane invulling van gezinstijd verwijzen ze naar de vrijdagavond, het weekend of de vakanties.

Dat zijn momenten waarop er volop plaats is voor onderlinge interactie en die daarom constituerend zijn voor de familie. Ze staan los van de meer wereldse, economische tijd(sdruk) van de werkweek. Soms is kwaliteitstijd daar juist een markerende afsluiter van, zoals in het gezin van TINE, waar ouders en kinderen elke vrijdagavond aperitieven. Het gaat er dus om dat de aanspraken van die (werk)tijd moeten wegvallen:

Want ik moet toegeven dat ik er doorgaans niet zo heel veel ben in het gezin, dat is dan door mijn werk. In de weekends wel hé, daar ben ik dan wel zoveel mogelijk vrij. Die tijd nemen samen, zo echt quality time. (FONS)

Daarom zijn er ook ouders die, op de vraag wat ‘gezinstijd thuis’ kan inhouden, spreken over de vakanties als de ideale tijd. Zo beantwoordt Anton de vraag als volgt:

Ik moet eerlijk zeggen, ik leef enorm naar de vakanties toe. De verschillende vakanties. Zoals ik al zei, wij doen huisruil. Wij zijn bijna alle vakanties weg. En dan zijn we tien dagen ergens anders. Want als ge thuisblijft dan hebt ge toch altijd, ‘zouden we dat niet doen of dat niet doen?’ Buiten als ge op vakantie zijt: ge zit in een ander huis. En wandelingen doen met [Arend].¹³

Voor Anton en zijn gezin staan de vakanties in groot contrast met het drukke dagelijkse leven waarop er ‘s ochtends en ‘s avonds weinig tijd met de kinderen is. Ook bij Marjan is de ideale familietijd nu en dan wel realiteit, maar is het contrast met de gewone tijd zo uitgesproken dat de bijmaak wat bitter is.

Tijd met de familie thuis, wat is dan het eerste waaraan je denkt?

Wij gaan regelmatig naar de Ardennen, daar is geen tv, daar is er weinig invloed van buitenaf. En dat is zo de familietijd. Dat is ook hetgeen dat ik had voordat ik terug ging gaan werken.

Je doet je eigen ding, iedereen is met van alles bezig. Er is communicatie, je babbelt.

Nu is er dat scherm dat aantrekt, dat computerscherm dat aantrekt. En de Nintendo – gelukkig staat er een saai spel op, dus het trekt niet zoveel aan. In de Ardennen heb je dat allemaal niet. De kinderen worden wakker en die zijn vertrokken met spelen onder mekaar. Die gaan naar buiten, die zijn met rustige dingen bezig. Dat is voor mij familietijd.

¹³ Dat deed hij vroeger vaak, voor het jongste, autistische kind werd geboren en toen dus ook vanuit die situatie geen hypotheek werd gelegd op de ‘pure’ gezinstijd.

Net als in andere gezinnen kent het weekend een ander tijdsregime, waarin familie-interacties centraal staan en de tijdsdruk van de weekdays wegvalt. Omdat het gezin een weekendhuisje heeft, is het verschil met de week zeer sterk gemarkeerd, door de andere omgeving en de afwezigheid van negatief gewaardeerde tijdsbestedingen van de kinderen (tv, pc). Hoewel de vraag wordt gesteld wat 'familietijd thuis' bij Marjan oproept, is het, net als bij Anton, meteen een andere omgeving waaraan ze aan denkt, en een situatie die zij vergelijkt met de voorbije situatie van voor ze terug ging werken. Ze denkt met weemoed terug aan het afhalen van de kinderen aan de schoolpoort en het rustig beginnen aan een lange naschoolse namiddag thuis.

Maar dat soort quality time die er 'als vanzelfsprekend' is, is voor de gezinnen met 'drukke ouders' onbereikbaar, zodat de kwaliteitstijd wordt gezocht in de vakantie en in andere speciale tijd met de hele familie. Maar ook die tijd blijft soms eerder een ideaal dan een reële situatie, zoals voor Antons vrouw Alexandra.

Gezinstijd, tijd in de familie thuis, waar denk je het eerste aan?

Voor mij, 't eerste waar ik aan denk, dat is de zondag. Ik beeld mij een zondag in als een dag waarop we niks moeten doen, waarop we gewoon kunnen samen zijn. Voor mij is dat zeker niet samen ergens naartoe gaan, maar gewoon samen thuis zijn: een hele dag in je pyjama lopen en niks moet. Dat is voor mij een ideale besteding van de zondag.

Maar meteen blijkt dat dit eigenlijk vooral een utopisch ideaal blijft:

En is dat iets dat zomaar gebeurt, of is dat meer iets gepland?

Dat gebeurt eigenlijk niet. Want Anton, mijn echtgenoot, die gaat zingen hier in het koor. (...) Dat is de zondagmorgen om negen uur. Dat maakt dat ook de zondag de wekker afloopt. En na het zingen gaat hij meestal zwemmen met de kinderen en dan is hij meestal maar thuis rond half één. Dus dan is dat vlug middageten en dan wat rusten, en ja, de dag is zo voorbij hé.

Ook de zondag is dus geen dag buiten de tijd; alleen maar heel sporadisch is dat wel zo, bijvoorbeeld op moederdag.

Onderzoek specifiek bij kinderen geeft aan dat de klassieke 'quality time' voor kinderen geen prioriteit is (Christensen 2002). Op basis van interviews identificeerde Christensen (2002) vijf kwaliteiten van tijd thuis met de familie voor kinderen – waarbij de tijd met de familie niet los kan gemaakt worden van de bredere context van tijd met de vrienden, op school en alleen.

- familietijd als gewone routinetijd: het huiselijke leven van samen eten, televisie kijken, de eigen patronen en routines van elke dag
- familietijd als tijd dat er iemand er voor je is, om te babbelen, te helpen, voor je te zorgen, die belangstelling voor je heeft, die van je houdt ondanks alles. Dat is de waardering voor een langdurige dagelijkse relatie.
- een eigen zeg hebben over je tijd: naast de gedeelde familietijd is er het eigen tijdsgebruik, waarin kinderen hun vrijheid erg waarderen.
- eigen tijd om rustig te zijn: tijd alleen geeft privacy en rust, en is nodig om zelf beslissingen te nemen over hoe je je tijd doorbrengt.
- eigen tijd die je zelf kan plannen, iets waar kinderen niet altijd veel mogelijkheden toe hebben.

De huiselijke routinetijd, het beschikbaar weten van de ouders, ook al blijven die op de achtergrond, de tijd voor rust en de tijd die zelf ingevuld en gepland kan worden, zijn voor kinderen kwaliteitsvolle soorten tijd die niet passen in een welhaast geënceneerde *quality time* (Christensen 2002; Klenner e.a. 2002).

Maar eigenlijk geldt dat niet voor kinderen alleen. Uit video-observaties van het dagelijkse leven in families (Kremer-Sadlik & Paugh 2007) kwam een meer genuanceerd beeld van kwaliteitstijd naar voor dan het 'samen leuke dingen met de familie doen'. Vaak gaat het om spontane interacties tussen familieleden, niet zelden slechts tussen enkele leden ervan, en zijn het veeleer gedeelde momenten dan tijdsblokken met een zekere duur. Deze weinig opvallende 'quality moments' zijn doorgaans tegelijk

alledaagse, soms routineuze momenten én ogenblikken van aandacht, delen van interesse, zorg,... Wachtmomenten of huishoudelijke taken worden zo ook waardevolle interactiemomenten.¹⁴ Zo spraken Raf en Rozanne over de gedeelde tijd in de auto, op weg naar de hobby, en met het andere kind, dat dan alleen thuis is met de andere ouder (zie hoger, 2.1.3). Wanneer Ymke denkt aan de vakantie thuis, gaat het over “spelen. Of iets met mama doen. Gisteren hebben we nog vlierbessen getrokken bij de beek en dan hebben we daar siroop van gemaakt.” Moeder Yasmine waardeert dergelijke kleine momentjes en herkent dat ook bij haar dochter:

En Ymke, die is... dat klopt denk ik nogal met wat jij op die blog schreef over kwaliteitstijd, dat dat voor kinderen wat vager is, niet zo gelijk bij ons. Zo ‘quality time’. (...) Dat zit in van die momentjes. Samen dingskes doen, een keer koken of bakken.

Ja. Siroop maken.

Ha, heeft ze dat verteld? Dat is leuk. Awel, maar zo’n momenten. Dat is voor haar kwaliteitstijd. En met Yoran ook, samen spelen en zot doen, of met Milo van hiernaast, dat is ook... (...) Maar ik geniet daar dus [zelf] ook van hé. Dat moet niets groot zijn, gelijk die siroop maken, dat was leuk hé, dat was zo een moeder-en-dochtermomentje. En gewoon om die onderling bezig te zien, of met Milo, ik kan daar ook enorm van genieten. Als je vraagt, quality time, dat is toch altijd samen dingen doen, of samen zijn, of gelijk dat je ziet, uw kinderen amuseren zich met andere kinderen: zien dat ze samen bezig zijn. Dat is niet iets dat je in je eentje doet, vind ik, die quality time.

Sommige ouders erkennen ook uitdrukkelijk dat een ouder en een kind apart ook kwaliteitstijd kunnen hebben. Greet gebruikt de term ‘quality time’ wanneer ze het heeft over het bedtijd-moment van vader en dochter: “Guy doet haar altijd nog naar boven om haar slapen te doen, dan is dat hun quality time: een laatste kwartier onnozel doen.”

Tegelijk geeft ze aan dat dergelijke gemarkeerde momenten niet echt gecreëerd hoeven te worden: de kwaliteit zit in het heel vaak samen zijn, ook al is niet iedereen dan met het zelfde bezig. Beide aspecten hangen zelfs juist samen: er zijn weinig echt samen-momenten, zegt ze:

Buiten samen eten is dat niet zo specifiek bij ons. Dat komt waarschijnlijk omdat wij elkaar al vaak zien, dus moet niet zo die typische quality time gemaakt worden. Want die is er eigenlijk altijd.

Hoe dan ook is kwaliteitstijd in het gezin niet vast te pinnen op een ‘soort’ tijd. De kwaliteit van de gezinstijd ligt in de kwaliteit *en* ervan.

5.1.2. De kwaliteiten van diversiteit

Een belangrijke waarde die het gezin doorheen zijn gezinstijd biedt of ‘is’, is zijn diversiteit: diversiteit in de gezinstijd zelf, diversiteit tussen de gezinnen in de manier waarop zij vorm geven aan hun gezinstijd, en door de plaats die in het gezin bestaat voor de eigenheid van de diverse gezinsleden.

Diversiteit in de gezinstijd

Vooreerst is er een grote diversiteit *in de gezinstijd*. De diverse modi van gezinstijd, die in elk gezin voorkomen, zij het in wisselende verhoudingen, hebben elk hun eigen specifieke, onvervangbare waarde. Die eigen kwaliteiten van elke soort tijd, maar ook de afwisseling ervan, maken voor kinderen de kwaliteit(en) uit van gezinstijd.

¹⁴ Het samenvallen van sommige huishoudelijke en verzorgende taken met tijd die als waardevolle interactietijd wordt beleefd, stelt ook de vraag hoe dergelijke tijd in tijdsbestedingsonderzoek moet worden gecategoriseerd (Roeters e.a. 2008: 339). Activiteiten als ‘kinderzorg’ worden als huishoudelijk werk en dus als louter functionele, verplichte tijd beschouwd, maar dit hoeft niet altijd overeen te komen met de manier waarop ze eigenlijk worden beleefd. “Toekomstig onderzoek zou dit in beschouwing moeten nemen en activiteiten van kinderen niet automatisch gelijkstellen aan huishoudelijke arbeid” (ibid.: 339-340).

De 'samentijd' waarin kinderen en ouders gezamenlijk met eenzelfde activiteit bezig zijn, heeft voor kinderen maar vooral voor ouders een uitgesproken waarde. Nergens is dat zo duidelijk als in het spreken over het samen eten. Ouders omschrijven dat moment bijna zonder uitzondering als "belangrijk". Ook al gaat het in de praktijk vrijwel nooit om alle maaltijden, maar vooral om het avondeten en de maaltijden in het weekend, binnen de grenzen van het haalbare wordt er "altijd" samen gegeten: dat is een "evidentie". Daar worden ook inspanningen voor geleverd: het is een vaste, stipte afspraak, en andere taken, afspraken en soms zelfs de werktijd worden aangepast om dit samenzijn of het niet-gehaaste karakter ervan te verzekeren. Er zijn regels om het samen-karakter te ondersteunen of te vrijwaren: samen beginnen en eindigen, niet eten voor de televisie.

De waardering en bescherming van de maaltijd heeft alles te maken met zijn welhaast iconische sociale karakter. De etenstijd is een te beschermen interactiemoment. Zonder dat ze daarbij normatieve bedenkingen maken zoals hun ouders dat doen, waarderen ook kinderen die interactie bij de maaltijd uitdrukkelijk. Etenstijd is tijd om te babbelen, te vertellen over de dag, om samen plezier te maken, en om dingen te bespreken, te plannen en te organiseren. Het valt op hoe de vakantie, en zeker de reis samen, eenzelfde waarde krijgt toebedeeld, die zeker bij de ouders versterkt wordt omdat de reis "in een andere wereld" gebeurt, ver van de dagelijkse beslommeringen (die de maaltijd soms wel in zich draagt).

Op te merken valt dat kinderen die gezinstijd 'pur sang' vaak zien in het samen gezelschapsspelletjes spelen. Dat heeft niets routineus en het valt ook niet samen met bepaalde taken (zoals die rond de maaltijd wel bestaan). Het is voor kinderen pure interactietijd die om die reden juist zo gewaardeerd wordt wanneer heel het gezin meedoet en het niet louter iets van kinderen onderling blijft.

Met het gezin samen dingen doen construeert soms expliciet familietijd of wordt zo 'bedoeld', en dat geldt ook voor de interacties tussen een ouder en een kind, die deze persoonlijke band kunnen versterken. Tijd tussen kinderen onderling is voor ouders meestal minder opvallend maar voorziet kinderen wel van een voortdurende, vertrouwde aanwezigheid van leeftijdsgenoten in het gezin zelf (als er broers of zussen zijn), of van een stukje eigen, 'oudervrije' en dus meer autonome tijd binnen het gezin (ook wanneer er bijvoorbeeld vrienden komen spelen).

De tijd 'samen-apart' is verreweg de minst gemarkeerde modus van gezinstijd. Hij neemt behoorlijk wat tijd in beslag maar passeert min of meer onopgemerkt. De waarde ervan is nochtans dubbel. Het gewone samen zijn geeft kinderen vertrouwen, ook wanneer er niet echt iets samen gedaan wordt: de anderen 'zijn er'. Tegelijk is het die weinig nadrukkelijke status die de tijd 'samen-apart' tot de arena bij uitstek maakt waarin kinderen 'eigen tijd' vinden. Die ademruimte is dan vaak 'oudervrije tijd' waarin kinderen hun tijd alleen of samen met broers, zussen of vrienden doorbrengen en invullen; soms moeten kinderen hun (jongere) broers of zussen zien te 'ontvluchten'.

Alleen thuis zijn wordt dan weer maar door een minderheid van de kinderen als heel fijn beschouwd, al creëert het voor kinderen zeker momenten met een heel eigen waarde. Minder dan verwacht (Forsberg & Strandell 2007) is 'alleen thuis zijn' een situatie waarin kinderen zich 'eigenaar' van het (hele) huis voelen; evenmin is het zonder meer een situatie die kinderen een grotere autonomie geeft, zoals Forsberg en Strandell (2007) lijken te suggereren: het kan ook juist een beperking zijn op wat je mag en kan doen, zoals voor Thaïs die graag naar haar vriendinnen in de buurt zou gaan, maar daarvoor dan geen toelating aan haar ouders kan vragen.

Diversiteit tussen gezinnen

De waarde van gezinstijd ligt ook in de diversiteit die daarin bestaat *tussen gezinnen*. Zelfs al gaat het bij de geïnterviewde gezinnen steeds om 'autochtone middenklassegezinnen', elk gezin geeft zijn gezinstijd op een heel eigen wijze vorm. In de heel alledaagse praktijken van samen zijn en in heel gemarkeerde momenten of periodes boetseert elk gezin zijn eigen identiteit. De specifieke mix van modi, de gedeelde of soms botsende temporele voorkeuren, de specifieke gezinssituatie... geven het gezin zijn eigenheid – en zo ook zijn samenhang, want belangrijke momenten kunnen vaste familierituelen worden, voorkeuren die tijdens het schooljaar bestaan werken door in de schoolvakanties... Samen geeft dit vorm aan de eigen temporele esthetiek van elk apart gezin.

Of een gezin veel dingen samen doet of zijn tijd eerder samen-apart doorbrengt, hoe de verschillende modi van gezinstijd worden gewaardeerd, of hoe voelbaar bijvoorbeeld de invloed is van het werk van de ouders op de alledaagse gezinstijd, is per gezin anders: soms wordt bewust gekozen om veel aandacht te geven aan bepaalde momenten, soms zijn de dingen veeleer toevallig zo ontstaan of in de loop van de tijd zo gegroeid.

De feitelijke gezinssituatie speelt een heel grote rol in de diversiteit die tussen gezinnen bestaat in de manieren waarop zij hun gezinstijd vorm geven. Het gaat dan niet alleen over verschillen tussen klassieke kerngezinnen, eenoudergezinnen of nieuw samengestelde gezinnen, die elk door hun samenstelling bepaalde soorten tijd beter of veel minder goed mogelijk zullen maken. Maar er is bijvoorbeeld ook de onderlinge verhouding tussen broers en zussen. Zijn de kinderen bijvoorbeeld twee handen op één buik, zoals Iris en Isa, Jade en Jasmijn en Ruben en Renske, waardoor ze veel tijd samen spenderen? Gaat het om een erg ambivalente relatie, zoals tussen Cleo en haar zussen, die heel veel samen spelen maar ook veel ruzie maken? Of zijn er echt vaak conflicten tussen kinderen, die de tijd samen tot een probleem kunnen maken (zoals tussen Thibaut en Thaïs wanneer ze samen zonder ouders thuis zijn, of tussen Paulien en Pepijn, onder meer wanneer ze bij hun grootouders zijn)? Of zijn er geen broers en zussen, zoals bij Gina, waardoor de contacten met leeftijdsgenoten actief gezocht moeten worden in het komen spelen van vrienden? Lente zoekt het contact met de leeftijdsgenoten dan weer vooral in georganiseerde vrijetijdsbestedingen.

Ook de woonomgeving van het gezin – die soms een bewuste keuze is, soms niet – kan bepaalde voorkeuren beter of minder makkelijk mogelijk maken: liggen de vrijetijdsactiviteiten dichtbij? Kan er ook echt op straat gespeeld worden?

Diversiteit binnen het gezin

Het gezin geeft plaats aan de diversiteit *tussen kinderen onderling*, en breder aan verschillen tussen ouders en kinderen. In het gezin is plaats voor die verschillen; uniformiteit hoeft niet per se, niet iedereen hoeft hetzelfde te doen of te willen omdat hij of zij nu eenmaal lid is van het gezin. Die ruimte ontstaat dankzij de verschillende modi van samenzijn en de diverse invullingen van wat gezinstijd kan zijn.

Kinderen geven onder meer afhankelijk van hun individuele karakter en voorkeuren een eigen richting aan hun temporele actorschap. Sommige kinderen, zoals Gina, willen altijd wel gezelschap. Omdat Gina enig kind is, vraagt ze zelf vriendinnen om te komen spelen, en ook haar ouders zorgen daar heel bewust voor. Anderen zitten liever wat apart, zoals Thibaut, Arend of Ruben, maar dat doen zij wel tegen de heel vertrouwde aanwezigheid – op de achtergrond – van hun ouders. Hun zussen Thaïs, Amber en Renske zijn duidelijker in de keuzes die ze maken: ze zoeken heel vaak vriendinnen en ander gezelschap op, maar kunnen op andere momenten juist helemaal op zichzelf bezig zijn zonder dat de ouders in de buurt hoeven te zijn.

Vaak blijken ouders en kinderen gedeelde voorkeuren te hebben als het gaat over de invulling van de vrije tijd: wie veel hobby's wil, wordt daar vaak (binnen zekere grenzen) in ondersteund door de ouders; maar dat geldt ook voor wie de vrije tijd liever informeel houdt. Soms is dat anders. De vrijetijdswensen van de zussen Isa en Iris botsen nogal eens met de meer actieve aspiraties van hun ouders; dat geldt ook voor Jade en Jasmijn en hun ouders. Dat geeft aanleiding tot discussies, maar ook tot oplossingen: Jade en Jasmijn moeten niet meer per se mee gaan wandelen met hun ouders, en voor de gezinsreis is een speciale regeling uitgedacht in het gezin van Isa en Iris (afwisselend 'een dag voor de kinderen' en 'een dag voor de ouders').

Ook hier speelt het gezin als feitelijke context mee: dat Hella en Hanne graag buiten spelen, is mogelijk omdat zij in een buurt wonen waar dat kan en waar er ook veel andere kinderen buiten spelen; maar de manier waarop Hella dat doet – ze gaat spelen, wipt nu en dan eens binnen, is een hele tijd niet te zien en komt dan weer binnen voor het eten – is ook alleen maar mogelijk omdat moeder Heleen niet gaat werken en dus heel veel thuis is.

De voorkeuren en keuzes van kinderen – of ze die nu ‘vooraf’ maken door een hobby te kiezen en op kamp te gaan, of op het ogenblik zelf kiezen hoe ze hun tijd zullen vorm geven – tonen hoezeer een zekere mate van autonomie belangrijk is voor kinderen in hun gezinstijd (cf. Wehr 2009). Het gezin geeft daar vaak veel kansen toe, juist omdat de tijd er zo divers kan worden ingevuld.

Maar er zijn ook limieten aan de autonomie van kinderen. Wanneer die ingeperkt wordt, kan dit door kinderen zeer scherp ervaren worden. De bedtijd stopt de mogelijkheid om de verdere tijd zelf vorm te geven, zodat er soms tactieken worden aangewend om toch nog langer op te kunnen blijven. Aan de ‘negatieve spillover’ van het werk van de ouders of van de school is meestal veel minder te doen.

Ook de verveling die sommige kinderen ervaren tijdens de vakantie of als ze worden opgevangen buiten het gezin, of het verplicht ‘op kamp moeten’, is een beperking van die betekenisvolle autonome invulling van de tijd. Die schiet dan tekort als sociale bron.

5.2. Het beschermen van waardevolle tijd

Doorheen het boetseren van de gezinstijd als interactietijd en het bijeenpuzzelen van de diverse stukjes tijd die op een of andere manier met de gezinstijd verzoend moeten worden, loopt telkens het streven naar het beschermen van tijd die als waardevol wordt beschouwd.

Dat is een logische temporele taak voor ouders en voor kinderen: de ene soort gezinstijd wordt tegen andere soorten gezinstijd beschermd (de maaltijd gaat voor op de televisietijd bijvoorbeeld), of de gezinstijd wordt beschermd tegen aanspraken van andere tijdsordes.

5.2.1. Van boetseren naar beschermen

Kinderen zijn daar zelf actief in: zo spelen ze in op de specifieke gezinssituatie. Wanneer Dagmar merkt dat ze minder tijd met haar moeder doorbrengt sinds die haar jongere zus Dana naar school brengt, vraagt ze haar moeder om eens samen te gaan eten of een weekendje samen door te brengen. Femke ziet tijdens de gezinsreis met de nieuw samengestelde familie haar kans schoon om er even met haar moeder alleen tussenuit te knijpen, terwijl dat aparte contact met haar mama anders niet zo spontaan meer lukt. Wanneer de ouders er een avond niet zijn en er een (leuke) babysitter komt, maken kinderen van de gelegenheid gebruik om die gezelschapsspelletjes te spelen die hun ouders te kinderachtig vinden. Lente, die vaak geprangd zit tussen de botsende opvoedingsstijlen van Leen en Lieven, tracht conflicten te ontlopen door veel buitenhuisactiviteiten te zoeken en daar wel heel erg op tijd naar te vertrekken; maar ze geniet ook van de rustige, onnadrukkelijke tijd samen voor de televisie. Greep hebben op de eigen tijd, hangt vaak samen met greep hebben op de (eigen) ruimte. Opgroeïende kinderen verlangen naar een eigen kamer wanneer het delen van die ruimte met broer of zus lastig wordt, maar kinderen kunnen in die eigen kamer ook zonder meer een extra eigen plekje zien: Renske kon ervoor zorgen dat ze die eigen kamer kreeg, terwijl ze toch blijft slapen bij broer Ruben (die zelf veel minder die eigen ruimte wil). Tegelijk vinden kinderen die eigen ruimte ook elders in het huis. Zolang de ouders dit tolereren, is de woonkamer in de woning van Caroline en haar man Cedric ook heel zichtbaar de speelruimte van Cleo, Charlotte en Camille. Opgroeïende kinderen breiden hun ruimte ook uit naar buiten het gezin, weliswaar met het gezin als uitvalsbasis. Zo vrijwaren ze de tijd met vrienden, die steeds belangrijker wordt maar ook actief beschermd moet worden. Omdat de ouders dat hebben toegelaten, kunnen Isa en Iris na school nog wat blijven hangen en nemen ze de volgende bus. Paulien ‘steelt’ wat tijd door na bedtijd nog met haar vrienden te sms’en, maar zit ook in dubio over de mate waarin ze die tijd met vrienden actief meer kansen moet geven: moet ze het volleybal opgeven, zodat haar wekdagen en zaterdagdagen meer vrij zijn voor eventuele afspraken met de vriendinnen?

Ook ouders zijn heel actief in het beschermen van de gezinstijd die zij belangrijk vinden; dan gaat het in hoofdzaak om echte samentijd. Die bescherming wordt onder meer verzekerd door familiale

rituelen en routines (Klenner e.a. 2002), die stukjes gezinstijd een vast ritme kunnen geven en zo minder van het toeval laten afhangen.

Familiale rituelen zijn een geësceneerde synchronisering van de tijd, met een bijzondere betekenis. In het gezin van Jasmijn en Jade kijkt de hele familie elke zaterdag naar *FC De Kampioenen*, met een drankje en chips in de buurt – iets wat anders niet mag. Elke vrijdagavond aperitieven Tine, haar man Thomas en de kinderen Thibaut en Thaïs: een vast samenmoment dat het einde van de week en het begin van het weekend markeert. De (niet altijd gerealiseerde) luie zondag is een soortgelijk ritueel. Ook de gezinsvakantie kan als een soort jaarlijks ritueel worden gezien, waarin de tijd heel expliciet wordt voorzien als interactietijd (zie hoger, 4.3).

Dergelijke 'rituelen' hebben betekenis omdat ze het gezin expliciet 'als familie' constitueren, vaak op een idiosyncratische manier: niet elke familie doet het zo.

Ook routines ritmeren de dag of de week. Soms zijn het 'louter' routines, zoals huishoudelijke taken, en soms zijn ze veeleer individueel van aard: tussen het huiswerk en de maaltijd kunnen kinderen altijd even spelen, of 's avonds is er elke dag een half uurtje computertijd. Maar tijd wordt meer beschermd wanneer deze routines door de gezinsleden gedeeld worden. Zo delen de routines niet alleen de dag in, maar onderscheiden ze publieke van private tijd (de ouders of de kinderen komen thuis), of samentijd van 'samen-aparte' tijd (iedereen komt samen voor het eten). CAROLINE en SOFIE koppelen gezinstijd aan het thuiskomen van de kinderen na school: dat creëert een ander soort tijd, die weliswaar slechts kort een echte samentijd is, want dan moeten de kinderen huiswerk maken en maken de moeders het eten klaar. Op sommige, meer gemarkeerde momenten komt iedereen samen, bijvoorbeeld voor het eten, en daarna gaat iedereen weer zijn eigen gang. "Dan zijn we weer weg van elkaar. Maar het eten is echt, ja, samen" (Gina). Daarom is het jammer als "papa soms niet meedoet" met het eten en vinden kinderen het juist zo prettig als de reis met het gezin wel "met iedereen samen" is.

Daarenboven worden routines zoals de maaltijden vaak in zekere mate geritualiseerd. Ze krijgen extra betekenis. Eten 'moet' eigenlijk, maar door het altijd samen en op vaste tijdstippen te doen en het zo uitdrukkelijk als een interactiemoment vorm te geven (omgeven met afspraken en regels), krijgt het een groter belang; de maaltijd is zelfs "heilig", zoals SVEN zegt. Ook het bedritueel is eigenlijk een geritualiseerde routine: naar bed gaan moet, maar het moment krijgt een bijzondere markerende en sociale betekenis toegedicht, nu eens uitgebreid zoals bij Lente en haar ouders en bij Gina en haar vader, dan weer minimaal, maar net zo goed onmisbaar.

Dat is typisch voor de familie: voor temporele taken – omgaan met overgangsmomenten in de dag – wordt een zinvolle modus uitgewerkt, door kinderen en ouders samen. Eigen aan de familie is bovendien dat doelgerichte tijdsbestedingen – eten, kinderopvang, verplaatsingen – vaak naadloos samengaan met waardevolle interacties tussen kinderen en ouders. De rit naar de sportclub is het ogenblik voor een goed gesprek, en de maaltijd is ook een moment van opvoeding, leerprocessen en samenhang.

Zoals de maaltijden de dagcyclus mee ritmeren, zo wordt de weekcyclus gemarkeerd door het onderscheid tussen de weekdays – met de voor kinderen korte avonden – en de weekends en vooral de zondagen, waarop meer tijd voor elkaar kan worden vrijgemaakt en de aanspraken vanuit het werk van de ouders en de school van de kinderen beperkter zijn. En op jaarniveau hebben de vakanties, en dan vaak vooral de gezamenlijke reis, een gelijkaardige status, maar nog veel uitdrukkelijker, omdat het vaak een meer gemarkeerde bevrijding is van die alledaagse aanspraken.

5.2.2. Bijeenpuzzelen om te beschermen

Bij het beschermen van stukjes gezinstijd botsen ouders op de beperkingen die de inbedding van de gezinstijd in andere tijdsordes met zich meebrengt. Aanspraken van buitenaf zijn immers vaak dwingend: er moet gewerkt en naar school gegaan worden, en ook de vrijetijdsactiviteiten liggen vaak vast.

De mogelijkheden die ouders hebben om de gezinstijd naar wens te organiseren, worden in grote mate bepaald door de mogelijkheden die zij al dan niet ervaren in de eigen werksfeer. Gezinstijd kan beschermd worden door minder tijd aan het werk te besteden, als die mogelijkheden er tenminste zijn: door deeltijds te werken, door de werkuren wat aan te passen, door de vrije dagen met de andere ouder te verdelen... Anderzijds kan een deel van de zorg voor de kinderen ook worden 'uitbesteed': in informele of formele opvang (na school of bijvoorbeeld door vakantiecampen), of in de vorm van hulp bij de verplaatsingen naar de vrijetijdsactiviteiten (door de grootouders, door andere ouders...).

Heel vaak blijkt dan het toeval dan een rol te spelen en is een zekere dosis 'geluk' belangrijk in het goed kunnen bijeenpuzzelen van de gewenste situatie: zijn er al dan niet grootouders die kunnen inspringen? Zijn er op het werk flexibele uren mogelijk, of kan dat gewoon niet? "Chance hé," zegt Kathy over de hulp van haar ouders. "Want ik weet niet hoe ik dat anders zou doen".

Soms vallen die aanspraken vrij goed met de gewenste gezinstijd te verzoenen. Kinderen die gaan spelen bij een vriend of daar blijven slapen, kunnen dat ook doen omdat hun ouders op de die manier opvang voor hen voorzien. Dat is een mooie combinatie van een gewaardeerde tijd met vrienden, met een functionele opvangtijd die een afstemmingsprobleem van de ouders oplost. Een zomerkamp kan net dezelfde combinatie in zich dragen.

Maar soms zorgen de aanspraken voor echte beperkingen: de 'negatieve spillover' van het werk van de ouders kan kinderen beperken in hun mogelijkheden om hun tijd zelf vorm te geven. 'Op kamp moeten' is in dat opzicht een mislukte combinatie van 'vakantietijd' en 'opvangtijd'.

Enigszins ironisch is dat ouders die vat willen hebben op de tijd van hun kinderen – het huiswerk moet (eerst) af zijn, de hobby's moeten je iets leren – zichzelf daardoor een aantal temporele taken opleggen (het huiswerk controleren, de kinderen brengen en halen), waardoor hun eigen tijd zelf sterk gecontroleerd/geregeld wordt door de verantwoordelijkheden die met die controle en het geregeld van de tijd van hun kinderen gepaard gaan. Ouders controleren niet zomaar de tijd van hun kinderen; zij dragen er als het ware ook zelf de gevolgen van (Daly 1996). Sommige ouders trachten dat bewust te beperken, zoals bijvoorbeeld Nico en Nadine en Raf en Rozanne. Zij motiveren die keuze vrij expliciet, als een zich bewust afzetten tegen de holmentaliteit van de maatschappij; ook Niels, die geen vaste vrijetijdsactiviteiten heeft, voelt zich als het ware genoodzaakt om dat feit te verantwoorden.

Waar de lastige combinatie van de gezinstijd met andere tijdsordes vaak een maatschappelijke problematiek is – zoals de slecht op elkaar aansluitende uren van school en werk en de zeer lange zomervakantie op school – toont hun verantwoording ook hoe ook culturele normen over wat vrije tijd 'zou moeten zijn' ('hobby's hebben') mee aan de basis liggen van die drukte.

Daarbij zijn ouders geneigd om vast te houden aan hun eigen levensstijl: werkuren kunnen wel aangepast worden om de gaten in de tijdsorganisatie dicht te rijden, maar in wezen ligt het werk of de nood aan opvang buiten hun controle: "dat kan nu eenmaal niet anders". Ouders spreken niet over het aanpassen van idealen van gezinstijd: 'samen zijn, gericht op elkaar', dat blijft iets waar je naar streeft – zelfs al is dat zo moeilijk dat het in de praktijk maar heel sporadisch kan.

Dat kan bij de 'drukke ouders' haast niet anders dan leiden tot een steeds terugkerend schuldgevoel, omdat het toch allemaal niet zo goed lukt; niet genoeg tijd hebben en dan de zorg uitbesteden (babysit, opvang) kan ook weer tot twijfels en schuldgevoel leiden; en misschien soms zelfs tot een wat impliciet idee dat ook de quality time 'moet' voorzien worden – ergens in de drukke dag, of in het weekend, of anders in de vakantie.

Hoe dan ook gaan de bekommernissen van ouders dus niet alleen om het zorgen dat de puzzel in elkaar past. Ouders tonen zich, verweven met die praktische zorgen, ook voortdurend bezorgd om het kwalitatieve eindresultaat dat al het gepuzzel oplevert. Is dat ook een mooi plaatje? En daar vallen de wensen van de ouders toch vaak weer samen met die van de kinderen. In het beschermen van samentijd of het 'afschermen' van het 'alleen thuis zijn', hebben ouders en kinderen heel vaak gelijklopende belangen, en het is opvallend hoeveel energie en tijd (tot en met het opgeven van de eigen vrijetijdsactiviteiten) ouders aan deze temporele taak besteden, hoe lastig ze ook is.

REFERENTIES

- Alanen, Leena (2001), 'Explorations in generational analysis', p. 11-22 in Leena Alanen & Berry Mayall (red.), *Conceptualising child-adult relations*. London: RoutledgeFalmer.
- Beck, Ulrich (1992), *Risk Society. Towards a new modernity*. London: Sage.
- Ben-Arieh, Asher & Anat Ofir (2002), 'Time for (more) time-use studies: studying the daily activities of children', *Childhood* 9 (2): 225-248.
- Brannen, Julia (2005), 'Time and the negotiation of work-family boundaries: Autonomy or Illusion?', *Time & Society* 14: 113-131.
- Breedveld, K., M. Cloin & A. van den Broeck (2002), *Ruimte voor tijd. Op weg naar een monitor tijdsordening*. Amsterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bushin, Naomi (2007), 'Interviewing children in their homes: Developing flexible techniques and putting ethical principles into practice', *Children's Geographies* 5 : 235-251.
- Byusse, Ann (2007), *Opvoedingsondersteuning. Ondersteuning van gezinnen vandaag: een onderzoek*. Rapport i.o.v. de Gezinsbond, <http://www.gezinsbond.be/images/stories/opvoeden/rapport.pdf>
- Christensen, Pia Haudrup (2002), 'Why more 'quality time' is not on the top of children's lists: The 'qualities of time' for children', *Children & Society* 16: 77-88.
- Chua, Amy (2011), *Battle Hymn of the Tiger Mother*. New York: Penguin.
- Corsaro, William A. (2005), *The Sociology of Childhood. 2nd edition*. Thousand Oaks: Sage.
- Daly, Kerry (1996), *Families and time: Keeping pace in a hurried culture*. Thousand Oaks: Sage.
- Daly, Kerry (2003), 'Family theory versus the theories families live by', *Journal of Marriage and Family* 65: 771-784.
- de Certeau, Michel (1984), *The practice of everyday life*. Berkeley: University of California Press.
- DeVault, Majorie (1999), 'Comfort and struggle: Emotion work in family life', *Annals of the American Academy for Political and Social Sciences* 561: 52-63.
- DeVault, Majorie L. (2003), 'Families and children: Together, apart', *American Behavioral Scientist* 46: 1296-1305.
- Draaisma, Douwe (2001), *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt. Over het autobiografische geheugen*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Eggermont, Marieke (1999), 'Belevingsonderzoek en participerende observatie', p. 173-191 in B. Levering & P. Smeyers (red.), *Opvoeding en onderwijs leren zien. Een inleiding in interpretatief onderzoek*. Amsterdam: Boom.
- Elchardus, Mark (1996), *De gemobiliseerde samenleving. Tussen de oude en de nieuwe ordening van de tijd*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Emirbayer, Mustafa (1997), 'Manifesto for a relational sociology', *American Journal of Sociology* 103: 281-317.
- Emirbayer, Mustafa & Ann Michsche (1998), 'What is agency?', *American Journal of Sociology* 103: 962-1023.
- Flaherty, Michael G. (2002), 'Making time: Agency and the construction of temporal experience', *Symbolic Interaction* 25: 379-388.
- Flaherty, Michael G. (2003), 'Time work: Customizing temporal experience', *Social Psychology Quarterly* 66: 17-33.
- Flick, Uwe (1998), *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage.
- Forsberg, Hannele & Harriet Strandell (2007), 'After-school hours and the meanings of home: Re-defining Finnish Childhood Space', *Children's Geographies* 5: 393-408.
- Geldof, Dirk (2001), *Onthaasting. Op zoek naar tijd in de risicomaatschappij*. Antwerpen: Houtekiet.
- Glorieux, Ignace, Suzana Koelet, Inge Mestdag, Maarten Moens, Joeri Minnen & Jessie Vandewyer (2006), *De 24 uur van Vlaanderen. Het dagelijkse leven van minuut tot minuut*. Tiel: LannooCampus.

- Glorieux, Ignace, Ryfka Heyman & Maarten Moens (2007), *Lessen voor een Belgisch tijdsbeleid. Een analyse van Europese initiatieven rond tijdsordering*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR/Federaal Wetenschapsbeleid.
- Haicault, Monique (1989), 'Enfants et temps quotidiens : apprentissage et transmissions', *Temporalistes* 10: 5-10.
- Halldén, Gunilla (1991), 'The child as "project" and the child as "being": Parents' ideas as frames of reference', *Children & Society* 5: 334-356.
- Hofferth, S.L. & J.F. Sandberg (2001), 'How American children spend their time', *Journal of Marriage and Family* 63: 295-308.
- Hodgkinson, Tom (2009), *Luie ouders hebben gelijk*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Honoré, Carl (2009), *Slow kids: nu zijn kinderen aan de beurt!* Rotterdam. Lemniscaat.
- Klenner, Christina, Svenja Pfahl & Stefan Reuys (2002), *Arbeitszeiten – Kinderzeiten – Familienzeiten. Bessere Vereinbarkeit durch Sabbaticals und Blockfreizeiten?* Düsseldorf: Ministerium für Arbeit und Soziales, Qualifikation und Technologie (MASQT) des Landes Nordrhein-Westfalen.
- Koning Boudewijnstichting (2008), *Het kind in een nieuw samengesteld gezin*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Kremer-Sadlik, Tamar & Amy L. Paugh (2007), 'Everyday moments. Finding 'quality time' in American working families', *Time & Society* 16: 287-308.
- Lauwers, Hilde & Geert Van Hove (2010), 'Supporting the participation rights of children in a sensitive research project: the case of young road traffic victims', *International Journal of Children's Rights* 18: 335-354.
- Manni, Gentile (2004), *Le temps des enfants: Etude documentaire commanditée par l'Observatoire de l'Enfance et de la Jeunesse de la Communauté Française de Belgique*. Liège: Université de Liège, Faculté de psychologie et des sciences de l'éducation.
- Mayall, Margaret Berry (1996), *Children, health and the social order*. Buckingham: Open University Press.
- McCrossen, Alexis (2005), 'Sunday. Marker of time, setting for memory', *Time & Society* 14: 25-38.
- McIntosh, Ian & Samantha Punch (2009), 'Barter', 'deals', 'bribes' and 'threats': Exploring sibling interactions', *Childhood* 16: 49-65.
- McKee, Lorna, Natasha Maultner & John Galilee (2003), 'Children's perspectives on middle-class work-family arrangements', p. 27-45 in Ann-Magritt Jensen & Lorna McKee (red.), *Children and the Changing Family: Between Transformation and Negotiation*. London: RoutledgeFalmer.
- Meire, Johan (2005), *Gaandeweg. Een belevingsonderzoek over de (autonome) mobiliteit van 11- tot 13-jarigen*. Meise: Kind & Samenleving.
- Meire, Johan (2008), *Speelpleintijd. Een onderzoek naar de beleving van de tijdsordering op het gemeentelijk speelplein van Overijse*. Meise: Kind & Samenleving.
- Meire, Johan (2009), *Opvangtijd. Kinderen en hun beleving van de tijdsordering in een buitenschoolse opvang*. Meise: Kind & Samenleving.
- Meire, Johan (2010a), *Kostbare kindertijd. Hoe gaan kinderen om met de organisatie van hun dagelijkse (vrije) tijd? Een belevingsonderzoek*. Meise: Kind & Samenleving.
- Meire, Johan (2010b), 'Inleiding', pp. 9-21. in Kind & Samenleving (red.), *Tussen kind en samenleving. Over het sociale actorschap van kinderen*. Meise: Kind & Samenleving.
- Mestdag, Inge (2005), 'Disappearance of the traditional meal: temporal, social and spatial deconstruction', *Appetite* 45: 62-74.
- Mestdag, Inge & Jessie Vandeweyer (2005), 'Where has family time gone? In search of joint family activities and the role of the family meal in 1966 and 1999', *Journal of Family History* 30: 304-323.
- Moens, Maarten (2004), 'Handelen onder druk. Tijd en tijdsdruk in Vlaanderen', *Tijdschrift voor Sociologie* 25: 383-416.
- Montulet, Bertrand & Michel Hubert (2008), 'Zich met kinderen verplaatsen in Brussel? Een sociologische studie over de tijdsbeleving en het gebruik van de transportmodi', *Brussels Studies*:

- het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel* 15, 11 februari 2008, www.brusselsstudies.be.
- Nansen, Bjorn, Michael Arnold, Martin R. Gibbs & Hilary Davis (2009), 'Domestic orchestration: Rhythms in the mediated home', *Time & Society* 18: 181-207.
- Näsman, Elisabet (2003), 'Employed or unemployed parents: A child perspective', p. 46-60 in Ann-Magritt Jensen & Lorna McKee (red.), *Children and the Changing Family: Between Transformation and Negotiation*. London: RoutledgeFalmer.
- Pocock, Barbara & Jane Clarke (2005), 'Time, money and job spillover: How parents' jobs affect young people', *The Journal of Industrial Relations* 47: 62-76.
- Punch, Samantha (2007), 'I felt they were ganging up on me': Interviewing siblings at home', *Children's Geographies* 5: 219-234.
- Punch, Samantha (2008), 'You can do nasty things to your brothers and sisters without a reason': Siblings' backstage behaviour', *Children & Society* 22: 333-344.
- Roeters, Anne (2010), *Family life under pressure? Parental paid work and the quantity and quality of parent-child and family time*. Doctoraatsproefschrift, Universiteit Utrecht.
- Roeters, Anne, Tanja van der Lippe & Esther Kluwer (2008), 'Staat het gezinsleven onder druk? De samenhang tussen verkeisen van ouders en routine en interactieve activiteiten met kinderen', *Mens en Maatschappij* 83: 325-342.
- Sarre, Sophie (2010), 'Parental regulation of teenager's time: Processes and meanings', *Childhood* 17: 61-75.
- Solberg, Anne (1997), 'Negotiating Childhood: Changing Constructions of Age for Norwegian Children', p. 126-144 in Allison James & Alan Prout (red.), *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer.
- Thulin, Eva & Bertil Vilhelmsen (2007), 'Mobiles everywhere. Youth, the mobile phone, and changes in everyday practice', *Young* 15: 235-253.
- Tomanovic, Smiljka (2004), 'Family habitus as the cultural context for childhood', *Childhood* 11: 339-360.
- Van den Bergh, Bea (1997), *Kindertijd. Kinderen en ouders over de leefsituatie van kinderen*. Leuven: Garant.
- Van den Bergh, Bea, Leen Ackaert & Lieven De Rycke (2003), *Tienertijd. Communicatie, opvoeding en welzijn in context: 10- tot 18-jarigen, ouders en leerkrachten bevraagd*. Antwerpen: Garant.
- Van den Bergh, Katrijn (2008), *Is de tijd ons gezind? Een portret van vijf Vlaamse gezinnen*. Ongepubliceerde scriptie tot het behalen van de graad van licentiaat in de pedagogische wetenschappen, Universiteit Gent.
- van den Broek, Andries & Mariëlle Cloïn (2010), 'Een koets zonder paard: over de vormgeving van iets nieuws', pp. 9-18 in Andries van den Broek & Mariëlle Cloïn (red.), *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- van der Lippe, Tanja & Anne Roeters (2010), 'Een win-winsituatie: de postieve relatie tussen werk en privé', pp. 79-90 in Andries van den Broek & Mariëlle Cloïn (red.), *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vandeweyer, Jessie (2001), 'Household time: solitary or solidary time. A time use survey of the time families spend together'. Paper presented at the 5th Conference of the European Sociological Association, Helsinki, Finland, August 28 – September 1, 2001.
- Van Gils, Jan (1992), *De tijdsbesteding, de tijdsbeleving en de opvoeding op woensdag. Een onderzoek bij 8- en 11-jarigen*. Proefschrift aangeboden tot het verkrijgen van de graad van doctor in de Pedagogische Wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven.
- van Manen, Max (1990), *Researching lived experience: human science for an action sensitive pedagogy*. Albany: SUNY Press.
- Wehr, Laura (2009), *Alltagszeiten der Kinder. Die Zeitpraxis von Kindern im Kontext generationaler Ordnungen*. Weinheim/München: Juventa.
- Weyns, Walter (2006), 'Het gezin als maatschappijkritiek', pp. 253-270 in Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (red.), *Zin in gezin. Kan levensbeschouwing de duurzaamheid van gezinsrelaties bevorderen?* Tiel: Lannoo.

- Williams, S. & L. Williams (2005), 'Space invaders: The negotiation of teenage boundaries through the mobile phone', *The Sociological Review* 43: 314-331.
- Willekens, Tine & Meire, Johan (2010), *Kort op de bal. Een onderzoek naar de tijdsbeleving van kinderen in hun volleybalclub*. Meise: Kind & Samenleving
- Zeiber, Hartmut J. & Helga Zeiber (1994), *Orte und Zeiten der Kinder. Sociale Leben im Alltag von Grossstadtkinder*. Weinheim / München: Juventa.
- Zeiber, Helga (2003a), 'Folgen des Wandels gesellschaftlicher Zeitbedingungen für Kinder', p. 100-136 in Jürgen Rinderspacher (red.), *Zeit für alles, Zeit für nichts? Die Bürgergesellschaft und ihr Zeitverbrauch*. Bochum: SWI Verlag.
- Zeiber, Helga (2003b), 'Shaping daily life in urban environments', p. 66-81 in P. Christensen & M. O'Brien (red.), *Children in the City: Home, neighbourhood and community*. London: RoutledgeFalmer.
- Zerubavel, Eviatar (1985), *Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life*. Chicago: University of Chicago Press.

BIJLAGEN

1. Onderzoeksmethodologie en verloop van de interviews

Hoe werden de gezinnen gevonden?

Fase 1

Om families te vinden voor de interviews werd allereerst een oproep geplaatst op internetforums:

- oproepen op het forum van zappybaby.be, in de deelrubrieken nieuw samengestelde gezinnen, alleenstaande ouders en gescheiden ouders, plus nog een oproep in de zoekertjesrubriek;
- en op het forum van *Klasse voor ouders* (rubriek 'gezin en organisatie').

Na één maand waren deze berichten samen meer dan 320 keer gelezen maar de oproepen leverden geen enkele reactie op.

Een oproep ('vertel over uw gezinstijd') werd geplaatst in *De Bond*, het ledenblad van de Gezinsbond.¹⁵ Op enkele dagen kwamen acht reacties. Zes gezinnen daarvan werden geïnterviewd.

Via de familie- en vriendenkring van een collega werden nog zeven gezinnen bereid gevonden om mee te werken. Zes daarvan werden geïnterviewd.

Fase 2

Na de eerste fase werd een weblog gemaakt (<http://kindensamenleving.wordpress.com/>) waarop enkele artikels over de interviews werden geplaatst. De blog werd bekendgemaakt via de portaalsite voor ouders **OuderNet**. Op de blog en op OuderNet werd naderhand een oproep geplaatst om gezinnen te vinden voor de tweede fase. Ook op de opvoedingssite **Groeimee.be** werd een oproep geplaatst.

Drie deelnemende gezinnen reageerden op de oproep op OuderNet; de moeders uit twee gezinnen daarvan kenden ook de blog over gezinstijd van Kind & Samenleving die na de eerste fase was gemaakt. Eén gezin reageerde op de oproep op Groeimee.be.

Daarnaast werden diverse kennissen aangesproken om bij hun vrienden en kennissen naar geïnteresseerde gezinnen te zoeken. Ook op die manier werden vier (aanvankelijk zes) geïnteresseerde gezinnen gevonden. Net zoals in Fase 1 kende de onderzoeker vooraf geen enkele van de deelnemende gezinnen.

Procedure

De procedure verliep verder als volgt. De kandidaten mailden of belden naar aanleiding van de oproep dat ze wilden meedoen. Daarop stuurde ik hen een folder met meer informatie voor de volwassenen, en een aparte folder voor de kinderen, met de vraag om die samen met de kinderen te lezen of te laten lezen.

Enkele dagen later belde ik hen dan op om te vragen of ze nog steeds zin hadden om mee te doen en om een afspraak te maken (meestal 's avonds of in het weekend).

Al wie uiteindelijk wilde meewerken, werd ook geselecteerd. Er waren in fase 1 aanvankelijk 15 reacties. Eén interview ging niet door omdat de dochter na het toesturen van de informatiefolder niet wilde deelnemen; van twee gezinnen werd na een eerste positieve reactie niets meer vernomen. In totaal bleven zo twaalf gezinnen over. In fase 2 gingen twee interviews niet door omdat één of meerdere kinderen niet wensten deel te nemen.

¹⁵ Dank aan Geert Van Hecke.

Informed consent

Deelnemers kunnen hun toestemming om aan een onderzoek mee te doen slechts op een verantwoorde wijze geven op basis van voldoende en begrijpelijke informatie over het onderzoek en over hun rechten. Die goed geïnformeerde toestemming wordt *informed consent* genoemd.

In beide fases werd hiervoor nagenoeg dezelfde procedure gevolgd. De gezinnen kregen, volgend op de kandidaatsstelling, twee folders opgestuurd: een voor de ouders en een voor de kinderen. Daarin stond onder meer uitleg over de inhoud van het onderzoek, de praktische regelingen en garanties i.v.m. vertrouwelijkheid.

Doordat de oproep zelf op ouders en niet op kinderen was gericht, waren de ouders absolute *gatekeepers*. Ouders konden hun kinderen mogelijk overtuigen om mee te doen; omgekeerd kon dat niet.

Aan de telefoon (bij de contactname voor de afspraak) zeiden sommige ouders expliciet dat ze de folder met hun kinderen hadden gelezen, of dat hun kinderen hem zelf hadden gelezen. Via de folders en het uitdrukkelijk aan de telefoon vragen 'of de kinderen het ook zagen zitten', probeerde ik vooraf een zo goed mogelijke *informed consent* te verkrijgen, zowel voor ouders als voor kinderen, ook al is dit nooit sluitend te controleren.¹⁶

Dat bleek ook bij enkele interviews.

- In één familie wisten de kinderen eigenlijk niet echt waarover het ging (vgl. Bushin 2007: 239-240). De interviews waren daar ook iets moeilijker en ik voelde mij niet goed bij deze situatie, omdat de kinderen zich, nu ik er toch was, misschien verplicht voelden om mee te doen. Zij gaven zelf anderzijds niet aan dat ze de interviews een lastige situatie vonden; in het begin van de interviews leken ze wel wat wantrouwig, maar dat ging zeer snel over.
- Door een misverstand was een ouder kind niet op de hoogte toen ik de afspraak vastlegde met de moeder (en haar jongere zus). Ze wist ook niet waarover het onderzoek ging maar wou toch meedoen. Ik legde uit waarom de afspraak fout was gelopen, verontschuldigde mij en legde uit waarover het onderzoek ging. Ook hierna bleef ze bereid om deel te nemen.

Omdat het tijdstip werd afgesproken met de ouders, hadden de kinderen hier geen inspraak in (al hielden de ouders vanzelfsprekend wel rekening met de agenda van hun kinderen, en werd een interview bijvoorbeeld vlak na de middag gezet zodat ze daarna konden spelen). Van haar zus hoorde ik dat een kind zoals altijd wel had willen spelen op het interviewmoment i.p.v. een interview te doen, al was dat bij het interview zelf niet te merken.

Toch bleek ook dat kinderen wel de kans hebben om te weigeren.

- Bij de telefonische contactname vielen drie gezinnen af (één in fase 1, twee in fase 2) omdat het kind of de kinderen geen zin hadden om geïnterviewd te worden.
- Bij een ander contact wilde een (nog thuis wonend) kind van 19 jaar liever niet geïnterviewd worden. Het 'kernkind' van negen wilde wel deelnemen, zodat het interview hier wel doorging.

In enkele gezinnen was een kind aanvankelijk weinig enthousiast om deel te nemen; omdat hier toch een zekere verplichting kon meespelen, benadrukte ik extra de vrijwilligheid en het feit dat het kind mocht stoppen als hij of zij het niet leuk vond. Het aanvankelijke wantrouwen had niet altijd veel invloed op het gesprek zelf.

Hoewel beide ouders werden uitgenodigd om geïnterviewd te worden, gebeurde het een aantal keer toch dat alleen de moeder werd geïnterviewd, en één enkele keer alleen de vader.

Opzet van de interviews

Individuele interviews: ouders en kinderen apart

Omdat ik het verhaal over de kinderen in de familie vanuit diverse gezichtspunten wou vatten, koos ik ervoor om ouders en kinderen apart te interviewen, en daarbij eerst te spreken met de kinderen, om

¹⁶ De folders voor ouders en kinderen werden samen verstuurd. Een betere maar evenmin sluitende methode was geweest om de folders in aparte enveloppen te sturen (cf. Lauwers & Van Hove 2010), dus ook op naam van het kind of de kinderen. Dit werd in de tweede interviewreeks min of meer ondervangen door de brochure voor de kinderen in een aparte, gesloten enveloppe bij te voegen in de aan het gezin opgestuurde enveloppe.

hun eigen perspectief zo centraal te houden. Het samen interviewen van ouders en kinderen zou het vrijuit spreken voor alle deelnemers wellicht wat hebben gehinderd (Bushin 2007: 246-247), een enkele keer zelfs in grote mate.

Over het algemeen bleek de gevolgde methode zeer goed te werken. De interviews vertelden per familie een heel gelijklopend verhaal, met telkens andere accenten en vanuit individuele perspectieven, maar samen leverden ze een coherent beeld op van de interacties en tijdsordering in de familie.

In één familie wees de vader zeer expliciet op de conflictsituaties die er zeer vaak waren wanneer vader, moeder en kind samen waren. Daardoor vertelde hij een ander verhaal dan het kind en de moeder – ook al zijn in die gesprekken wel bedekte aanwijzingen te vinden.

Een paar keren waren er wat tegenspraken in wat kinderen en ouders vertelden, met name over het alleen thuis zijn: volgens de kinderen gebeurde dat regelmatig, volgens de ouders was het maar een paar keer gebeurd. Dat toont dat dit voor kinderen toch wel speciale momenten zijn die blijven hangen.

Half-open interviews aan de hand van brede thema's

In een halfgestructureerd interview wordt een aantal vooraf vastgelegde 'te behandelen' onderwerpen in de loop van het interview overlopen, maar met relatief open vragen, en vaak in de volgorde en op de manier die zich in de loop van het gesprek aandienen. Het interview verloopt aan de hand van een leidraad: een interviewschema met de topics die behandeld moeten worden. Die leidraad wordt echter flexibel gebruikt en laat de geïnterviewde toe om zelf onderwerpen of een eigen agenda aan bod te laten komen (Flick 1998: 94-95).

Hoewel de focus telkens op het kind en zijn of haar tijdsgebruik en -beleving lag en het perspectief in de interviews met de ouders en met de kinderen dus anders lag, werd er bewust voor gekozen om de interviews met ouders en met kinderen thematisch zo identiek mogelijk te houden.

Interviewtechnieken bij de kinderen

Bij de interviews met de volwassenen diende in **fase 1** van de interviews enkel een blad met de vier grote thema's als tastbaar houvast. Bij de kinderen zorgde ik in deze eerste interviewreeks voor meer vormen van concreet houvast.

Bij de thema's 'samen thuis' en 'alleen thuis' maakte ik gebruik van een (nauwelijks uitgewerkte) plattgrond van het huis, die ik snel op een blad tekende, en daarop zette ik pionnetjes die de verschillende gezinsleden aanduidden, zodat ik situaties zoals 'allemaal samen met hetzelfde bezig', 'iedereen thuis maar allemaal (elders) met eigen dingen bezig', 'samen met broer of zus thuis' of 'helemaal alleen thuis' ook zeer eenvoudig op een visuele manier kon voorstellen. Deze methodiek maakte meteen duidelijk wat de situatie is, was zeer flexibel (ook een huisdier, vrienden of een babysit konden zo op het toneel verschijnen) en bood het voordeel dat de kinderen de pionnetjes zelf ook konden verzetten. Dit bleek goed en op de verwachte manier te werken.

Eén jong kind was wel vooral bezig met de pionnen om de fysiek juiste plaats te zetten, en nadien om er gewoon mee te spelen zonder zich nog om de interviewsituatie te bekommeren.

Voor het thema 'lastige tijd' werden trefwoorden op kaartjes gezet. Naargelang het kind werden die één voor één gepresenteerd, of (bij de wat oudere kinderen) allemaal, waarna de kinderen zelf kozen waarover ze wilden spreken.

Het thema 'opgroeien en groter worden' werd gestructureerd via vignettes met (fictieve) uitspraken van kinderen over opgroeien, die na elkaar werden gepresenteerd.

Voor de drie oudere kinderen voorzag ik het gebruik van deze pionnetjes of vignetten niet, maar de pionnen werden toch een paar keer gebruikt omdat ze nog op tafel stonden na een vorig interview met jongere kinderen.

Bij de paar jongste kinderen die nog niet goed konden lezen, overliep ik de trefwoorden enkel verbaal en gebruikte ik de vignetten ook niet.

In de **tweede fase** werd ervoor gekozen om geen gelijkaardige vormen van houvast aan te bieden. De gesprekken gingen over de vrije tijd gedurende de schoolweek en het weekend, en over de vakantietijd. Een of andere vorm van 'kalender' zou hier het overzicht kunnen vergroten en zo houvast bieden, maar die optie werd verlaten. Er werd geen geschikte manier gevonden om het al dan niet door (vaste) activiteiten 'opgevulde' karakter van de week of van de vakantie weer te geven zonder dat dit sturend zou zijn voor de vragen of zonder dat daar een impliciet waardeoordeel uit zou spreken.

Deze gesprekken, die over het algemeen wat korter waren dan die in fase 1, bleken – voor zover dit in te schatten is – niet te lijden onder het gebrek aan dit soort houvast of speciaal voor kinderen ontwikkelde technieken. De interviews met de ouders en kinderen verliepen zo informeel mogelijk en de interviewer haalde zo min mogelijk zijn interviewleidraad boven.

De interviews in de praktijk

Flexibiliteit

Kinderen thuis interviewen vereist een grote flexibiliteit op diverse methodologische en ethisch geladen vlakken (Bushin 2007). Hoewel ik hierbij nooit op onoverkomelijke moeilijkheden stootte, was elke interviewsituatie weer anders, bijvoorbeeld in de mate waarin de deelnemers vooraf op de hoogte waren over het onderzoek, de tijdsduur van de interviews, de uiteenlopende leeftijden van de kinderen of de plaats waarop het interview gebeurde en de vertrouwelijkheid die daarbij kon gegarandeerd worden.

Plaats van interview

De interviews gebeurden bij de mensen thuis.

Dit was laagdrempelig voor de deelnemers – zowel in praktisch opzicht (ook omdat ik zowel kinderen als ouders interviewde) als omwille van de vertrouwde omgeving – en bovendien ging het interview juist vooral over de thuisomgeving zelf. Interviewgegevens worden beïnvloed door de omgeving en situatie waarin de interviews gebeuren (zie Punch 2007: 228), en ouders en kinderen konden gedurende de interviews kort verwijzen naar de fysieke omgeving waarover ze spraken en vonden in die omgeving ook houvast en aanknopingspunten voor hun antwoorden.

Het kind (in overleg met ouders) laten kiezen waar het interview precies gebeurt, was niet echt mogelijk (vgl. Punch 2007: 229). De ouders hadden meestal al op voorhand besloten waar het gesprek zou doorgaan. We zaten altijd aan een tafel (dat was voor mij het handigst); een paar keer werd gevraagd of ik liever aan tafel zat of in een zetel. Alle interviews gebeurden in de keuken of de woonkamer: soms helemaal afgesloten (met deur), soms halfopen (bvb trapgat...).

Ik heb geen enkele keer wantrouwen van de ouders ondervonden over het alleen zijn met het kind. Twee interviews, beide met jongens die als enige kind werden geïnterviewd, gebeurden in de slaapkamer van het kind; daar zaten we op de grond.

Ik heb geen indicaties dat de plekken waar de interviews gebeurden, gezien zouden moeten worden als 'volwassen' ruimtes waarin kinderen zich niet zo op hun gemak voelen en waar ze zich eerst wat aan de omgeving moeten aanpassen (wat in hun eigen kamer anders zou zijn) (Punch 2007: 228). De woonkamer was ook een meer relevante ruimte voor het onderzoeksthema dan de eigen slaapkamer.

Eén keer was het voor de moeder vooraf niet duidelijk dat de interviews apart zouden gebeuren. Daardoor was het even zoeken naar waar de ouders tijdens het interview met het kind dan zouden moeten gaan, en was er de suggestie om het interview in de kamer van het kind te doen. Maar die was niet verwarmd en het kind had het zelf liever niet omdat het er zo rommelig was (dit was ook in het interview zelf een thema). Ook daar gebeurde het interview in de woonkamer.

Eén maal was de interviewsituatie verre van ideaal. De kleine (niet geïnterviewde) broer bleef in de kamer tijdens het interview, kwam erbij zitten, liep rond, maakte lawaai; ondertussen was de moeder aan het bellen. Zeker voor het interview met het wat stillere kind was dit niet bevorderlijk, en de kwaliteit heeft er zeker onder geleden. Maar het was moeilijk om daar iets over te zeggen, de moeder was druk bezig en het leven in huis speelde zich duidelijk in die ruimte af.

Vertrouwelijkheid en ethiek tijdens het interview

Voor het interview startte, herhaalde ik (zowel bij ouders als bij kinderen) kort wat er in de toegestuurde folder stond. Ik stelde mijzelf en *Kind & Samenleving* voor, en beschreef het onderwerp van het interview en het onderzoek. Ik benadrukte dat het gesprek geen examen of test was en er dus geen 'juiste' of 'foute' antwoorden waren, en dat de deelnemers vragen niet 'moesten' beantwoorden en het gesprek mochten stopzetten indien zij dat wensten. Er werd gewezen op de vertrouwelijkheid van de gesprekken en het gebruik van pseudoniemen in de rapportage; er werd, opnieuw met een garantie van confidentialiteit, uitgelegd waarom de gesprekken opgenomen werden.

Er waren geen problemen om alleen met het kind te zijn en we werden tijdens de interviews niet gestoord (behalve in de ene drukke situatie die hierboven werd beschreven). Als iemand even binnenkwam voor iets, wachtte ik even met het interview tot de persoon in kwestie weer weg was. Een jong kind kwam tijdens het interview met de moeder wel regelmatig eens binnen, onder valse voorwendselen maar duidelijk om aandacht te krijgen. Eén keer bleef een vierjarig kind gedurende de eerste helft van het interview bij de moeder zitten, maar dit stoorde het gesprek niet.

In een ander gezin bleven zussen in elkaar buurt (aan de andere kant van de woonkamer) wanneer ze geïnterviewd werden, niet dichtbij genoeg om alles te horen, maar zeker toch ten dele. Omdat niet ik maar zij 'thuis' waren, kon ik daar weinig op zeggen; zij leken zelf voor deze situatie te kiezen.

Ouders, die meestal na het kind geïnterviewd werden, stelden mij wel eens vragen over hoe een vakantiecamp door het kind was ervaren, of er genoeg gelegenheid was om vrienden te vragen,... De ouders aanvaardden evenwel zonder problemen dat ik niets over het interview met hun kind kon zeggen. Wel gaf ik meestal mee dat het gesprek goed verlopen was. Punch (2007: 227) en Bushin (2007: 243) geven aan dat zij dergelijke vragen lastig vonden en hun vage antwoorden of verwijzingen naar de vertrouwelijkheid van het onderzoek wat onbevredigend vonden. Zelf ondervond ik geen problemen om ouders diets te maken dat de gesprekken vertrouwelijk waren; dat had ik in de folder geschreven die ik hen had toegestuurd en voor het interview nogmaals expliciet aan ouders en kinderen duidelijk gemaakt.

Het opnemen van de interviews met een digitaal apparaatje, tot slot, stelde nergens problemen of wantrouwen en leidde de kinderen ook niet af.

Volgorde van de interviews

Eerst werd het kind of de kinderen geïnterviewd, daarna de ouder(s). Deze volgorde werd bewust gekozen, om te vermijden om te sterk vanuit het ouderperspectief te denken. De volgorde werd verder gewoon door de familie zelf bepaald.

Vier keer werd toch eerst met een ouder gesproken: omdat alleen de moeder thuis was toen ik aankwam (na het interview ging ze haar kinderen halen); omdat de kinderen liever niet als eerste wilden geïnterviewd worden; omdat de vader snel weg moest; en omwille van een mij onbekende reden.

Tijdsduur van de gesprekken

De meeste interviews, zowel bij kinderen als bij ouders, duurden tussen de 25 en de 45 minuten [dit is zonder de uitleg over het waarom van het interview en over vertrouwelijkheid]. Af en toe was dit korter. Vier interviews met ouders moesten wat sneller worden afgewerkt (20 à 25 minuten), omdat zij nog een kind moesten ophalen, omdat een vader ergens heen moest en omdat de er aangebeld werd door bezoek. Bij een paar jongere kinderen en een kind met ADD duurden de interviews ook niet erg lang. In fase 1 werd ook een kind van zeven geïnterviewd. Zij was na een tijdje afgeleid, begon rond te lopen en gewoon met de pionnetjes te spelen, zonder nog op de vragen in te gaan. Even meespelen hielp niet om de aandacht weer gefocust te krijgen. Het interview werd daarna stopgezet. In de tweede interviewreeks werden mede daarom alleen kinderen vanaf 8 (i.p.v. vanaf 7) jaar geïnterviewd.

Over het algemeen bleven de kinderen, ook die van bijvoorbeeld 8 jaar, zeer gefocust.

Bedankingscadeautje

Als waardering voor de inspanning (in de oproep aangekondigd met 'deelnemende families ontvangen een bescheiden attentie') gaf ik de families in beide fases na afloop van de interviews een klein gezelschapsspelletje. Hoewel ik het aan de kinderen gaf, is een gezelschapsspel meteen geschikt voor de hele familie. Om die reden, en omdat het meteen iets tastbaars is, vond ik het ook een veel betere oplossing dan bijvoorbeeld een waardebon (Bushin 2007: 241-242). Bovendien heeft een waardebon het nadeel dat het als 'betaling' kan worden opgevat, en dat wou ik vermijden. Ik haalde het spelletje aan het einde van de interviewreeks boven, nadat ik (zo mogelijk) iedereen er opnieuw bij geroepen had. Het spelletje werd neutraal gepresenteerd (niet als 'betaling'): "ik wil jullie nog eens allemaal bedanken. Ik heb ook nog een spelletje mee voor jullie". De spelletjes werden altijd bijzonder goed ontvangen.

2. Lijst met pseudoniemen

Deze lijst geeft aan welke ouders en kinderen bij welke fase uit het onderzoek horen.

Alle namen zijn pseudoniemen. Per familie beginnen de pseudoniemen met dezelfde letter. Zo is duidelijk wie tot hetzelfde gezin behoort.

De vetgedrukte namen zijn pseudoniemen van geïnterviewde ouders en kinderen; de andere vermelde leden van het gezin werden niet geïnterviewd (de ouders omdat zij niet aanwezig waren; de kinderen (op één na) omdat zij te jong waren). De kinderen staan in volgorde van leeftijd.

Fase 1	
I	ALEXANDRA, ANTON, Arend , Amber, Alex
II	BIRGIT, BART, Bas , Benjamin
III	CAROLINE, CEDRIC, Cleo, Charlotte, Camille , Casper
IV	DENISE, Dagmar, Dana
V	GREET, GUY, Gina
VI	HELEEN, HENK, Hanne, Hella , Hadewich
VII	JOKE, JOOST, Jasmijn, Jade
VIII	LEEN, LIEVEN, Laila, Lente
IX	MARJAN, MARK, Mirte , Maarten
X	ROZANNE, RAF, Ruben, Renske
XI	SOFIE, SVEN, Siebe , Soetkin
XII	TINE, THOMAS, Thibaut, Thais
Fase 2	
XIII	ESTHER, ERIC, Eve , Erin
XIV	FIEN, FON, Femke, Ferre , Fran
XV	ILSE, IGOR, Iris, Isa
XVI	KATHY, Kobe
XVII	NADINE, NICO, Niels , Naomi, Noor
XVIII	PETRA, PATRICK, Paulien, Pepijn
XIX	VALÉRIE, Valentin
XIX	YASMINE, YANNICK, Ymke , Yoran

Over Kind & Samenleving

Kind & Samenleving wil via onderzoek en ontwikkeling bewerkstelligen dat kinderen en jongeren, vanuit hun eigenheid, volwaardig kunnen deelnemen aan de samenleving.

Het wil de sociale participatie van kinderen ondersteunen en meer zichtbaar en vanzelfsprekend maken voor volwassenen.

Daartoe voert Kind & Samenleving kwalitatief onderzoek uit met kinderen waarbij de eigen beleving en benadering van kinderen centraal staan. Daarnaast werken we mee aan een kindgericht beleid via ruimtelijke planning en ontwerp, advies en dienstverlening, het begeleiden van participatietrajecten en het verspreiden van inzichten.

Kind & Samenleving is erkend en wordt in haar werking structureel gesubsidieerd door de Vlaamse Overheid.

Onderzoekscentrum Kind & Samenleving vzw

Nieuwelaan 63, 1860 Meise

Tel.: 02/272 07 53

Mail: info@k-s.be

Website: <http://www.k-s.be/>

